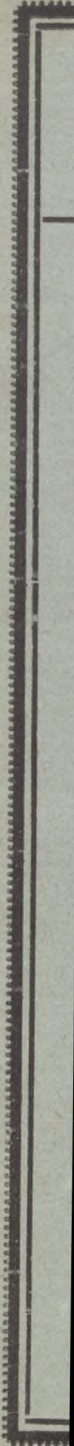
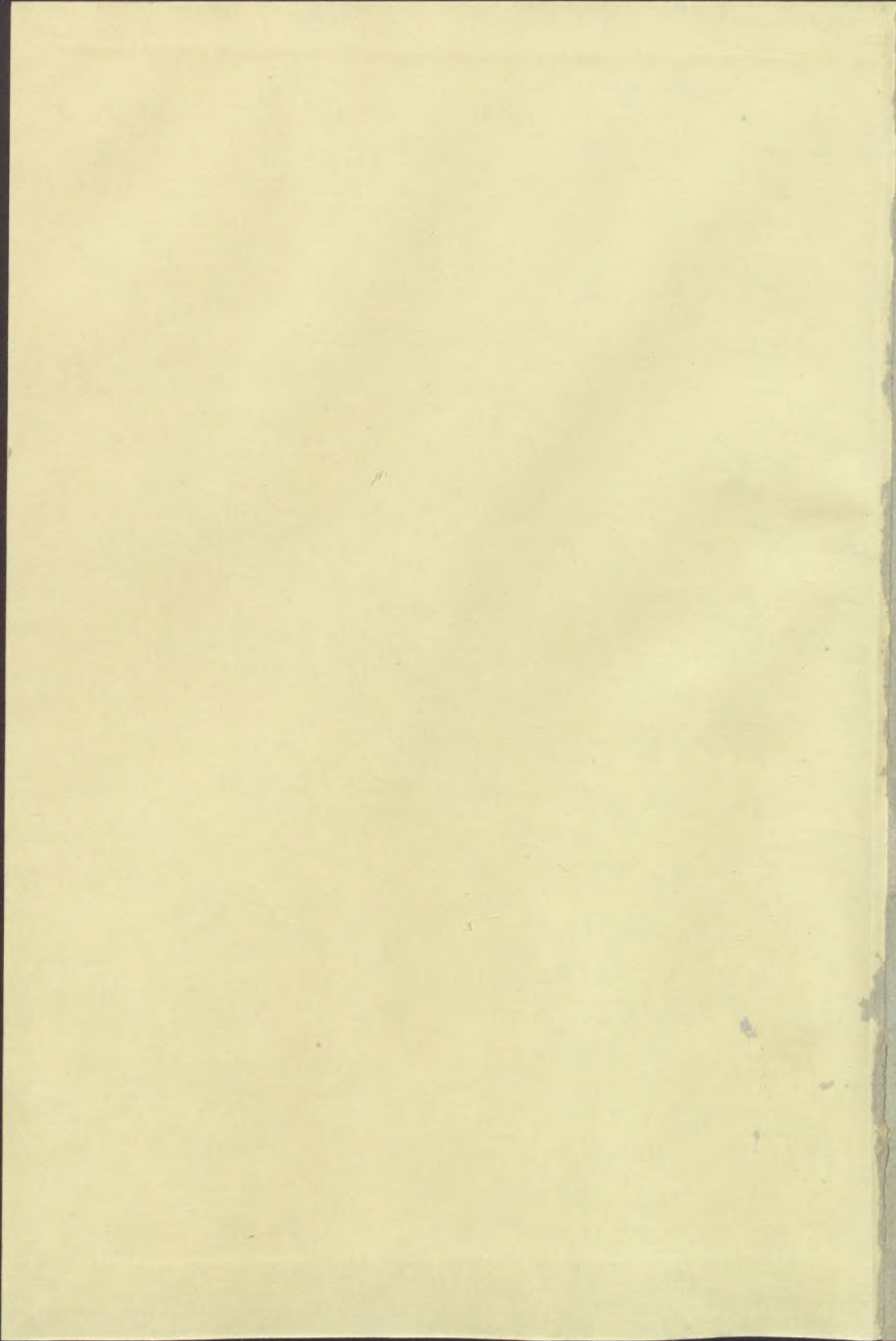

.....
10.054 OSZK
.....1.....

10.05

10.057

MINERVA-KÖNYVTÁR
I.

HUSZTI JÓZSEF

**Platonista törekvések
Mátyás király udvarában**

A Magyar Tudományos Akadémiában 1923. március 5-én
bemutatott székfoglaló értekezés

PÉCS 1925

Dunántúl R. T. Egyetemi Nyomdája Pécs

Különlenyomat
a „Minerva“ 1924—1925. évfolyamából.

MINERVA-KÖNYVTÁR

I.

Husztí József

**Platonista törekvések
Mátyás király udvarában**

— B12

A Magyar Tudományos Akadémiában 1923. március 5-én
bemutatott székfoglaló értekezés

PÉCS, 1925.

*Ura
1924*

Különnyomat

a Minerva 1924—25. évfolyamából.

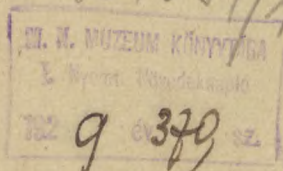
TARTALOM:

I. Vita Aristoteles-Platon elsőbbségéről — — — — 1 lap.
II. Janus Pannonius — — — — — — — — 20 „
III. Bandini és a magyar platonikusok — — — — — — — — 40 „
IV. Mátyás király — — — — — — — — 71 „
V. Akadémiai törekvések — — — — — — — — 89 „

10.054/A

DUNÁNTÚL KÖNYVKIADÓ RT. EGYETEMI NYOMDÁJÁBÓL, PÉCS.

I. Vita Arisztoteles-Platon elsőbbségéről.

Értekezésem tárgya annak a megállapítása, hogy a XV. sz. második felében az akkor újra fölfedezett és a termékeny korszakok friss lendületével tanulmányozott platonizmus milyen formában, milyen utakon jutott el hozzánk s mennyiben jelentette addig nálunk ismeretlen szellemi értékeknek a középkori magyar művelődésbe való bekapcsolódását?

Azt még csak kutatnunk sem kell, hogy ez a gondolatkör honnan került szellemi vérkeringésünkbe. A platonizmus újraéledése, Platon és Plotinos eszméinek az emberiség gondolatvilágába való hatékonyabb újra beillesztése egyik eleme annak az általános renaissance-nak, mellyel a XV. sz. csodálatos Itáliája az európai kultúra közösségébe tartozó népeket megajándékozta. Magyarország a platonizmus tanulmányozására a legfőbb ösztönzést, egyenes úton, minden közbeékelt segítség nélkül Olaszországból kapta. Ez az előzetes megállapítás különben érvényes a humanizmussal összefüggő XV. sz.-i szellemi törekvések legnagyobb részére. Kétségtelen ugyanis, hogy a magyar quattrocento-ban más humanizmus, mint végeredményben olasz befolyás alatt álló, alig szerepel, bár az, aki az egész szellemi mozgalom minden részletéről hű képet akar nyerni, nem mellőzheti azokat a kisebb jelentőségű kölcsönhatásokat sem, melyeket a zsenge magyar humanizmus a környező népek humanisztikus mozgalmaitól kapott és viszont feléjük továbbított. Elsősorban a csehekre, lengyelekre, nemkülönben az ausztriai németekre gondolok. Ezeknél a népeknél a hu-

manizmus — természetesen szintén olasz ösztönzésre — aránylag korán gyökeret vert és a Magyarországgal való kölcsönhatásokat nagyban elősegítette az a körülmény, hogy e mozgalmas korban ezeket a területeket a politikai érdekek ezer meg ezer szála, nem ritkán közös uralkodók fűzték szorosabb egységbe. Mindazonáltal nem szabad tuloznunk e — mondhatnám — helyi jelentőségű kölcsönhatások fontosságát, mert az éltető, fényt árasztó eszme nap számunkra is, szomszédaink számára is az egész XV. századon át változatlanul Olaszország. A magyarországi platonizmus pl. az olaszországi platonista mozgalmak visszatükröződése. A mi platonista törekvéseink olyan szorosan kapcsolódnak az olaszországiakhoz, hogy a magyar jelenségek tárgyalásánál az olasz fejlődés menetét kell figyelembe vennünk és szinte lépésről-lépésre követnünk. A lényeges különben nem az, hogy a magyar szellemi élet ebben a korban mennyire függött, vagy mennyire nem az olasztól, hanem az, hogy *volt* magyar renaissance: ez annyit jelent, hogy mi is részt vettünk az európai kultúra magasabbrendű értékeinek megőrzésében és továbbadásában; s ma, mikor a sors létjogunkat vitatja, multunknak ez a dicsőséges korszaka egyik legsúlyosabb jogcímünk arra, hogy ezt a tisztünket a jövőben is megtarthassuk.

Az olasz renaissance platonizmusának bevezetője a Platon-Aristoteles elsőbbségéről folytatott vita, melyben, mint hangadók az Olaszországban megfordult, vagy ott letelepedett bizánci görögök szerepeltek. Eszméiknek rövid összefoglalása kapcsán főleg annak a megállapítása érdekel minket, átcsaptak-e a vita hullámai Magyarországra is.

A korai humanizmus története tulajdonképpen végnélküli polemikák sorozata s a felbukkant eszmék nagyrahatottságának legbiztosabb jele az, ha nyomukban megindul a szenvedélyes vitatkozás. A történeti filológia szemszögéből meddőknek ítéltető humanista problémák mögött meleg élet lüktet, gondolatok, irracionális érzések, világnézetek ütköznek össze: annak feszegetése pl., ki volt nagyobb, Scípio-e, vagy Caesar, Terentius-e, vagy Plautus, Platon-e, vagy Aristoteles, nem pusztán gyermekesnek látszó civakodás, hanem egyuttal a felsorolt nevek által szimbolizált erők, gondolatok, esztétikai értékek sorsdöntő csatája.² Al-

² A humanista vitákra vonatkozólag v. ö. Remigio Sabbadini, *Il metodo degli Umanisti* (Firenze, 1922.) 48 s köv. lk.

talában a humanisták tudományát nem szabad a mi tárgyilagosságra törekvő, hideg kutatásainkkal összehasonlitanunk. A tárgyilagosság nagy dolog, de az ujnak érzett igazság hirdetéséhez sokszor jobb az elfogultság. A szenvtelen történeti megismerés ritkán párosul avval az éltető, teremtő lendülettel, a termékeny, örökifju korszakok páratlan életrehívó és továbbfejlesztő képességével, ami pl. a humanizmust a renaissance egyik legfontosabb elemévé avatta. Az ilyen korok számára a történelmi megismerés nemcsak tudás, hanem egyuttal személyes élmény, mely mindenhez, ami a létűnt nemzedékeket valaha foglalkoztatta, áhitattal közeledik és hiszi, hogy mindaz, ami valaha élt és hatott, maradék nélkül továbbra is élni és hatni képes. Történeti jelenségeket élő magvukban, belső szükségszerűségükben, mint valami állandót, abszolútot felfogni és megszeretni csak evvel az elfogultsággal lehet. Itt a különbség a történeti filológia és a humanizmus között: ami annak időben keletkezett, tehát időben el is muló, korlátozott hatású emberi dokumentum, az ennek elpusztíthatatlan hatóerő; ami annak csak hagyomány, az ennek esetleg harci jelszó, fegyver, mellyel a jövőért küzd.³ Ez a történeti szemlélet — jobban mondva az igazi történeti szemléletnek ez a hiánya — avatta a humanistákat egy új korszak előkészítőivé. Annyiszor korholt kicsinyességeik, hiúságuk, tévedéseik, grombaságaik mind ebből a termékenyítő elfogultságból fakadnak, tehát megbocsáthatók. Hiszen ezáltal lettek ők az a nemzedék, melynek friss életerejére és utolérhetetlen buzgóságára a későbbi korok is csodálattal gondolnak vissza.

A Platon-Aristoteles elsőbbsége felett megindított vitában sem a történeti Platon, vagy a történeti Aristoteles volt, a humanisták szemében igazán fontos. A két név mögött izgató, örök, abban az időben különösen korszerű problémák tusakodtak egymással:⁴ tervszerű-e a természet munkája, vagy nem? — van-e akaratszabadság, vagy nincs? — a mindenségben megfigyelhető rend immanens-e, vagy egy felsőbb, mindent kormányzó értelem

³ V. ö. Walter Pater, Die Renaissance, Studien in Kunst und Poesie 3. Aufl. Jena, 1910. 65. 1. — Vom Altertum zur Gegenwart, Die Kulturzusammenhänge in den Hauptepochen und auf den Hauptgebieten. Werner Jaeger, Der Humanismus als Tradition und Erlebnis 1 s köv. 1k.

⁴ V. ö. Le Monnier, Le Quattrocento, essai sur l'histoire littéraire du XV. siècle italien. II. 80—81 1k.

kisugárzása? — a lélek elpusztúl-e a testtel, vagy halhatatlan? — az ideáknak van-e önálló létük, vagy nincs? — a szentháromság dogmája megjelölhető-e Aristotelesben, vagy nem?

A platonista mozgalmaknak ebben az első korszakában — mint látni fogjuk — jóformán csak az egy Bessarion tudott felemelkedni arra a magaslatra, hogy Platonnak is elismerte az igazát, meg Aristotelesnek is. A vita többi résztvevői általában elfogult párt-emberek vagy Platon, vagy Aristoteles mellett. Mindkét filozófusnak voltak vonzó, megvesztegető tulajdonságai: Aristotelesben nagyobb a rendszerező erő, a kifejezés világossága, a gondolatvezetés következetessége, Platonban több a fantázia, az érzés, magasabb röptű a gondolatmenet, művészibb az előadás. (Aristoteles mellé álltak, akikben a szigorú logikai alapon fölépített rendszerezés iránt több volt az érzék, Platon mellé, akik már lelki alkatuknál fogva inkább hajlottak amiszticizmushoz, Aristoteles mellett dolgozott a gyakorlati érvényesíthetőség szempontja, Platon mellett az újdonság varázsa.

S mindkét filozófus hadállását nagy hagyomány erősítette. Aristotelest általában úgy szokták feltüntetni, mint a középkori filozófia egyetlen mesterét. Ebben sok a túlzás. Az igaz, hogy Aristoteles befolyása a középkorban szinte megmérhetetlen. Néhány évszázadon át, elsősorban *Organon*-jával, valóban ő a rendszerező gondolkodás irányító szelleme. Tekintélye előtt meghajoltak keresztények, arabok, zsidók: hívők és hitetlenek egyaránt. Aquinói szt. Tamásnál a „fides quaerens intellectum“ Aristotelesnél állapodik meg, viszont a hitetlenek, az averroisták is Aristotelesre hivatkoznak.⁵ Ő a *Doctor Evangelicus*, ő a mestere azoknak, akik tudnak,⁶ ő a tudomány, az igazság és csak annak van tekintélye, ami az ő tekintélyére hivatkozhatik. Különösen a főiskolákon volt meggingathatatlan a befolyása nagy didaktikai előnyei miatt: kevés számú alapvető tételre építi rá rendszerét, okfejtését világosan tagolja, tudása enciklopedikus, szintézise mindent átfogó. Valla szerint pl. az olasz egyetemek mesterei megesküdtették tanítványaikat, hogy Aristoteles-szel nem kerülnek összeütközésbe.⁷

⁵ Renan Averroès, et l'averroïsme 335. l.

⁶ Dante kifejezése.

⁷ V. ö. Le Monnier id. m. II. 76. l.

De azért Platonnak is jutott mellette szerep, sőt többször mélyebben hatott, mint Aristoteles! A régibb egyházatyák még nem tanulták meg, hogyan hántsák le Aristotelesről mindazt, ami a kereszténység alapvető tanáival ellenkezik, éppen ezért bizalmatlanok voltak iránta. Különösen nehézre tette számukra Aristoteles tanainak elfogadását a lélek halhatatlanságáról vallott ingadozó felfogása, a világ örökkévalóságáról szóló tana és etikájának minden transcendens elemtől való mentessége. De a szigorú morált hirdető sztoicizmus sem felelt meg teljesen a kereszténységnek — főleg pantheisztikus fatalizmusa miatt. Annál szívesebben tanulmányozták a régi egyházatyák Platont és a neo-platonikusokat. Hogy miért, arra még visszatérek. Ez alkalommal csak a platonizmus utjának főbb állomásaira mutatok rá. Ez az út Görögországból Alexandrián keresztül vezet a kereszténység kezdetének és a középkornak nagy gondolkodóihoz. Platon eszméi Plotinoson és a neo-platonikus iskolán át eljutnak Justinus mártírhoz, Clemens Alexandrinushoz, Tatianushoz, Origeneshez, Synesioshoz, hogy azután a platonizmus sorsa szempontjából a két legfontosabb gyűjtőmencét: az állítólagos *Dionysios Areopagites* és *Augustínust* eltöltse. Megállapítható, hogy a kereszténység egyes nagy misztériumainak magyarázatánál, mint amilyen pl. a szentháromság tana, az Ige megtestesülésének problémája, a platonista eszméknek igen nagy szerep jutott. Maga a Verbum-Lógos kifejezés Platon filozófiai nyelvéből való. Ugyancsak mély hatást tettek Platon szép fejtegetései a lélek halhatatlanságáról, továbbá az ugynevezett négy kardinális erény tana.

Augustínus a latin középkorra közvetlenül hatott, Dionysios Areopagites emanációs eszméi pedig Scotus Eriugena pantheista színezetű miszticizmusán keresztül jutottak el a nyugati gondolkodókhoz. Scotus Eriugena szerint a véges lények resolutio útján válnak ki az istenségből és reversio útján egyesülhetnek újra vele. Mi más ez, mint tiszta neoplatonizmus? Ezek az eszmék, melyeknek erejét a zsidó és arab neoplatonisták közvetítése csak növelte, tovább jutottak: hatásuk megállapítható clairveaux-i szt. Bernátnál csak úgy, mint ellenfelénél, Abelárdnál, szent Anzelmnél épp úgy, mint az Aristotelest mesterként követő aquinói szt. Tamásnál. Bezárja a sort már egészen a renaissance korában az utolsó nagy középkori értelemben vett platonista gondolkodó, Nicolaus Cusanus (1401—1464). Nem volt tehát Platon után kor, midőn platonisták ne lettek volna, sokszor öntudatlan platonisták,

kik a mesternek talán csak a nevét, vagy legfeljebb a középkoron át is Chalcidius fordításában mindig tanulmányozott Tímaios-át ismerték. Még akkor sem lehet a platonizmus eltűnéséről beszélni, mikor látszólag Arisztoteles a kizárólagos vezető: mert akkor sem történhetett alapjában véve más, mint hogy a lényegében platonikus színezetű keresztény eszmevilág, melyre Augustinus misztikája a neoplatonizmus jegyét már egyszer kitörölhetetlenül rányomta, arisztotelesi fogalmak felhasználásával rendszert épített magának. Tehát csak a megjelenési forma Arisztotelesé, a gondolati mag inkább Platonra emlékeztet. S ez áll a scholastica racionalista szárnyáról; a misztikus irány természetesen még szorosabban csatlakozik Platonhoz.

Tovább megyek: még a Platon-Arisztoteles közötti harc sem, melynek renaissance-kori történetét vázolni akarom, a renaissance találmánya, mert a nominalizmus és a realizmus középkori vitája már tulajdonképpen a két filozófus összeütközése. Általában véve örök küzdelem ez! Megvolt már az alexandriai iskolában, mely pedig a két filozófus kiegyeztetésének elvét vallotta: tudjuk pl., hogy a neo-platonisták között voltak Arisztotelest ostromozók. A kereszténység első századaiban, mint láttuk, Platon van felül, viszont a scholastica Arisztotelest emeli trónra. A renaissance, megint Platont teszi első helyre, hogy később a jezsuiták újra inkább Arisztoteleshez térjenek vissza...⁸

Ilyen körülmények között hozott-e valami újat a renaissance ebbe a régóta folyó vitába? (Ne képzeljük, hogy a középkor és a renaissance között valami mély szakadék tátong. Sok közös

⁸ A kérdés bőséges irodalmából kiemelem a következőket: Baeumker, *Der Platonismus im Mittelalter*, 1916. — Huit, *Le platonisme au moyen âge*, *Annales de philos. chrétienne*. Nouv. S. 20. s köv. kötetek. — Stiglmayr, *Das Aufkommen der pseudo-dionysischen Schriften und ihr Eindringen in die christliche Literatur bis zum Laterankonzil*. Feldkirch 1895. — Taylor, *The classical heritage of the middle ages* (III. kiadás) New-York 1911. — Bigg, *Christian Platonists of Alexandria*, 1886. — Koch, *Pseudo-Dionysius Areopagita in seinen Beziehungen zum Neuplatonismus und Mysterienwesen*. Forschungen zur christlich. Lit. und Dogmengeschichte I. 1900. — W. Müller, *Das Problem der Seelenschönheit im Mittelalter. Eine begriffsgeschichtliche Untersuchung*. Bern. 1923. — C. Sauter, *Der Neuplatonismus, seine Bedeutung für die antike und mittelalterliche Philosophie*. *Philosophisches Jahrbuch der Görresges.* 23. (1910). — Fouillée, *La philosophie de Platon*. III. *Histoire du platonisme et de ses rapports avec le christianisme*, 1889.

problémájuk van — egy nagy különbséggel: a renaissance-nak sikerült az, ami a középkornak, bár általában az ó-kor teljesítményeire bámulattal és tisztelettel nézett, sohasem sikerült, t. i. a klasszikus hagyomány visszaállítása a maga teljes életerejében. A latin középkor realistái és a renaissance platonistái között az a nagy különbség van, hogy az utóbbiak ismerik, forrásaiban bőségesen tanulmányozzák a platonizmust,⁹ amit az előbbiekről egyáltalán nem mondhatunk el. Ugyanez a különbség a latin középkor és a renaissance Aristoteles-párti filozófusai között: az előbbiek túlnyomóan tisztátalan, arab közvetítéssel fertőzött latin fordításokból ismerték csak Aristotelest, az utóbbiak görög eredetiben, vagy görög eredeti alapján készült pontosabb fordítások segítségével tanulmányozták, ami természetesen csak fokozta önbizalmukat és harckészségüket az Aristotelest ócsárlókkal szemben.⁹

A platonizmus újraéledése, amennyiben a vázoltak után még olyasvalaminek újraéledéséről beszélhetünk, ami lényegében sohasem szűnt meg, ebben a közvetlen érintkezésben, az elmélyült tanulmányozásban áll. Erre a jelet *Petrarca* adta meg, mint jóformán mindenre, amit a renaissance alkotott. Petrarca — hiszen Platon szövegét nem olvashatta — nem tudott többet róla, mint amennyit Cicero-ból, Apuleius-ból, Augustinus-ból, Boëthius-ból stb. már a középkor is tudhatott. Mégis megérzi Platon nagyságát és szinte ösztönösen azt az álláspontot foglalja el vele szemben, amit később általában a renaissance vallott: fölébe helyezi Aristotelesnek, mint olyan filozófust, akinek tanítása a kereszténységgel teljes összhangban van. Állásfoglalására kétségtelenül hatott az a mélységes ellenszenv is, amellyel az Aristotelest cégerül használó averroistákkal szemben egész életén át viseltetett.¹⁰

Platon és Aristoteles behatóbb ismeretét, mely a középkor és a renaissance Platon-Aristoteles-vitáját annyira különbözővé tette, a XV. század első felének főleg Leonardo Bruní fordításai közvetítik. Ez az akkori viszonyokhoz képest görögül kitünően tudó, hatalmas munkásságú humanista 1417-ben lefordította Aristoteles Ethikáit, 1435-ben a Politikát és az Oekonomikát. Fordí-

⁹ V. ö. Baercker, *Mittelalterlicher und Renaissanceplatonismus*, Festgabe Schlecht, Freising, 1917.

¹⁰ V. ö. Huít, *Le platonisme pendant la Renaissance*. *Annales de philologie chrétienne*, N. S. 32, 376 s. köv. lk. — Voigt, *Die Wiederbelebung des class. Alterthums* (III. kiadás) I. 49, 81, 87 lk.

tásaival az volt a célja, hogy az arab közvetítéssel a maga eredeti művöltából kiforgatott Aristotelest igaz valójában ismertesse meg a latin világgal. Aristoteles mellett nem hanyagolta el Platont sem; lefordította még 1421 előtt a Phaidon-t, a Gorgiast, a Phaidrost, az Apológiát, a Kritont és a renaissance korában hiteles műveknek vélt Platon-leveleket. Fordítói készsége, jó görög tudása és elegáns latin nyelve mellett szinte elhalványul Candidio Decembrio és Antonio Cassarini munkája. Kik mindketten a Politeia fordításával kísérleteztek. Nagyban hozzá járult a Platon-tanulmányok föllendítéséhez az a körülmény, hogy 1423-ban Aurispa és Traversari teljes Platon-kéziratot szereznek Konstantinápolyból s ugyancsak ők Itáliába hozzák a nevezetesebb neoplatonikus-iratokat.

Bármennyire fontos Leonardo Bruni működése a Platon-Aristoteles-vita előkészítése szempontjából, hiszen ő szántotta fel először az olasz elméket a vita szempontjainak befogadására, nála a két filozófus szembeállításáról még nincs szó. Bruni, mint a régebbi humanisták általában, inkább szereti Aristotelest, anélkül azonban, hogy emiatt Platont kevesebbre becsülte, vagy kevésbé szorgalmasan fordította volna. Aristoteles mélységes tisztelete nem akadályozta meg őt abban, hogy egyik pártfogójához, a híres könyvgyűjtő humanista Niccolo Niccolí-hoz, Platonról ne a legmelegebb hangon írjon:¹¹ „Bár én azelőtt is nagyon szerettem a te Platonodat (igy kell őt neveznem, kinek érdekében te a tudatlanok seregével szemben mindig harcoltál), mégis, mióta ezt a dialógusát latinra kezdtem fordítani, úgy elárasztott irányában a jóindulat, hogy most — úgy látszik — szeretem őt, míg azelőtt talán csak kedveltem.“ Ugyanezt a hangot üti meg VII. Ince pápához írt ajánlólevelében, midőn neki Phaidon-fordítását megküldötte: „... méltónak láttam, hogy latinra fordítsam és Felségednek szánjam, hogy akire az ég a lelkek gondját bízta, megismerhesse, mi volt a nagy filozófus nézete a lélekről? Azt hiszem, ez a könyv neked, a tudós és emberséges férfúnak kedves lesz, a többieknek pedig nagyon hasznos, egyrészt tanítása és értelme, másrészt az igaz hit megerősítése szempontjából.“¹² Huz-

¹¹ Epistolarum libri VIII. Mehus kiadása. Firenze 1741, 15-16 lk.

¹² Idézi a Bibl. Laurenziana kéziratából Della Torre, Storia dell'Accademia Platonica di Firenze (Publicazioni del R. Istituto di Studi Superiori pratici e di Perfezionamento in Firenze. Sezione di Filosofia e Filologia.) 1902, 444 l.

zuk alá és jegyezzük meg ezt az utolsó mondatot, [mert, mint látni fogjuk, a keresztény hit és a platonizmus összekapcsolása lesz az egész renaissance-kori platonista mozgalomnak vezérlő problémája. S ezt a már Petrarca által megpendített gondolatot teljes határozottsággal ismétli Leonardo Brunó, pedig ő még inkább esztétikai, mint filozófiai áhitattal közeledett Platon felé.]

Ilyen előzmények után a Platon-Aristoteles-harc kitörésére egy külső esemény adta meg a lökést, nevezetesen a firenzei zsinat a görög és a latin egyházak egyesítése tárgyában. Mielőtt a görög nép politikai és kulturális téren néhány évszázadra eltűnt az európai népek sorából, ezen a zsinaton néhány jelentékeny férfiú által olyan szellemi mozgalmat indított meg, mely hatásában és méreteiben szinte kiszámíthatatlan. Plethon és Bessarion ezuttal ugyanazt a munkát végezték, amit Kr. e. 162-ben a Rómában megjelent görög követség: átültették nyugatra a görög filozófia problémáit.

E bizánci problémák között ebben az időben első helyen állt annak a vitatása: ki volt nagyobb? Aristoteles-e, vagy Platon? melyiknek tanái vannak mélyebb rokonságban a kereszténységgel? Kibékíthetők-e egymással a két filozófus ellentmondó, vagy ellentmondóknak látszó tételei? Az Aristoteles-pártiak vezére volt Gennadiós, aki nem annyira Platon tanát kifogásolta, mint inkább a korabeli, egészen a pogányságba hajló neoplatonistákat. Vele szemben a platonizmus legszenvedélyesebb harcosa Gemistos Plethon.

Álljunk meg egy pillanatra a hanyatló görögség e hatalmas, tiszteletre méltó alakjánál, ki nem annyira eszméinek eredetiségével, mint inkább fanatikus meggyőződésének hevével adott irányt a renaissance filozófiájának. [Mert tulzás nélkül elmondható, hogy a renaissance platonistái végső fokon mind Gemistos Plethon tanítványai, még akkor is, ha nem értenek vele egyet.]

Plethon alapjában véve teljesen az alexandriai iskola szellemi légkörében élő neoplatonista. Filozófiai irányát, tehát az egész renaissance platonizmusát, csak akkor érthetjük meg, ha előbb az alexandriai iskolára, a görög filozófiának erre az utolsó nagyfontosságú korszakára vetünk egy futólagos pillantást.

[Az alexandriai iskola szellemi téren a római birodalom hatalmas politikai egységének megfelelő filozófiai synkretizmus. Külsőleg abban is kifejezésre jut az iskola iránya, hogy székhelye már többé nem Athén, a leggörögöbbszörű görög város, hanem a

kozmetopolita Alexandria, hol zsidók, görögök, egyiptomiak, rómaiak éltek együtt, ahol Kelet összekeveredett Nyugattal. Ennek a légkörnek megfelelően az iskola legfeltűnőbb jellemvonása az eklekticizmus, bevallott szándéka, hogy kibékítse az egymással harcban álló filozófiai iskolákat, továbbá a filozófiát és vallást Keletet és Nyugatot. Alapvető tétele szerint az emberiségnek egy közös, félig kinyilatkoztatott, félig spekulációval felfedezett tanava van: minden nemzet, faj és korszak lényegében ugyanezt vallja. Ha mégis eltérések lennének, azok csak külsőlegesek, amikkel a más-más színű lepel alatt az azonos gondolati magot felfedezni tudó valódi filozófiai szellem nem vet számot. Amennyiben az alexandriai iskola mégis különösebben ragaszkodott egy filozófushoz, az csak olyan lehetett, kinek rendszere elég rugalmasnak bizonyult a nagyon is heterogén elemek befogadására. Ez a filozófus — főleg Plotinos befolyására — Platon. Az ő neve alatt az antik filozófiai szellem hosszú útjának befejezéseként, *mint neoplatonizmus* összefoglalta egyfelől azokat a gondolat-irányokat, melyek belső rokonságuknál fogva, amennyiben egytől-egyig a szellemet ismerték el a valóság alapjának, szinte kínálkoztak az egységesítésre, másfelől ehhez a görög vegyülethez hozzákeverte mindazt, ami számára használható a hindu, perzsa, egyiptomi, zsidó stb. gondolkodás nyújtani tudott. [Platon cégére alatt így kerültek együvé Aristoteles és Mózes, Pythagoras és Zoroaster, Empedokles és Hermes Trismegistos Herakleitos-szal, Anaxagoras-szal stb.] — mindenkivel, aki a szellem valóságát nem tagadja. Így maradt kívül az alexandriai iskola kerítésén pl. Demokritos és főleg Epikuros, kinek neve alatt viszont összefoglalták mindazt, ami a szellem tagadása. Így került ismét egymással mereven szembe az ókori filozófia fejlődése végén az idealizmus és a materializmus. Ezek állandó küzdelme tulajdonképpen az emberi gondolkodás története.¹³

A vázoltak után nem kell külön fejtegetnünk, hogy az alexandriai neoplatonizmus filozófia-történeti felfogása minden igazi történeti érzék híján való. Ilyen fokú eklekticizmus mellett nem érvényesülhet a fejlődés gondolata: minden egy színvonalra kerül, az egyes korok szellemi arculata egészen elhalványul s kényszerű egységbe jutnak olyan elemek, melyek tulajdonképpen

¹³ V. ö. Vom Altertum zur Gegenwart, Max Wundt: Philosophie und Weltanschauung. 267 s. köv. 1k.

taszítják egymást. A történeti érzék nélkül való eklekticizmusnak ez az eredendő bűne — mint látni fogjuk — továbbra is egyik legjellemzőbb vonása marad az alexandriai iskolát folytató Gemistos Plethon filozófiájának és ezzel az egész renaissance-kori platonizmusnak.

Gemistos Plethon főmunkája épp úgy, mint Platonnak befejezetlen legnagyobb terjedelmű műve, a törvényekről szól. Sajnos, ez a nagyjelentőségű alkotás csak gyér töredékekben maradt ránk, mert Gemistos Plethon ellenfele, Gennadiós, a kéziratot felháborodásában tűzbe vetette. Azt az egészében ránk maradt kis művét, mely tulajdonképen a Platon-Aristoteles harcot Itália földjén megindította, 1439-ben Firenzében Cosimo Medici kérésére írta: *Περὶ ὧν Ἀριστοτέλης πρὸς Πλάτωνα διαφέρεται.* (Miben különbözik Platon Aristotelestől?)¹⁴ Esméi rendkívüli hatással voltak az új ismeretek után annyira szomjuhozó korszakra.

A tekintélyes aggastyán a görög-latin egyházak uniójának egyik leghevesebb ellenzője volt. Ebből azonban nem szabad arra következtetnünk, hogy ő a görög kereszténységhez különösebben ragaszkodott volna, inkább talán az aristotelizmussal annyira összeforrt nyugati dogmarendszer riasztotta az egyesülés gondolatától vissza. (Plethon szerint csak egy vallás van: ez nem a kereszténység, sem a mohamedánizmus, hanem Platonnak, még inkább a neoplatonikusoknak vallásos filozófiája.¹⁵ Az utóbbiak nem hogy elferdítették volna, hanem inkább kiegészítették, helyesbítették Platon filozófiáját. Történeti koncepciója szerint ez az egyházak feletti vallás Hermes Trismegistostól, Zoroastertől kezdve Orpheuson, Pythagoráson, Platonon és Plotinoson keresztül, mint ragyogó aranylánc fogja össze a magasabb eszmék után áhító emberiséget.

¹⁴ Kiadva Migne, *Patrologia Graeca* 160 K.

¹⁵ Georg. Trapezuntius írja „*Comparationes Philosophorum Aristotelis et Platonis*“ c. művének utolsó előtti fejezetében Plethonról a következőket: „*Audivi ego ipse Florentiae (venit enim ad concilium cum Graecis) asserentem unam eandemque religionem uno animo, una mente, una praedicatione, universum orbem paucis post annis esse suscepturum. Cumque rogassem, Christine an Machumeti? Neutram, inquit, sed non a gentilitate differentem.*“ — Ugyancsak ebben a művében Plethont második Mohamednek nevezi, ami egy görög emberrel szemben a képzelhető legnagyobb sértés: „*Alter nobis iam natus et educatus est Machumetus, quem nisi providemus, tanto exitior primo futurus est, quanto Platone ipse Machumetus perniciosior fuit.*“

Aristoteles ezen a láncon kívül esik, ezt el akarja szakítani, mert a különöst elébe teszi az általánosnak, a lélek halhatatlanságának a kérdésében ingadozik, ennek praexistenciáját és vándorlását tagadja, sőt Platon és a neoplatonisták teremtő istenségét passzív istenséggel helyettesíti. Le kell tehát dönteni a jogtalanul elfoglalt trónról, hogy az általa megszakadt történeti folytonosság helyreálljon.

Aristoteles iránti gyűlöletét csak fokozta, hogy a neoplatonikus eszméknek uralomra jutásától konkrét gyakorlati célok elérését várta: amint egykor Julianus Apostata neoplatonista eszmék hatása alatt a régi pogányság feltámasztásától remélte a birodalom elernyedő erőinek megújodását, Plethon is azt hitte, hogy a vallásos eszméiből levezetett politikai és társadalmi renddel ellenállóvá tudja tenni ernyedő nemzetét a mindinkább fenyegető török veszedelemmel szemben. Tehát még a török roham sikeres feltartóztatásának is Aristoteles az egyik akadálya.¹⁶

Természetesen ez a mértéktelen támadás nem maradt, nem maradhatott visszhang nélkül. Aristotelesnek voltak még hívei mind a görög, mind a latin táborban. A harc megindult. A küzdők mind görögök: a latinok csak figyeltek és tanultak. Kívül esik értekezésem keretein a vita lefolyásának ismertetése. Csak azokra a fontosabb jelenségekre mutatok rá, melyekről eleve feltehető, hogy Itália határain kívül, talán Magyarországon is, figyelmet keltettek.

Jóval később, 1464-ben jelent Aristoteles mellett és Platon ellen, Georgius Trapezuntius hírhedt munkája: *Comparatio Platonis et Aristotelis*.¹⁷ Nem azt tartalmazza, amit címe ígér. A szerző — talán, hogy az új iránnyal, általában az egész humanizmussal szemben ellenséges II. Pál pápának hizelegien — nem hasonlítja össze komolyan a két filozófus rendszerét, hanem megelégszik Platon és a platonikusok utszéli hangu, a legszenyesebb

¹⁶ Gemistos Plethon működésére nézve v. ö. Della Torre i. m. 429. s. köv. I. k. — Schultze, Fritz, Georgios Gemistos Plethon und seine reformatorischen Bestrebungen. (Geschichte der Philosophie der Renaissance I. 1874.) — A filozófia történetében elfoglalt helyét megjelöli Vacherot, *Histoire critique de l'École d'Alexandrie* I—III. 1846—51, III. k. 178. l.

¹⁷ Az általam használt példány pontos címe: „*Comparationes Philosophorum Aristotelis et Platonis a Georgio Trapezuntio Viro clarissimo. — Venetiis a partu Virgineo MDXXIII. nonis Januarii.*“

humanista támadóiratok stílusában írt gyalázásával.¹⁸ A platonikusok közül, mint láttuk, természetesen Plethon jár legrosszabbul. De Trapezuntius szerint Platon is tudatlan, erkölcstelen életű csaló volt. Legsúlyosabb argumentumnak szánta Trapezuntius támadásának igazolására azt a megállapítást, hogy Aristoteles filozófiája megegyezik a kereszténységgel, míg Platoné nem!

Trapezuntius műve hívta ki a küzdőterre a renaissance-kori platonizmusnak Marsilius Ficinus mellett legnemesebb, legrokonszenvesebb alakját, a görögből latinná lett Bessarion bíborost, kőről Lorenzo Vailla joggal elmondhatta: *Latinorum Graecissimus, Graecorum Latinissimus*.¹⁹ Nem először ütközött össze Bessarion Trapezuntius-szal Platon miatt. Midőn Trapezuntius sietve, hanyagul lefordította Platon Törvényei-t, a felületes munkáról Bessarion állapította meg, hogy szinte annyit hibázik, ahány szó van benne. Méltóságteljes válasza Trapezuntius támadóiratára; *In calumniatorem Platonis*²⁰ azt tartalmazza, amit Trapezuntius munkájának címe csak ígért: Platon és Aristoteles alapos, komoly, részletekbe menő összevetését s egyuttal Platon tisztázását a reaszórt rágalmakkal szemben.

¹⁸ Ezért nevezi el Perottus Herostratesnek (Vat. Lat. 5805 f. 151 v.) Némí fogalmat nyújtanak tartalmáról, amit ez alkalommal bővebben ismertetni nem kívánok, a következő fejezetek: „Quod Plato, platoniceque omnes, verbis et laenocinio compositionis solum valuerunt, rebus penitus nudí sunt. — Quod etiam in dicendi artibus praestantior Platone Aristoteles. — Quod etiam in mathematicis rudem hominem Platonem dixeris, si ad Aristotelem conferas.” Trapezuntius szerint Görögország minden bajának Platon az oka, s ha a nyugat nem vág elébe kellő időben, Platon reá is bajt fog hozni: „Quod omnis haeretica perversitas et Graecorum calamitas a Platonis scriptis orta est, ab Aristotelicis contra maxime Latini adiuti sunt. — Quod Platonis scripta, praecepta, instituta Graeciam perdidierint. Quod nisi providetur, similiter ruent occidentalia.” A szerző azt állítja, hogy Aristoteles valószínűleg üdvözült, míg Platon együtt van Epikuros-szal és Mohameddel: „Quod verisimile est Aristotelem aeternam esse salutem consequutum — Quod non Aristotelí, sed Epicuro et Machumeto convenit Plato.”

¹⁹ Életére és működésére vonatkozólag v. ö. H. Vast, *Le cardinal Bessarion, étude sur la chrétienté et la Renaissance vers le milieu du XV. siècle*, 1878. — R. Rocholl: *Bessarion, Studie zur Geschichte der Renaissance*, 1904.

²⁰ Az általam használt példány címe: *Bessarionis Cardinalis Niceni et Patriarchae Constantinopolitani in calumniatorem Platonis libri quatuor, opus varium ac doctissimum, in quo praeclarissima quaeque et digna lectu, quae a Platone scripta sunt ad homines tam moribus quam disciplinis instruentur, breviter clareque et placido stylo narrantur... Venetiis in Aedibus Aldi et Andreae Soceri Mense Septembri MDXVI.*

A munka a sok dicséretet, mellyel a kortársak és ez utókor elhalmozták, meg is érdemli. Mindenekelőtt nem pártírat: Bessarion, Aristoteles Metafizikájának tudós fordítója, nem járhatott úgy el Aristoteles-szel szemben, mint ahogyan a felületes Trapezuntius Platont megtagadta.²¹ A bíboros, a kor egyik legügyesebb egyházi diplomatája, itt is közvetít: „*Colo et veneror Aristotelem, amo Platonem.*“²² Kimutatja, hogy az igazi, görög forrásokból megismert Aristoteles és az igazi Platon között nincsenek olyan eltérések, hogy egyikük elfogadása miatt el kellene ejteni a másikat. S ami a kereszténységgel szemben való helyzetüket illeti, Aristoteles, mint azt a keresztény filozófia története igazolja, kibékíthető a kereszténységgel, de még inkább kibékíthető Platon! Bessarion az első nagy tekintélyű hirdetője annak a tételnek, amit a renaissance platonizmusa később unos-untalan hangoztatott, hogy az összes ó-kori filozófusok közül a kinyilatkoztatott igazságokhoz legközelebb, annyira közel, amennyire csak lehetséges, Platon áll. Hangsúlyozza azonban, amit később, midőn a tulzók már Platon szentté avatását sürgették a római Szentszéknél, elfelejtettek hangsúlyozni, hogy Platon csodálatos művei sem pótolhatják az evangéliumot.²³

Bessarion evvel a munkájával valósággal újra fölfedezte Platont a latinoknak²⁴ anélkül, hogy Aristotelest a világból kiiktatni igyekezett volna. Szíve, mint mesterét, Plethont, inkább Platonhoz vonzotta, ennek ellenére, Plethon tulzásaitól mentesen, igazságot tudott szolgáltatni Aristotelesnek is. Plethon össze akarta

²¹ I. m. 13 l. r. „Nos enim de Aristotele quoque semper honestissimum loquimur. Absitque a nobis tam prava atque insolens cogitatio, ut dum Platonem tuemur, detrudere illi velimus. Utrunque enim sapientissimum fuisse arbitramur et gratias utrique pro beneficiis, quae in genus humanum contulerunt, agendos existimamus.“

²² Vast id. m. 363 l.

²³ Id. m. 13 v. kiemeli, hogy nem mindenben ért egyet Platonnal: „Neque enim illam animorum praeexistentiam probo, nec numerum deorum, nec coeli ac syderum animas, non multa alia, quibus gentiles ab ecclesia damnantur.“ — Mikor az a tulzó ötlet felmerült, hogy Platon akár, csak az Üdvözítő, szüztől született s az ötlet apjául Bessariont emlegették, ő ezt a legnagyobb felháborodással utasította vissza. V. ö. Legrand, Cent-dix lettres grecques de François Fileffe (Publications de l'École des langues orientales vivantes. III.-e Série, v. XII.) 225 l.

²⁴ Ő maga említi, hogy a latin kortársak fogyatékosan ismerik Platont: „Nostrae aetatis Latinos pauca habere Platonis opera et raro ea legere.“

veszíteni a platonizmust a kereszténységgel, ami kétségtelenül rövid idő alatt megpecsételte volna az egész platonista mozgalom sorsát — Bessarion szt. Ágoston művét folytatta, ki a pogány filozófusnál a keresztény igazságot támogató érvek egész sorára akadt.)

Kibékítő, kiegyenlítő, minden irányban igazságot szolgáló álláspontja győzött s ezzel polgárjogot nyert nyugaton a platonizmus, amennyiben a keresztény theológiában Platon végérvényesen elhelyezkedett Arisztoteles mellett. Az egyoldalu Arisztoteles-pártiak, mint pl. Trapezuntius, hamarosan elszigetelődtek, hatástalanok maradtak, egész gondolatviláguk az új-korszak szemében középkori maradványnak tetszett: a másik irányban tulzó Plethon művéből is csak az termékenyített, amit el lehetett választani Arisztoteles-gyűlöletétől és a pogánysággal való kacérkodásától — Bessarion gondolata azonban hatott és tovább élt, különösen Ficinusban, a renaissance-kori platonizmus vezérlő egyéniségében. S ez a gondolat tulajdonképen az alexandriai iskola öröksége: a két filozófus kiegyeztetése egymással és a filozófia összhangba hozása a vallással.

Hátra van még annak a megállapítása, vajjon ez a közel harminc évig tartó vita Platon és Arisztoteles elsőbbségéről a sok felvetett újszerű gondolattal, új nevekkel, új fogalmakkal együtt átjutott-e Olaszországból hozzánk is és ha igen, milyen mértékben terjedtek el nálunk ezek a vallásos renaissance-ot előkészítő fontos eszmék?

Azon most már hiába elmélkedünk: mi lett volna, ha az uniós zsinatot, mint ahogyan a gondolat valóban felvetődött,²⁵ Firenze helyett Budán tartják meg és ha Plethon Bessarionnal együtt Magyarország fővárosában próbálja elhínteni a platóni eszméket? Akadt volna-e egy másik Cosimo Medici, aki Plethont az Arisztoteles-Platon-vitát megindító műve megírására biztatja? Vagy továbbra is az a filozófiai sívataag maradt volna-e Buda, aminek néhány évvel később Enea Silvio Piccolomini festi egyik levelében? Akkor is bolond ember lett volna-e az, aki Magyarországon Platont keresi?²⁶

²⁵ V. ö. Vast i. m. 44. l.

²⁶ „In Austria vero dementis est querere Romam, aut Platonem apud Hungariam vestigare.“ En. S. levele Giovanni Peregallohoz. (Fontes Rerum Austriacarum. II. Abt. Dipl. et Acta LXI. 152. l.)

[Gemistos Plethon személyesen nem jutott el tehát Magyarországra, mert császára nem fogadta el Budát a zsinat helyéül. Közvetve azonban mégis idejuthattak volna eszméi, amennyiben egyik legjobb barátja, kinek asztalánál Bessarion-nal együtt tudós beszélgetésekbe merülve annyi szép órát töltött, Giuliano Cesarini rövid néhány év múlva Magyarországra jött, hogy itt a magyar sorsba végzetesen beleavatkozzék. Azonban egyéb sürgős, fontos teendő mellett aligha volt érkezése Plethon eszméit fejtegetni — annál kevésbé, mert ezeket a merész, heretikus színezetű gondolatokat elutasította magától, bár magát Plethont és hatalmas tudását nagyra becsülte.²⁷

Trapezuntius már sokkal jelentékenyebb szerepet játszik a magyar művelődés történetében. A véletlen úgy akarta, hogy több magyarországi vonatkozású munkája maradjon ránk. Összeköttetésben állt Vitéz Jánossal, kinek Nagy Szt. Vazul *Contra Eunomium*²⁸ c. antiplatonikus irányu²⁹ munkájának fordítását ajánlotta. Ugyancsak összeköttetésben állt Janus Pannonius-szal is, kinek Nagy Szt. Vazul egy másik művét: *Ad Amphiloichium* küldötte meg ajánló levelével együtt latin fordításban.³⁰ Kétségtelen adatunk van továbbá arra vonatkozólag, hogy Platont gyalázó műve — egyéb, feltűnően számos munkája társaságában — helyet foglalt Mátyás király könyvei között, amennyiben ezt a könyvet 1502-ben II. Ulászló a cseh humanista Bohuslávna-

²⁷ Plethon és Bessarion barátságára nézve v. ö. Rocholl i. m. 43. l. — Della Torre i. m. 437. l. — Francesco Fiorentino *Il Risorgimento filosofico nel Quattrocento*, Napoli, 1885. 45. l.

²⁸ Ad Joannem Archiepiscopum Strigoniensem Georgii Trapezuntii introductionem librorum Magni Basilii contra Eunomium praefatio. Cod. Vindob. lat. 4857. — Kiadta az ajánlólevelet egész terjedelmében Denis Codd. MSS. Theol. P. I. Vol. II. 458—461. 1k. és részben Abel *Analecta* 175. l.

²⁹ Maga Trapezuntius írja róla Janus Pannoniushoz írt ajánlásában: „Eunomius erim Platonicos secutus negabat Filium et Spiritum Sanctum eiusdem esse cum Patre divinitatis.“ (*Analecta*, 201. l.) Ne feledjük el hogy a firenzei zsinat vitáinak középpontja a *Filioque* kifejezés. Vitéz János valószínűleg ilyen közvetett forrásokból ismerte a platonizmust. Érdekes egyik bejegyzése egy Tertullianus-kódex lapszélén: „Plato Angelos non negavit“ (Magyar könyvszemle 1880, 245 l.)

³⁰ Ad Joannem Episcopum Quiqueecclesiensem Georgii Trapezuntii introductionem librorum magni Basilii ad Amphiloichium praefatio. Cod. Vindob. lat. 4857. Kiadta Denis u. ott 463—5. 1k. és részben Abel, *Analecta* 201—2. 1k.

ajándékozta.³¹ Tehát a Platon-Arisztoteles vitának ezt az egyik legnagyobb feltűnést, vagy inkább felháborodást keltő termékét Magyarországon is tanulmányozták.)

Megvolt-e a Trapezuntius ellen írt korszakalkotó Bessarion-féle válasz is nálunk? Minden valószínűséggel igen, de itt — konkrét adat hiányában — már csak közvetett bizonyítékokkal állhatok elő. Bessarion — már politikai céljainál fogva is — sokféleképpen összeköttetésbe került Magyarországgal.³² Ezek az összeköttetések nem maradtak meg tisztán a politikai területén, annál inkább nem, mert olyan férfiak, akik a magyar humanizmus idején nálunk szerephez jutottak, Bessarionnal is összeköttetésben álltak. Pl. bécsi követsége idején Bessarion megismerte Vitéz János pártfogoltját, Peuerbachot, ennek tanítványát, Regiomontanus-t pedig, előbb Vitéz János, később Mátyás király híres csillagászatát, annyira megkedvelte, hogy magával vitte Olaszországba.³³ Ugyancsak környezetéhez tartozott Rómában az a Johannes Gatti³⁴ theologus is, akinek Mátyás királlyal folytatott esztergomi vitáját Galeotto³⁵ feljegyezte. Ezek után valószínű, hogy a budai könyvtárban a hozzánk annyi szállal fűzött Bessarion munkái közül legalább a fontosabbak megvoltak.³⁶ Hogy a

³¹ Fögel József, II. Ulászló udvartartása 103—4. 1k. idézi Bohusláv erre vonatkozó költeményét: *Codice me Regum donavit maximus, alti Dogmata qui lacerat vesano dente Platonis...*

³² Mint görög hazafinak mindvégig egyik legnagyobb gondja maradt a török elleni háború, melyben természetesen Magyarországot játszotta a vezérszerepet. Hogy az erre vonatkozó diplomáciai tárgyalásoknál, mint a *Cruciata*-alap kezelője, sok esetben érintkezett magyar kiküldöttekkel, az több, mint valószínű. Érdekes magyar vonatkozású emléket tartalmazza Bessarion török ellenes politikai működésének a *Cod. Ottob. Lat. 905.*, hol II. Pius beszéde után Bessarioné (27. f. *Oratio habita per Reverendissimum in Christo patrem dominum bisarionem episcopum tusculanum Cardinalem Nicenum in ecclesia cathedrali in consistorio publico statim post illam S. dni nostri*), ezután pedig Mátyás király követéé olvasható. (31. f. *Oratio habita per R-dum in Christo patrem dominum Albertum de angach episcopum cenadiensem Serenissimi regis Ungarie oratorem in ecclesia cathedrali in consistorio publico statim post illam R-mi dni Cardinalis Niceni.*)

³³ V. ö. Rocholl i. m. 121. l. Vast, i. m. 27. és 310 lk.

³⁴ *Vat. Lat. 6526. f. 197. r.* Perottus felsorolja Bessarion akadémiajának tagjai között Gatti-t. V. ö. még Vast i. m. 304 l.

³⁵ Irodalomtörténeti emlékek II. 243. s. köv. l.

³⁶ V. ö. Magyar Könyvszemle 1881. 104. l. — Szinte kétségtelen, hogy a török veszedelemről írt beszédeit Mátyás királynak is elküldte. Ezekből t. i. Európa minden olyan jelentősebb embere kapott egy-egy pél-

platonizmusról írt műve, ami itt elsősorban érdekel bennünket, szintén ezek között lehetett, azt a könyvnek már kéziratban való rendkívül nagy elterjedtségén³⁷ kívül az is valószínűvé teszi, hogy 1469.-ben Rómában nyomtatásban megjelent. Már pedig Mátyás ebben az időben a római könyvpiaccal összeköttetésben állt, amint azt Pomponius Laetushoz írt levele világosan elárúlja.³⁸ S hogy ezt az összeköttetést később is fenntartotta, arról viszont Ugoletti egyik jelentéséből tudunk.³⁹ Minden jel tehát arra mutat, hogy Bessarion művét, a renaissance-platonizmusnak ezt az egyik legkimagaslóbb alkotását, nálunk együtt tanulmányozták Trapezuntius vitáiraival.

Annál inkább feltehető ez, mert Galeotto De incognitis vulgo c. Mátyásnak ajánlott, kiadatlan⁴⁰ munkájában bizonyos mértékig ugyanavval a problémával, Platon és Aristoteles összehasonlításával foglalkozik, mint Bessarion és lényegében ugyanarra a végkövetkeztetésre jut, mint a görög bíboros. Ha nem tudott volna Mátyásnak és környezetének ilyen irányú behatóbb érdeklődéséről a platonizmus iránt, kétségtelenül nem ilyen állásfoglalással kereste volna pártfogójának kegyeit. Különben ez az

dányt, akinek működésére törökellenes politikájában számíthatott. IV. Henrik angol király, III. Frigyes császár és a nemoursi herceg példányai ránk maradtak, XI. Lajos francia király példányáról tudunk — Mátyásé azonban nyomtalanul elveszett. V. ö. Rocholl i. m. 201. l. — Arra is van adatunk, hogy Bessarion törökellenes beszédeivel együtt elküldte a platonizmusról írt munkáját is. V. ö. Émile Legrand, Cent-dix lettres grecques de François Fifeffe (Publications de l'École des langues orientales vivantes III.-e Série, vol. XII.) 255. l.

³⁷ V. ö. Vat. Lat. 6526. f. 23. r. Perottus értesítését: quid (sc. memorem) eos libros, quos adversus rabulum nescio quem Platonis calumniatorem novissime edidit, tanta rerum omnium copia, varietate, abundantia, suavitate, splendore refertos, ut miro doctorum omnium desiderio in exemplaria mille transcripti, iam non modo per totam Italiam, sed etiam extra Italiam usque ad Gallias et Hispanias et Britanniam circumferantur.

³⁸ V. ö. Csontosí: A Korvina (Pallas Lexikon) V. l. — Teleki, Hunyadiak kora XI. 454—5. lk.

³⁹ V. ö. Analecta Nova 478. l. hol a kérdéses levél tévesen Filippo Valori írásaként szerepel.

⁴⁰ Két bécsi kézírata van: Cod. Vindob. lat. 3166. és 12509. Egyes részeit közölte Ábel, Irodalomtörténeti Emlékek II. k. A munka keletkezésének időpontjára vonatkozólag v. ö. Ábel, Analecta 262—3. lapok.

egyetlen ismeretes, Mátyásnak ajánlott humanista termék, mely legalább egyes részeivel a Platon-Aristoteles-vitába beleavatkozik.⁴¹

A magyar érdeklődést a platonizmus' iránt — még mindig csak a kérdés olaszországi történetének ehhez az első korszakához fűzve mondanivalónkat — meglepően bizonyítja két váratlan és tárgyam szempontjából nagyfontosságú adat. [Az egyik az, hogy Mátyás király könyvtárában Platon művei közül néhány fontosabb a vitát előkészítő Leonardo Bruní fordításában megvolt,⁴² a másik pedig az, hogy Hess András budai nyomdájának második és utolsó terméke Nagy Szent Vazulnak a pogány költők olvasásáról szóló híres munkája mellett egy *Apologia Socratis* c. kis mű, ami alapjában véve Platon különböző munkáiból össze-szerkesztett története Sokrates fenséges tragédiájának: tehát Sokrates halálára vonatkozó prózai Platon-cento.⁴³ Jellemző és beszédes adat! Ezen 'a hasadékon át sokat megvilágító fénykéve ömlik a magyar quattrocento szellemi szükségleteire — hiszen a nyomda kétségtelenül ezek kielégítését volt hivatva szol-

⁴¹ V. ö. Martius Károly levelét Erolíhoz (Ábel, *Analecta* 287. l.): „...je ne consens pas à Tiraboschi, qui professe peu d'estime pour un esprit qui parmi les premiers et avec succès coopérait à détruire l'influence de l'aristotélisme, en se mettant du côté de Platon. Il me parait, que l'histoire du développement de la Philosophie en Italie, ne pourra jamais traiter avec silence, ce que Galeottus a enseigné, inspiré des principes platoniciens, quoique souvent d'un style très bas.“ Ábel kételkedik Galeotto ezirányú érdemeiben. A kéziratok áttanulmányozása meggyőzött arról, hogy Martius Károly a munkát nagyjában helyesen ítélte meg. Galeotto főleg a lélek halhatatlanságáról és a szentháromság tanáról írt fejezetekben hivatkozik sokat Platonra.

⁴² Cod. Vindob. latinus 2384. (Korvin-kódex) Platon művei közül tartalmazza a Phaidont, a Gorgiast, az Apológiát és a Kritont Leonardo Bruní fordításában. Ezenkívül más fordításban megvan a kéziratban az Axiochus, amit a humanisták Platon művének tartottak. V. ö. Fögel József: Ismeretlen Corvin-kódexek, Magyar Bibliofil Szemle I. 12. l.

⁴³ V. ö. Szabó, Régi Magyar Könyvtár II. 1. 1. (2. szám.) Egyetlen példánya Bécsben van. Megjelenési évi valószínűség 1473. Hain (*Repertorium Bibliographicum* II. 11/. l.) felsorolja a legrégebb Platon-nyomtatványokat, ezt a Hess-félét azonban nem Platon, hanem Basílios műveinél lajstromozza. 1484. előtről, mikor Ficinus Platon-fordítása megjelent, Hain összesen négy Platon-nyomtatványt ismer; Ezek közül kettő Platon állítólagos leveleit tartalmazza. Mivel évszám egyikén sincs, nem lehet a sorrendet megállapítani. A magyarországi cento tehát a legrosszabb esetben az öt legrégebb Platon-nyomtatvány egyike. Nincs kizárva, hogy Basílios művére Regiomontanus irányította rá a budaiak figyelmét. Tudjuk, hogy Basílios munkáját ő ki is adta Nürnbergben (Hain I. 1. 349. l.)

gálni. Első a magyar múlt ismerete — a budai krónika — ; utána egy olyan könyv, mellyel a pogány szépség után epedő keresztény tudásvágy a maga lelkiismeretét évszázadokon át megnyugtatta. Úgy látszik, ilyen lelkiismeret-csillapító olvasmányra akkor már szükségünk volt. Evvel együtt lát napvilágot a budai Platoncento, — kétségtelenül a legelső, ami a görög filozófustól nyomtatásban egyáltalán megjelent. Alig három évtized múlva milyen gyors és energikus cáfolat csak ez a nyomtatvány Enea Silvio idézett gúnyos kijelentésére. Pedig közben még egyéb is történt — mint látni fogjuk -- a magyarországi platonizmus terén!

* * *

Összefoglalva a Platon-Aristoteles-vita magyarországi sorsára vonatkozó megfigyeléseinket, kétségtelenül megállapítható, hogy a vita hullámai, bár lankadtan, Magyarországra is átcsaptak. Azok a kétségtelen adatok, melyekre ezt a megállapítást alapoztuk — Trapezuntius könyve és Leonardo Bruni Platonfordításai Mátyás könyvtárában, Galeotto *De incognitis vulgo* jának a kérdésre vonatkozó részei és az első magyarországi Platon nyomtatvány — bár kevés számuak, annyit azonban elárulnak, hogy a további, mélyebbre ható érdeklődés számára a talaj már a renaissance-platonizmusnak ebben az első periódusában eléggé elő volt nálunk készítve. Ennél többet nem is várhatunk, ha meggondoljuk, hogy maguk az olaszok is csak hallgatva figyelték az eredetileg Bizáncból importált eszmék harcát. Bele nem elegyedtek a küzdelembe, de tanultak s nemsokára felülmúlták mestereiket.

II. Janus Pannonius.

Bessarion Platon rágalmozója ellen írt művét elküldte többek között Firenzébe egy akkor még aránylag fiatal, harminchat év körüli, de már nagy hírű platonista filozófusnak, Marsilius Ficinusnak. Ficinus örül a kemény rendreutasításnak melyben az *Academiae lumen* (= Bessarion) részéről egy olyan ember részesült, aki az igaz kincset nem tudja észrevenni s elvakult vakmerőségében nemcsak, hogy fel nem ismeri, hanem még ócsárolni merészei Platon értékét. Platon jövendölése Bessarion könyvével ime beteljesült: az isteni tudomány titokzatos tanai evvel a vita-irattal megvilágosodtak, megtisztultak, mint az arany a tűzben. „Itt vannak, itt vannak, Bessarion, azok az idők, melyeknek Platon isteni szelleme örülhet s mi is, az ő egész familiája szívvél-

lélekkel taposhatunk.“¹ Tehát, míg a vita folyt, addig Firenzében a renaissance Olaszországának szellemi és művészeti központjában valami „Platon familiája“ alakult szép csöndben. Míg a bizánci görögök még mindig vitatkoztak, addig Firenze, illetőleg Cosimo Medíci, ki a vitát tudásvágyból megindította, már választott, még pedig Platont választotta. De úgy, ahogyan Bessarion elképzelte: a város platonista szellemi gyújtóponttá lett, anélkül, hogy Arisztotelest ellenségének tekintette volna! Ez a renaissance belső tartalma szempontjából rendkívül fontoságu gondolat történeti mozzanat Marsilius Ficínus nevéhez fűződik.

Hogy Platon firenzei familiája legalább gondolatban hogyan alakult meg, azt maga Ficínus beszéli el: „A nagy Cosimo abban az időben, mikor IV. Jenő pápa alatt Firenzében a görögök és a latinok zsinatot tartottak, gyakran hallott vitatkozni egy bizonyos Gemistos nevű és mintha második Platon lenne, Plethon melléknevű görög filozofust Platon titkairól. Ennek szónoki heve hamarosan úgy megihlette és föllelkesítette, hogy lelke mélyén valami akadémia-félére gondolt, amit, míhelyt az idő rá alkalmasnak bizonyul, meg fog valósítani. Azután míg a nagy Medíci csak még melengeti a tervet, már engem, Ficínust, az ő kedves orvosának fiát, még mint gyermeket kiszemelt és napról-napra erre a feladatra nevelt.“² Ez a kiszemelés a zsinat után kb. husz évvel, 1459-ben történt.

Tehát Firenze Platon, általában az idealizmus mellett döntött. Alig van még rá példa az emberiség történetében, — talán csak az V. század Athénjét kivéve — hogy egy olyan ragyogó tehetségű emberközösség, mint amilyen a XV. század Firenzeje volt, hasonló egységes lendülettel áhitozott volna kincsek után, melyek el nem vétetnek tőle. Firenze az eszményiség városa³ s az

¹ Marsilius Ficini Florentini, insignis Philosophi Platonici atque Theologi clarissimi opera etc. I-II. Basileae, 1561. 617 l. (A további idézetekben rövidítve: Opera.)

² V. ö. Opera 1534 l.

³ Renan finoman jellemzi Firenze irányát: „Ce Toscan, (t. i. Petrarca), plein de tact et de finesse, ne pouvait souffrir le ton dur et pédantesque du matérialisme vénitien. Beaucoup d'esprits délicats aiment mieux être croyants, qu'incrédules de mauvais goût.“ (Averroës 338 l.) — „Florence et Venise sont les deux pôles de la philosophie comme de l'art en Italie. Florence et la Toscane représentent l'idéal dans l'art, le spiritualisme en philosophie; Venise, Padoue, Bologne, la Lombardie représentent l'analyse, le rationalisme l'esprit exact et positif.“ (U. ott 388 l.) — V. ö. még Brandi, Die Renaissance in

eszmények után való törekvést, ha egyáltalán név kifejezheti, az elsősorban Platon neve lehet. Lorenzo Medici, városának ez a legjellegzetesebb fia, valóban Firenze lelkét fejezte ki, midőn azt mondta, hogy a materiálisták, akik kételkednek a tulvilági életben, már élükben holtak. Ugyancsak tőle származik az a másik, ezt kiegészítő és magyarázó megjegyzés, hogy Platon tana nélkül senki sem lehet jó polgár, vagy jó keresztény („che senza la platonica disciplina, niuno potera essere nè buon cittadino, nè buon cristiano.”)⁴

Az a közel két évtized haladék, mely a firenzei platoní „akadémia-féle“ tervének megfogamzása és Ficinusnak a platonizmus újraélesztésére való kijelölése között eltelt, két szempontból is fontos mozzanatot jelent. Először: ha Gemistos Plethon közvetlen befolyása alatt azonnal sikerül Cosimo-nak tervét végrehajtania, akkor a firenzei platonizmus kiegyenlítő jellege helyett — Plethon temperamentumának megfelelően, — kétségtelenül harciasabb, támadóbb lett volna, ami valószínűleg csökkenté kifelé való ható erejét, mint ahogyan Trapezuntius könyvének is ártott a munka tulságosan agresszív volta. Másodszor: közben felnőtt Firenzében egy új nemzedék, mely kitűnő mesterek vezetése alatt apáinál sokkal mélyebben hatolt bele az ó-kor szépségeibe, sokkal alaposabban ismerte meg Aristotelest és Platont. Firenze nagy tanítói közül a mi szempontunkból legfontosabb egy Olaszországban letelepedett görög: *Johannes Argiropilus*. Az ő működése nélkül Ficinus platonista körének, az „akadémia-félének“ kialakulása elképzelhetetlen. Amint Leonardo Bruní Platon és Aristoteles fordításával a Platon-Aristoteles-vita problémáinak megértésére előkészítette a lelkeket, úgy Argiropilus tanítói működésével a firenzei platonizmus sudárba szökkenését tette lehetővé. Vele fogunk még találkozni a magyar platonista törekvésekkel kapcsolatban is.

Argiropilus 1457-ben kezdett Firenzében tanítani. Bár ő maga — akárcsak Leonardo Bruní — határozottan Aristoteles követője volt, azért előadásaiban nagy mértékben és tárgyilagosan foglalkozott Platonnal is. Működéséről egy kortárs, Vespasiano Bisticci, szemléletes képet nyújt Alfonso di Palenza spanyol történétíróhoz

Florenz und Rom (III. kiadás) Leipzig, 1909. 115—116 lk.— Ferri, Di Marsilio Ficino e delle cause della rinascenza del platonismo nel quattrocento (La filosofia delle Scuole Italiane 1883, XXVII. 182 l.)

⁴ V. ö. Galeotti, Saggio intorno alla Vita ed agli Scritti di Marsilio Ficino. Archivio Storico Italiano, Nuova Serie IX. 44 és 82 lk.

irt levelében:⁵ „Ha volt valaha idő, melyben ez a mi városunk neked, vagy bárki másnak örömet okozhatott, a mostani kétség-telenül olyannak látszik előttünk, hogy azt a Firenzét, ami annak idején, ahogy irod, neked annyira tetszett, a művészet minden ágában ellentmondás nélkül felülmúlja. Először is az irodalmi tanulmányok ebben a városban soha jobban nem virultak és sok itt a serdülő és sok az ifju, kik oly képzetek a görög és latin irodalomban, hogy az Akadémia neveltjeinek beillenének. Idejött azonnal (V.) Miklós pápa halála után ebbe a városba a bizanci Argiropilus, ez a nagy tehetségű, nagy tudományu, a régi Görögországhoz méltó férfiú, ki sok évvel ezelőtt a firenzei ifjuságot nemcsak görög irodalomra, hanem a helyes és boldog életet illető ismeretekre is oktatta. Élet-, erkölcs- és természetfilozófiát tanított és tanít az ókor elve szerint elegáns formában. Aristotelesnek több könyvét latinra fordította, Platon nézeteit, annyit emlegetett titkait és rejtett tanát a bámuló hallgatóság előtt szorgalmasan felfedi.“ Ezek az ifjak lettek később Ficinus megértő barátai és filozófus társai.

Sajátságos, hogy a hallgatóság között valószínűleg sohasem ült ott az a Ficinus, aki pedig Argiropilustól még sokat tanulhatt volna. Ficinus ugyanis aránylag későn fogott hozzá a göröghöz, akkor sem Argiropilus volt a mestere hanem valószínűleg Platina.

Nem tekintem feladatomnak Ficinus életkörülményeinek bővebb fejtegetését. A magyar humanizmus felé vezető szálakat keresvén, nagyszámu munkái közül is csak azokkal foglalkozom, melyek a magyar fejlődést valami módon megvilágosítják. Ebben a fejezetben a lehető legrövidebben filozófiai működésének első, ugynevezett pogány korszakával foglalkozom, hogy azonnal átérjek a párhuzamos és a Ficinus e korszakba eső működésével összefüggő magyar jelenségek tárgyalására. Amint látni fogjuk, az anyagnak ez a beosztása nem önkényes s a magyar és olasz platonizmusnak még a külső története is véletlenül annyira együtt halad, hogy amikor Ficinus „ex pagano Christi miles factus“⁶

⁵ V. ö. Della Torre i. m. 469—70 lk.

⁶ Corsi kifejezése. V. ö. *Commentarius de Platonicae philosophiae post renatas litteras apud Italos instauratione sive Marsilii Ficini Vita auctore Joanne Corsio Patricio Flor. eius familiari et discipulo. Nunc primum in lucem eruit Ang. Mar. Bandinius Laur. Bibl. Reg. Praefectus et moderator, qui adnotationes uberrimas ex ipsius Ficini epistolis desumptas adiecit, Pisís 1771, 3—4 lk.*

megtér s ezzel filozófiájának bizonyos mértékig más irányt ad, ugyanakkor a magyar szellemi életben megszűnik Janus Pannoniusnak, az inkább pogány, mint keresztény pécsi püspöknek kulturális ki-sugárzása.

Ficinusnak első terjedelmesebb műve, *Libri quattuor institutionum ad Platonícam disciplinam*, valószínűleg 1456-ban készült el. A platonizmussal foglalkozik Cícero, Boethius, Augustínus, Apuleius stb., csupa latin forrás alapján, mert a fiatal, akkor 23 éves szerző görögül még nem tud. Jó barátainak, elsősorban Landino-nak buzdítására 1459-ben görögül kezd tanulni, hogy a platoní bölcseseg tiszta forrásaiból közvetlenül merithessen. Görög tanulmányai gyorsan haladnak s tudását lehetőleg gyorsan értékesíti. Első munkái javarészt görögből való fordítások. Ehhez a munkakörhöz nagyjában később is hű maradt. De Ficinus nem csak fordító: amit arra érdemesít, hogy latin köntösbe öltöztesse, az rendszerint nagyon közel áll gondolatvilágához.

S az az ifju, aki latin írók alapján, mikor a görög források még zárva voltak előtte, már Platon filozófiáját próbálja fejtegetni, mikor görögül tud, talán rögtön Platonhoz siet? Nem! Első fordításai orphikus himnuszok, Homeros himnuszaí, Proklos, Hesiodos, Zoroaster állítólagos iratai és Hermes Trismegistos. Csak a Poimandres-fordítás befejezése után, 1463-ban, kezd hozzá Platon műveinek fordításához elsősorban Cosimo buzdítására. Mi magyarázza meg ezt a vargabetüt, mely szerint Platonhoz az orphikus himnuszokon, Zoroasteren és Hermes Trismegistoson át vezet az ut?

A fiatal Ficinusra, mint fejlődésmenetéből világosan megállapítható, erősen hatottak Gemistos Plethon eszméi, főleg filozófiatörténeti szemlélete. Plethon tanította először Itáliában, hogy Platon csak egyik szeme annak az arany-láncnak, mely Hermes Trismegistostól kiindulva Zoroastert, az orphikusokat, Pythagorast, Platont, majd Plotinost — hogy csak a főbeket említsük — összefűzi. Ficinus ugyanezt vallja és e szerint rendezí be tanulmányai menetét. Plethon terelte az egész renaissance-platonizmust az alexandriai iskola, a neoplatonizmus karjaiba. S a neoplatonizmus trónra ülteti ugyan Platont, de azért eszméit jelentékenyen módosítja. Platon a neoplatonizmus számára — mint már említettem — csak keret. Természetesen ugyanannyit jelent Ficinus és az egész renaissance-kori — tehát a korabeli magyar filozófia számára is. A legheterogénebb gondolatok és törekvések: theurgia, theozófia, alchímia, magia és főkép asztrologia, melynek Ficinus

különösen hódolt, férték meg egymással a platonizmus bőre szabott köpenye alatt.

Az ut, amelyen Ficinus elindult, Gemistos Plethon utja volt, de a lélek, amivel az utnak nekivágott, szerencsére sokkal határozatlanabb, kevésbé végletes, inkább kiegyenlítésre hajló. Plethon belső küzdelmek nélkül, a fanatizmus erejével tört hajlott korában is célja felé: minden dogmatikus megkötöttségtől ment, a neoplatonizmusra alapozott racionális vallást akart magának és a végzete felé támolygó népének teremteni. Ficinus gyengéd, tragikus összeütközésektől irtózó lelkét Plethon öröksége hamar fojtogatni kezdte s midőn érezte, hogy lelki nyugalma a belső küzdelmek hatása alatt veszendőbe megy, nem minden ingadozás nélkül végre is kikötött az egyház tanításában. Előbb azonban egy sokszor következtelen, de a maga és kora szükségleteinek megfelelő olyan világszemléletet szedett rendszerbe, melynek alapján jó katolikusnak érezhette magát anélkül, hogy kedvelt tanulmányairól lemondott volna. Az a korszak, mikor még nem állapodott meg, mikor még a kereszténység összebékítése a platonizmussal nem fejeződött be, az Ficinus sokat emlegetett tévelygési, vagy pogány korszaka. Ebben az időben írt munkáinak — illetőleg fordításainak — jelentékeny részét később inkább titkolta, mint terjesztette, amint azt Martinus Uraniushoz írt levelében őszintén be is vallja: „nehogy úgy tűnjék fel, mintha az olvasókat az istenek és démonok régi, joggal kárhoztatott kultuszához akarná visszavezetni.“⁷ Általában életének ezt a korszakát szándékosan homályba burkolta s ma még kevesebbet tudnának róla, ha egy különben ismeretlen magyar olvasója és kritikusa — bizonyos Johannes Pannonius — ránk maradt levelében jóval később kíméletlen nyíltsággal le nem rántja a leplet Ficinus fiatalkori botlásairól. Evvel a levéllel — a Ficinus-filológia és a magyarországi platonizmus Mátyás-kori történetének egyik legfontosabb dokumentumával — később bővebben foglalkozom.

A belső küzdelmekkel vívódó Ficinus-szal, amennyire emlékeinkből megállapítható, két magyar ember állt szorosabb összeköttetésben: Janus Pannonius és Garázda Péter. Mindketten a XV. századi magyar humanizmus vezető egyéniségei s művelődéstörténetünk számára nem jelentéktelen adat, hogy a firenzei platonista törekvésekkel, illetőleg most már Ficinus-szal, a renaís-

⁷ Opera 933 I.

sance eme gondolatérténeti szempontból annyira fontos szellemi áramlatának megtestesítőjével — minden más idegen nemzet fiait megelőzve — éppen kettőjüket találják bensőbb kapcsolatban.

De vajjon ismerte-e Janus Pannonius személyesen is Ficínust? Ezt a kérdést nem én vetem fel először; régibb tudósaink már sokat vitatkoztak rajta. A legáltalánosabban elfogadott nézet szerint — melyet pl. Toldy Ferenc is vallott — Janus Pannonius tanítványa volt Ficínusnak. Ez az állítás minden valószínűséggel Ignatius Norbertus Conradí-ra vezethető vissza, ki Janus Pannoniusnak 1754-iki budai kiadásához csatolt életrajzában (*De vita et scriptis Jani Pannonii*)⁸ Janus neveltetéséről a következő meglepő részleteket tudja: „Mesterei kitünő férfiak voltak, még pedig Aretinus a jogtudományban, ki Janusunkat nagyon szerette és dicséretekkel elhalmozva emlegette, Andronicus pedig a peripatetikus filozófiában. Mindenekelőtt mestere volt azonban Marsílius Ficínus, kit szellemóriásnak nevez (quem ingentem appellat). Ez az a Marsílius, ki Platon filozófiáját a XV. században újraélesztette. Hogy az ő filozófiai rendszerében Janus mennyire kedvét lelte, az költeményeiből is kitűnik, leginkább *de anima sua* címűből. Nincs ezen mit csodálkoznunk, hiszen egyrészt Marsílius dicséretétől viszhangzott akkor egész Itália, másrészt a platonizmus csodálatos módon összevág a költői ihlet hevével.”⁹

Három évtizeddel később, 1784-ben, Teleki Sámuel, Janus Pannonius munkáinak nagyérdemű kiadója, nemcsak arra mutatott rá, hogy mindez tévedés, hanem kitünő filológiai érzékkel a tévedés okára is rávilágított. Ugyanis Janus Pannonius Sambucus-féle kiadásában van egy költemény: Bartholomaeo Fontio respondet Florentino Janus Pannonius. Az összes említett meglepő adatok Janus Pannonius neveltetésének körülményeire vonatkozólag kizáróan erre az egy költeményre támaszkodnak, ennek azonban a szerzője, mint azt Teleki kétségbevonhatatlanul megállapította, már csak kronológiai nehézségek miatt sem lehet Janus Pannonius. Pl. a költemény céloz Lorenzo Medíci uralmára, ami pedig Janus Pannonius halála után következett be. „Ha csak — mint Teleki megjegyzi — halottaiból fel nem támadt, Janus Pannonius nem írhatta ezt az epistolát Fontíushoz.” Janus Pannonius szerzőségével együtt tehát megdőlnék az erre épített összes

⁸ Kiadta Teleki Janus Pannonius műveinek II. k.-ben 126 s köv. lk.

⁹ U. ott 136 l.

következtetések. A kitünő okfejtés ellenére az egyszer lenyomatott tévedés tehetetlenségi nyomatékának erejénél fogva azonban Janus Pannonius még sokáig, egészen a legujabb időkig, mint Ficinus tanítványa szerepelt nálunk.¹⁰

Teleki tovább ment s megjelölte a szerzőt is: Angelus Politianust. Szerinte a Sambucus által alapul vett kódex a szerzőt minden valószínűséggel An. P. (Angelus Politianus) betűkkel jelölte; ezt olvasta Sambucus Janus P.-nak.¹¹

Amit már Teleki ilyen módon bebizonyított, azt más irányu adatok a leghatározottabban megerősítik. Néhány adalékot elég felhoznom ahhoz, hogy Janus Pannonius és Ficinus tanítványi és mesteri viszonyát — függetlenül attól, ki volt, ki nem volt a Sambucus-féle költemény szerzője — eleve lehetetlenségnek tart-
suk. Janus Pannonius 1434. aug. 29-én született, Ficinus 1433. október 19-én. Ez a nem is egészen egy év korkülönbség Ficinus javára, tekintve Janus Pannoniusnak több egykoru forrásból egyöntetűleg hangoztatott koraérettségét, fölötte kevés ahhoz, hogy Ficinus mestere lehetett volna Janusnak. — Ficinus első munkája, egy ránk olasz nyelven írt levél a szülők iránti szeretetről¹² 1455-ben kelt. Janus Pannonius ekkor már, Vespasiano Bisticci szerint,¹³ egész Itáliában ismert nagyhirű költő volt. — Ficinus 1456-ban kapta azt a jó tanácsot Landinótól, amit meg is fogadott, hogy bölcséleti tanulmányainak elmélyítése céljából tanuljon meg görögül. Janus Pannonius ebben az időben, mint Guarino egyik legjelesebb görög tanítványa, már a görög fordítók gárdájához tartozott. Mindent összevetve: ha tanulmányaik menetét és előrehaladottságuk mértékét synchronistikusan nézzük, inkább lehetett volna Janus mestere Ficinusnak, mint megfordítva. *Tehát azt a hamis pénzként itt-ott még legujabban is felbukkanó állítást, hogy Janus Pannonius Ficinus tanítványa volt, véglegesen ki kell iktatnunk a forgalomból.*

¹⁰ Nemcsak nálunk, hanem az olasz irodalomban is. V. ö. Isidoro Del Lungo, Florentia. Uomini e cose del quattrocento. Firenze, 1907. 113 l.

¹¹ I. m. II. 187 l. Teleki feltevését Angelus Politianus szerzőségét illetőleg bizonyosságra emelte Marchesi, Bartolommeo della Fonte (Contributo alla Storia degli Studi Classici in Firenze nella Seconda metà del quattrocento) 1900. 42—43 lk.

¹² Della Torre i. m. 507—508 lk.

¹³ Analecta 223 l. „Era fama della sua virtu non solo in quello istudio (t. i. Guarino iskolájában), ma per tutta Italia non si diceva altro che di questo giovane.

Teleki Sámuel azonban kritikájával kissé túllőtt a célon. A Sambucustól kiadott állítólagos Janus Pannonius-költevény hitelességét és az ebből elvont életrajzi adatokat sikeresen megcáfolván azt hitte, hogy Janus Pannonius és Ficinus között semmiféle összeköttetés nem volt. Annyira ment, hogy Janus ötletes epigrammáját Ficinusról, melynek hitelességéhez pedig szó nem férhet, szintén gyanakvó szemmel nézte.¹⁴ Hogy ez a gyanakodás mennyire nem helyénvaló, hogy a két humanista között meleg, valószínűleg hosszantartó összeköttetés volt, mi sem bizonyítja világosabban, mint hogy Ficinus élete első korszakának kétségtelenül legnevezetesebb művét, *Symposion-kommentárját*,¹⁵ 1469-ben ajánló levél kíséretében Janus Pannoniusnak megküldötte.

Álljunk meg egy pillanatra ennél a nevezetes mozzanatnál. A kommentár vezető gondolata: az embernek szerelem útján az Istenhez való felemelkedése — mintegy deificatio-ja — rendkívüli hatással volt nemcsak a XV. századra, hanem a következőkre is s nemcsak Olaszországban¹⁶ hatott és termékenyített, hanem van ország, pl. Franciaország, hol a renaissance kezdetét ennek a

¹⁴ I. m. 561 l. Talán az is hatott rá, hogy Jovius (*Elogia virorum illustrium*) ugyanezt az epigrammát Politianus-nak tulajdonítja. (V. ö. Corsi i. m. 68 l.) A kéziratok egybevágó tanúságával szemben azonban nincs helye semmiféle kétségnek.

¹⁵ Kiadva *Opera* II. k. 1320–1363 lk. Olasz fordítását maga Ficinus készítette el 1475-ben. A Janus Pannonius-hoz küldött eredeti példányt a bécsi Nationalbibliothek őrzi: Cod. Vindob. lat. 2472. Ennek rendkívül becses ajánlólevelét kiadta Ábel, *Analecta* 202 l. A kódexnek különös értéket ad az a körülmény, hogy tudtommal ez az egyetlen — eddig a tudományos irodalomban teljesen ismeretlen — példánya a *Symposion-kommentár* első redakciójának. Ismeretes, hogy Ficinus ezt a művét megtérése után Lorenzo Medici kívánságára 1474–5-ben újra átdolgozta. A Ficinus-filológia csak az átdolgozott művet ismeri s az olasz tudomány egyelőre nem is sejtí, hogy a Janus Pannonius-féle kódex a világirodalmi fontosságú munka végleg elvesztettnek gondolt első redakcióját rejtegeti.

¹⁶ Saitta, *La filosofia di Marsilio Ficino* (*Studi Filosofici diretti da Giovanni Gentile* XV.) 1923. 265 l. felsorolja Ficinus elméletének főbb olasz követőit. — Lorenzo Savino, *Di alcuni trattati e trattatisti d'amore italiani*. *Studi di letter. ital.* 9–10. Napoli, 1909–1914. — G. Thomas, *Michel Ange poète. Étude sur l'expression de l'amour platonique dans la poésie du moyen-âge et de la Renaissance*. Paris, 1892. Thomas hangsúlyozza, hogy Ficinus elméletének az előző olasz szellemi életben nagy hagyománya van, többek között Dante és Petrarca költészetében. (22 l.) — Stein i. m. III. 117 l. (Michel Angelo szonettjeiről).

munkának megismerésétől és elterjedésétől számítják.¹⁷ Sokat lehetne beszélni a kommentár fontosságáról az esztétika fejlődése szempontjából. A szép meghatározása: hogy az az isteni jósnak, az isteni arculatnak minden testiségtől elvonatkozott ragyogása,¹⁸ — közkinccsé lett ebben a korban, mely minden más korszaknál hevesebben vágyódott a szép után. Ficinus tette lehetővé ezzel a definícióval a renaissance számára, hogy lelke belső sugallatát követve — szemben a középkor megvetésével a külső világ iránt — a világ szépségét, amit annyira élvezett, metafizikai alapon, mint az istenség tökéletességének visszfényét értelmezze s ezzel a maga vonzalmát az érzéki világhoz, amit a középkor bűnösnek érzett, átszellemítse, azaz jogosulttá tegye. Mindent összevetve: az olasz renaissance egyik legfontosabb, igazán lelkeből lelkedzett alkotása jutott át Olaszországból, tudtommal minden más országot megelőzve Magyarországra kifejezetten avval a céllal, hogy itt a platonizmusnak — Janus Pannonius hathatós segítségével — mentől több lelket nyerjen meg.

Nem tudom megállni, hogy azt a keretet, amiben Ficinus a beszédek formájába öltöztetett kommentárt előadatja s legalább a főbb gondolatokat néhány szóval ne ismertessem.¹⁹ Firenze mellett vagyunk, a Careggi-villában. Nov. 7-ét írnak: a hagyomány szerint ez a nap Platon születése és halála napja, amit a régi platonikusok évszázadokon át kegyelettel megünnepeltek, míg ez a szép szokás feledésbe nem ment. Firenze Platon iránti szerelmében újra feléleszti. Lorenzo Medici megbizta Francesco Bandinót a rendezéssel, ami kitünően sikerül. — Jegyezzük meg Bandinó nevét, amivel most először, de nem utoljára találkozunk. Ez a férfiú, a firenzei platonikus symposionok első rendezője, nem sokkal később Magyarországra jut s két évtizednél tovább Mátyás udvarában él.

Összegyül a társaság. Kénczen vannak, mint a muzsák: Antonio degli Agli, Fiesole püspöke, az öreg Ficinus orvos, a mi Ficinusunk atyja, Cristofano Landino, a költő, továbbá Bernardo Nuti, Tomaso Benci, Giovanni Cavalcanti, kinek buzdítá-

¹⁷ V. ö. Lefranc, Le platonisme dans la littérature en France à l'époque de la renaissance 1500—1550. Revue d'histoire littéraire de la France III. 32 l.

¹⁸ „Pulchritudo est aliquid incorporeum.“ — „Pulchritudo est splendor divini vultus.“

¹⁹ Adataimat a munka bevezetéséből veszem.

sára Ficinus ezt a művét írta,²⁰ a két Marsuppíni, Cristofano és Carlo, végül maga Ficinus. A lakoma végén Bernardo Nuti előveszi Platon Symposionát és olvassa az egyes szereplők fejtegetéseit. Ennek befejeztével megkéri a jelenvoltakat, hogy sorshuzás alapján az egyes beszédeket értelmezzék s ezzel mintegy a platoní Symposion szerepeit átvegyék. Így lett Giovanni Cavalcantiból Phaidros, Antonio püspökből Pausanias, az öreg Ficinus orvostól Erysímachos oryos, Cristofano Landíno-ból Aristophanes, Carlo Marsuppino-ból Agathon, Tommaso Benci-ből Sokrates és Cristofano Marsuppino-ból Alkibiades. A sors döntésével mindenki meg volt elégedve, azonban Ficinus orvosnak és Antonio püspöknek közben távozníok kellett (*alter ad animorum, alter ad corporum curam abire coacti*) s szerepüket rábízták Giovanni Cavalcanti-ra, aki meg is kezdí a beszédek sorát Erosról, a mindenséget teremtő és fenntartó princípiumról, az Isten, azaz a jóság, a szépség, az igazságosság, a kezdet, közép és vég (*Deus bonitas pulchritudo, iustitia principium, medium, finis*) utáni vágyról; Erosról, mely a bünbeeséssel megosztott emberi lelket ismét teljessé és boldoggá teszi, amennyiben vissza az égbe, az istenség szemléletéhez felemeli. (*Amor animas reducit in coelum, Beatitudinis distribuit gradus, gaudium largitur aeternum*). Mert nem a földi szerelem az, ami állandó boldogságot ad, hiszen ez csak a romlott vér felpeszsdülése, hanem az égi, mely tulajdonképen minden teremtetett lénynek az öket kisugárzó egy Alkotó felé való fordulása, vágyódása és felemelkedése. Jellemző pl., hogy Ficinus Aristophanes ismert tréfás míthoszát a ketté osztott, egymásután sóvárgó emberasszonyról is a lélekre vonatkoztatja, melynek az emberbe szállott része szerelmesen vágyakozík a maga isteni része után.

Ficinus fejlődése szempontjából nem érdektelen, hogy már ebben a munkájában későbbi metafizikája a lények fokozatairól — ez a sajátos neoplatonikus, főleg plotinosí koncepció — teljesen készen van. A legalsó fok nála a sokféle és változó anyag, a legfelsőbb az Egy, a Változatlan, az Isten. Amahhoz csatlakozík a qualitas, emehhez az angyalok világa. Közöttük középen a *tertia essentia*, a lélek: rokon a Változatlannal, azonban egyuttal változó és sokféle.

Amint látjuk, meglehetősen messzire jutottunk Platontól. Ez a kommentár — „manifeste par excellence de l'évangile pla-

²⁰ V. ö. Corsi i. m. 28 l.

tonicien²¹ — alapján véve olyan magyarázat, mely régi értékek tisztázása helyett inkább újakat alkot. Platon, az igazi, elvész a keverék neoplatonista és keresztény jellegű gondolatok között, viszont a renaissance Platon-ja ennek a munkának a szárnyán mindenüvé eljut, ahol szépség után sóvárognak. S ajtót nyítanak neki ott is, ahol az igazi Platon elsőnek — az előreküldött szálláscsináló nélkül — talán nem is nyert volna rögtön bebocsátást.

A pécsi püspök milyen lélekkel, milyen gondolatokkal olvasta ezt a nevezetes munkát? Sűrű homály fedi. Ránk maradt irataiban semmi célzást nem találunk erre. Ha a véletlen meg nem őrzi számunkra a kommentár elé írt Ficinus-levelet Janus Pannoniushoz, ma azt sem tudnánk, hogy ezt a két férfit szoros barátság fűzte össze.

A munka ajánlása rövidsége ellenére is sokat elárul kettőjük viszonyáról. Két okból gondolt Ficinus arra, hogy Janus Pannoniusnak ezt a művét megküldje: mert tudja, hogy a püspök buzgó hive Platonnak (...Platonicus és apprime) és mert belső barátság, sőt szeretet fűzi őket egybe (...nobis singulari quadam amore coniunctus).²² Hogy nem ez alkalommal érintkeztek először, azt a belső barátság emlegetésén kívül bizonyítja az a dicséret is, mellyel Ficinus Janus Pannoniusnak elegiáit — amiket minden valószínűséggel az neki elküldött — valósággal elhalmozza: „Ezek nekünk — írja Ficinus — nagyon, nagyon tetszettek, vajha a mi munkánk se sértené füledet.“ Kifejezi azt a reményét is Ficinus, hogy Janus buzgó terjesztője lesz Magyarországon Platon eszméinek. Evvel kapcsolatban olyan latin fordulatot használ, melyből kitűnik, hogy Janusnak nemcsak elegiáit ismerte, hanem előre elkészítette sírfeliratát is: „Igy aki először vitte a Duna mellé a muzsákat (... qui primus ad Istrum redegit Musas,²²) elsőnek viszi majd oda Platont is.“ Az is kiderül az ajánlásból, hogy Ficinus ezt a művét mintegy platonikus propaganda-iratnak szánta a magyarok között, avval a reménységgel, hogy Janus Pannonius nagy tekintélye hamarosan hozzásegíti a cél eléréséhez.²³

²¹ Lefranc kifejezése id. m. 31. l.

²² Nyilvánvaló célzás az ismert sírfelirat két első sorára: Hic situs est Janus qui primus ad Istrum Duxit laurigeras ex Helicone Deas...

²³ „Dabit praeterea scriptis nostris fidem auctoritas tua non mediocre, ut si quid apud Pannonios habuerint fidei, Joanni non minus, quam Marsilio debeant.“ *Analecta* 202 l.

Hogyan, mikor keletkezett ez a barátság Ficinus és Janus Pannonius között? Ki tartotta fenn közöttük a nagy távolság ellenére az eleven kapcsolatot? Az utóbbi kérdésre tudunk felelni, az előbbire adatok hiányában csak óvatos feltevésekkel válaszolhatunk.

Az ajánlólevél végén olvassuk a következőket: „Írántad való szeretetemet, amennyiben azt levelem nem teheti, Garázda Péter, ez a tudós és mindkettőnkkel benső kapcsolatban álló férfiú fejezi majd ki, ha nálad lesz.“ Tehát Garázda Péter, Janus Pannonius rokona, 1469-ben Firenzében tartózkodott és Ficinus-szal barátságos összeköttetésben állt.

Garázda Péter egyike volt a XV. századi magyar humanizmus legfeltűnőbb és legképzettebb tehetségeinek. Sajnos, életére vonatkozólag nagyon keveset tudunk,²⁴ munkáiból pedig sírfeliratán és levelezésének némi töredékén kívül semmitem maradt ránk. Családjá már ebben a korban nagy szerepet játszott, később pedig ebből szakadt ki az erdélyi Teleki-család. Rokonságban volt a két legnagyobb magyar humanistával, Vitéz Jánossal és Janus Pannonius-szal: Vitéz János anyja ugyanis Garázdaleány, Janus Pannonius anyja pedig Vitéz-leány volt. Garázda, akárcsak Janus Pannonius, először Guarino iskolájában tanult Ferrarában, hol jó barátságot kötött Baptista Guarinóval, Janus Pannoniusnak is jó barátjával. Innen Firenzébe ment, hol, mint láttuk, jó viszonyban volt Ficinus-szal és a Ficinus köréhez tartozó Ugolino Verinóval.²⁵ Ez időtájt nagyon könnyű volt Ficinus eszméivel megismerkedni és vele személyes összeköttetésbe kerülni, mert 1468-ban, tehát egy évvel a Janus Pannonius-hoz írt ajánlólevél kelte

²⁴ Életrajzát megírta Ábel, Egyetemes Phil. Közlöny 1880 és bővebben Ungarische Revue, 1888. Azóta Marchesi szolgáltatott újabb becses adatokat életéhez főleg Bartolommeo della Fonte-vel való összeköttetésével kapcsolatban. (Id. m. 34 s. köv. 1k.) Nagyon fontos dokumentum pl. Garázda levele Lorenzo Medici-hez (Arch. di Stato Fior. Filza M. av. il. Princíp. XXVII. 587.), melyet először Marchesi közölt. Római kutatásaim során több, eddig ismeretlen adalékot találtam Garázda életéhez. (Cod. Ottob. Lat. 2860 f. 36 v. Thebaldeus költeménye Ad Petrum Pannonium, aki valószínűleg Garázda. — Cod. Vat. Lat. 2269 Callimachus Etruscus költeménye Ad Petrum garasdam hungarum — Cod. Vat. Lat. 1670 Porcellius egyik költeményének széljegyzete Garázdáról stb.) Ezeket alkalom adtán közzé fogom tenni.

²⁵ V. ö. Irod. Eml. II. 348—9 1k. Verino költeményét: Ad librum suum, ut dominum Petrum archidiaconum Strigonensem conveniat eruditissimum virum poëtae amicam.

előtt, Ficinus Piero Medici felszólítására nyilvános előadásokat tartott a platonizmusról.²⁶ Különben Garázda olyan hosszú ideig tartózkodott Firenzében s ott annyira megkedveltette magát kitűnő tulajdonságaival, hogy a firenzeiek — saját kijelentésük szerint — úgy szerették, mintha polgárjuk lett volna.²⁷ Ficinus-szal való barátságáról többet nem tudunk, mint hogy 1482-ben Ficinus az akkor már hosszabb idő óta Magyarországon tartózkodó Bandinihez írt levelében, majd egy Váradí Péterhez intézett ajánlásában üdvözlését küldi Garázda Péternek. Az az üzenet különben, amit rábizott, hogy Janus Pannonius iránt érzett szeretetét a humanista főpaprak személyesen tolmácsolja, aligha jutott el Janushoz. Közbejötték a Vitéz-féle összeesküvés zavarai s Garázda minden valószínűséggel csak Janus Pannonius és Vitéz János halála után tért vissza hazájába. Itt egyházi pályára lépett, de talán Mátyás gyanakvása miatt, hiszen ő is az összeesküvők családjához tartozott,²⁸ magasabb egyházi állásba sohasem emelkedett. Annyit tudunk róla, hogy 1483—1500 között nyitrai archidiaconus és Praepositus Sancti Stephani Protomartyris volt.

Garázda Pétert tehát úgy kell tekintenünk, mint aki az összeköttetést Janus Pannonius és Ficinus között melegen tartotta. Arra vonatkozólag azonban, hogy a kapcsolatot kettőjük között ő teremtette volna meg, forrásaink hallgatnak. Ez nem is valószínű! Habár Ficinus és Janus Pannonius barátságának kezdetét homály fedi, azért adataink alapján megkockáztathatjuk azt a valószínű feltevést, hogy Janus Pannonius 1465-ben Ficinus-szal személyesen is találkozott.

Janus Pannonius háromszor járt Firenzében. Első ízben 1458-ban, mielőtt tanulmányainak befejeztével visszatért volna hazájába. Firenzébe — mint Vespasiano Bisticci-nek ő maga mondta — azért ment, hogy az ottani humanista társaságnak Itáliaszerte híres nevezetességeivel személyesen megismerkedjék. Vespasiano Bisticci név szerint megemlíti néhány férfit, kikkel Janus Pannonius ez alkalommal érintkezett: Argiopilust, Cosimo Me-

²⁶ Della Torre i. m. 566 l.

²⁷ Fraknoi Vilmos, Mátyás király levelei I. 242 l. „Usi autem sumus industria Petri Garasde Unghari hominis et qui in urbe nostra diu modestissime versatus est, ita ut nos suis virtutibus adegerit, ut eum pro cive carum haberemus.“

²⁸ Galeotto (Irod. Emlékek II. 237.) feljegyezi Mátyás tartós ellenszenvét az összeesküvők családjával szemben.

dícit, aki a magyar ifjút kítüntető szívességgel fogadta a Careggi-villában, továbbá Poggiót, Donato Acciajuoli-t.²⁹ Ficinus természetesen nem volt, nem lehetett köztük, hiszen akkor ő még csak kevesektől ismert kezdő fiatalember, aki tulajdonképpen még tanulmányait sem fejezte be.

Janus Pannoniusnak másik két firenzei tartózkodása 1465-re esik, mikor II. Pál pápához Rómába követségbe menet és visszatérésekor Firenzében megállapodott. Róma felé a követség sietett s a fáradt utasok csak néhány röpke napra állapodtak meg Firenzében, hogy lerázzák az ut porát és megnézzék a várost (. . . a rimettersi in ordine e vedere la terra). A hosszabb firenzei időzés — úgy látszik — visszatértükre esik. Vespasiano Bisticci, aki lelkesedéssel írja le a magyar főpap pompázó kíséretét — a lóratermett követeket, a fényes cselédséget, a férfiak szépségét³⁰) — ez alkalommal is kiemeli, hogy Janus Pannonius *kereste a tudós emberekkel való érintkezést*, neveket azonban nem sorol fel. Az időpontot és a körülményeket tekintve, különösen azt, hogy *Janus Pannonius*, — mint látni fogjuk — *ez időben behatóan foglalkozott platonista tanulmányokkal, főleg Plotinos-szal, a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel föltehetjük, hogy kereste az érintkezést Firenzében ezeknek a tanulmányoknak akkor már elismert fejével, Ficinus-szal.* Mert az első firenzei látogatás óta elmúlt hét esztendő alatt, azon kívül, hogy hét évvel öregebb lett, még sok minden történt Ficinus életében. Közben, hogy folyton szaporodó munkáit ne is említsem, 1459-ben — mint már megjegyeztem — Cosimo Medici a megalapítandó platoní „akadémia-féle“ vezetőjévé szemelte ki s midőn Janus Pannonius követségben járt, már két éve, 1463 óta dolgozott, élete főművén, a teljes Platon-fordításon. Szóval Ficinus ekkor már súlyos helyet foglal el a firenzei respublica litteraria-ban s amennyiben Janus Pannonius Vespasiano Bisticci szerint a firenzei tudós emberek társaságát kereste, aligha kerülhette el a Ficinus-szal való találkozást.

Van még egy adatunk, ami feltevésünk valószínűségét erősen támogatja. Janus Pannonius a következő évben vagy legkésőbb 1467-ben elküldte Ficinusnak addig írt elegiáit.³¹) Ez a friss barát-

²⁹ Analecta 223 I.

³⁰) U. ott 252. I.

³¹) Érdekes körülmény, hogy Firenzében Janus Pannonius elegiáinak összesen két XV. századi kézírata van. Mindkettő ugyanazon elegiákat tartalmazza s mindkettő Janus Pannonius tárgyalandó platonista szellemű ele-

ságot mintegy megpecsételő figyelem, — tekintve az időpontot — súlyosan esik a latba eddigi érvelésünk helyessége mellett. Az elegiákra jött azután viszonzásként Magyarországra a Symposium-magyarázat.

Tárgyam szempontjából különben nem döntő fontosságú annak a végleges megállapítása, találkoztak-e, vagy sem, mikor és hol? — annál inkább megérdemli azonban a fáradozást annak az eldöntése, mennyiben érdemelte meg Janus Pannonius a Ficínustól kapott *Platonicus* jelzöt. Pusztá udvariaskodás-e ez, amilyen gyakran minden komolyabb alap nélkül kicsuszott a hízlegésekben edzett humanista tollakból, vagy ez esetben méltán megérdemelt dicséret? Erre a kérdésre egyenes választ nem adhatok, mert Janus Pannoniusnak szorosabb értelemben vett filozófiai munkája nem maradt ránk, ilyenről nem is tudunk. A rendelkezésemre álló gyér adatok alapján mégis megkísérlem, hogy legalább hézagossá képet vázoljak filozófiai tanulmányairól és ezek irányáról.

Baptista Guarino szerint Janus Pannonius először poétikát és retorikát, utána matematikát és fizikát, végül filozófiát tanult.³²⁾ Ugyancsak ő állítja, hogy Janus Pannonius nemcsak költő, hanem filozófus, jogtudós és theologus volt egy személyben.³³⁾ Különösen püspökségre emeltetése után foglalkozott behatóan theologiai tanulmányokkal, ami természetszerűleg feltételezte a filozófiai problémák iránti melegebb érdeklődést.³⁴⁾ Baptista Guarino állításait giájával *Ad animam suam* végződik. (V. ö. *Analecta* 13—16 lk.). Abel szerint a két kézirat egyazon példányból másoltott. Vagy ez a feltételezett példány, vagy a meglévő két kézirat egyike valószínűleg azonos a Ficínusnak küldött elegiákkal. Legalább is erre következtethetünk a befejező elegia évszámából (1466), ami a Janus Pannonius firenzei tartózkodását követő év, továbbá a befejező költemény platonista irányzatosságából, ami arra mutat, hogy Janus Pannonius ezt a művét egyenesen Ficínus számára illesztette oda gyűjteménye zárókövének.

³²⁾ *Analecta* 207. 1.

³³⁾ U. ott 211. 1.

³⁴⁾ *Si quid a tantis occupationibus otii supererat, quod nunc quoque ab eo fieri audio, id totum in sacrae theologiae [studio] consumebat, cum intelligeret id primum religionis munus esse, ut deum cognoscat, nam ut ait Hermes εὐσεβεία ἡρώσις ἐστὶ τοῦ θεοῦ.* (*Analecta* 210. 1.). Az ó-kori filozófusok ismeretére vonatkozólag v. ö. Guarino Baptista költeményét Janus Pannoniushoz (*Teleki* I. 570. 1.)

Non te divini fugiunt monumenta Platonis
Aut docti largum flumen Aristotelis
Non, quicquid dicitur perplexa Academia veri,
Porticus aut rigidum stoica quicquid habet.

mindenben megerősíti Vespasiano Bisticci, aki szintén hangsúlyozza Janus Pannonius filozófus voltát és megemlíti, hogy könyvtára a latin és görög irodalom termékein kívül fel volt szerelve theologiai, filozófiai és jogi munkákkal.³⁵⁾

Ennyit tudunk általában Janus Pannonius filozófiai tanulmányairól. Ezek az általános jellegű adatokon kívül vannak olyan nyomok is, melyekből joggal következtethetünk Janus Pannonius filozófiai tanulmányainak platonikus irányára. A platonizmus alapvető fogalmaival kétségtelenül már Guarino iskolájában megismerkedett. Ez nemcsak abból következik, hogy Guarino különös kedvvel foglalkozott Platonnal,³⁶⁾ hanem abból is, hogy ránk maradt tanítási rendjében Aristoteles mellett Platon tanulmányozása latin és görög források alapján külön megemlítve szerepel.³⁷⁾

Ugyancsak Guarino iskolájában ismerkedett meg Janus Pannonius Plutarchos munkáival, melyeknek élete végéig hű tanulmányozója és szorgalmas fordítója maradt. Plutarchos az által, hogy eklektikus filozófiájában a görög hagyomány mellett a keleti, nevezetesen az egyiptomi elemek sokat szerepelnek, joggal az alexandriai iskola előkészítőjének tekinthető. Hogy pedig a renaissance filozófiájában az alexandrinizmus szinte egyet jelent a platonizmussal, azt a Gemistos Plethonnal kapcsolatban előrebocsátottak után nem kell bővebben fejtegetnem. De nemcsak itt van a kapcsolat Plutarchos és a platonizmus között! Sokkal többet jelent az, hogy, amennyiben Plutarchosnál egyáltalán valami filozófiai irányzatról lehet szó, akkor elsősorban platonistának mondható. Fluktuáló filozófiai gondolkodásában egy változatlan pont van: Platon határtalan tisztelete. Különösen szereti idézni az istenségre vonatkozó gondolatait, míg politikai és szociális reformeszméit, továbbá az ideák tanát, bár Aristoteles támadását ez

³⁵⁾ Analecta 223 és 226. lk.

³⁶⁾ Megirta pl. Platon életrajzát. Erre vonatkozólag I. Sabbadini, Epistolario di Guarino Veronese III. 270—271. lk. (Miscellanea di Storia Veneta. Serie terza, t. XIV.)

³⁷⁾ Analecta Nova 205. I. V. ö. Della Torre i. m. 443. I. „Cosi il Guarino, che pero, al contrario del da Feltre, dalle sue letture dell' accademico Cicerone e del Platonico S. Agostino aveva concepito una spiccata propensione al platonismo, come la dimostra nella sua Vita di Platone composta nel 1430, non si schiera per questo contro Aristotile, ma anch' egli accompagna nella sua scuola la lettura delle opere filosofiche di Cicerone collo studio dei sistemi platonico ed aristotelico,“

ellen igazságtalannak tartja, csak fenntartással fogadja el. A mi szempontunkból az a fontos, hogy Plutarchos műveinek tanulmányozása Janus Pannonius számára platonikus szellemben való filozófiai iskolázottságot jelent.

Ilyen irányu érdeklődésére vonatkozólag a legfontosabb adatokat Vespasiano Bisticcinél találjuk. Mint már említettem, Janus Pannonius 1458-ban azért ment Firenzébe, hogy az ottani tudós férfiakkal megismerkedjék. Közülük Vespasiano Bisticci első helyen említi Argiropilust, kihez Janus rögtön Cosimo után ellátogatott. Ennek a kiváló görögnek Ficinus számára a lelkeket előkészítő működését már érintettem. Láttuk, hogy Aristoteles-párti létére Platon uralomra juttatásában fontos szerepet játszott Platon eszméinek mélyreható és tárgyilagos fejtegetésével. Janus Pannonius — előre elhatározott szándékkal — tüstént ennek a férfinak a házába és előadásaira sietett. Vespasiano Bisticci feljegyzí, hogy Argiropilus filozofálása Janus Pannoniusnak nagyon tetszett s hogy Argiropilus tanítványai — Firenze virága —, míg Janus Pannonius Firenzébe volt, állandóan körülrajzolták a magyar ifjut.³⁸

Argiropilusnak ugyan nem ez az egyetlen összeköttetése a magyarokkal,³⁹ mégis, tekintve ezt a nagy barátságot, ami a második és harmadik látogatásnál csak megerősödhetett, aligha tévedünk feltevésünkben, ha Argiropilusnak 1471-ben bekövetkezett Magyarországba való meghívását elsősorban a király bizalmát akkor még korlátlanul élvező Janus Pannonius befolyásának tulajdonítjuk. Mátyás király levelet ír a firenzei köztársaságnak, hogy Argiropilus hátralekos illetményeit egyenlítse ki s engedje őt szabadon Magyarországra költözni. Levelében jelzi, hogy a „tudós lovag“ számára Magyarországon kitünő képességeinek megfelelő díszes munkakört kíván biztosítani (ut apud nos pro suis clarissimis virtutibus locum obtineat honoratum⁴⁰) Mi lehetett ez a díszes hely?

³⁸ Analecta 224. 1. „Il medesimo di ando a visitare messer Giovanni a casa dov' erano moltissimi giovani sua scolari, che aspettavano d'udire una lezione di loica che leggeva ogni di. Parlato che ebbe a messer Giovanni e fategli molte raccoglienze, disse volere udire quella lezione di loica, e la seguente mattina una di filosofia. Molto gli piacque quelle dottrina di messer Giovanni, e tutti i sua scolari, che' erano il fiore di Firenze, gli feciono compagnia mentre che istette in Firenze.“

³⁹ Pl. Vitéz Jánosnak ajánlotta egyik munkáját. V. 8. Analecta 170. 1. Vetési Lászlóhoz írt levele Analecta Nova 9. 1.

⁴⁰ Mátyás király levelei I. 256. 1.

Talán a pozsonyi egyetem egyik tanszéke? Nem tudjuk eldönteni, mert Argiropólus Firenzéből távozott ugyan, de nem Magyarországra, hanem Rómába s erről a nagy fontosságú kísérletről, mely a görög-olasz humanizmus egyik legkiválóbb egyéniségét Magyarország számára akarta lekötni, forrásaink továbbra mélyen hallgatnak.⁴¹

Janus Pannonius mélyebben járó platonista tanulmányaira vonatkozólag a legfontosabb adatot ugyancsak Vespasiano Bisticcinél találjuk. 1465-ben Janus Pannonius Rómából visszatértében Firenzében hosszabb ideig tartózkodott. Minden valószínűséggel ekkor játszódtott le a Vespasiano Bisticci által megörökített jelenet: „Noha uton volt, azért ha ideje engedte, papi kötelességeinek elvégzése után könyvet vett kezébe és folyton olvasott. Egyik nap azonnal a reggeli után fogta a platonikus Plotinost, bement az egyik írószobába és olvasni kezdett. Annyira elvonatkozott a külvilágtól, hiszen az anyag is nehéz volt, hogy körülbelül három óra hosszat mozdulatlanul, senkire nem ügyelve⁴² ilyen módon maradt. Még a fejét sem emelte föl a könyvről, nem mint a hegyentuliak, akik többnyire nem szoktak hozzá a nehéz dolgokhoz, hanem mintha Athénben nőtt volna fel Sokrates keze alatt. Egyszer azután felocsudva elmerültségéből e szavakkal fordult hozzám: Ha tudni kívánja, mit csinál Pécs püspöke Magyarországon, tudja meg, hogy a platonikus Plotinost fordítja s ha püspöksége gondjait elintézte, csak erre szenteli figyelmét.⁴³” Ezek a váratlan szavak annyira határozottak, annyi élményszerűek, hogy a feltoluló kétségek ellenére az itt leírt jelenet hitelességét el kell fogadnunk. Magyarországon tehát már 1465 előtt a tudós pécsi püspök a neoplatonizmus apostolát, Plotinost tanulmányozza, sőt fordítja. Olyan feladat ez, melynek megoldására Ficinus is csak két évtized múlva mert vállalkozni! Janus Pannonius tehát, ha ilyen munkára gondolni mert, kétségtelenül

⁴¹ V. ö. még Theodor Klette, Beiträge zur Geschichte und Litteratur der Italienischen Gelehrtenrenaissance, 1890. 76—77. lk. — Gherardi, Statuti della Università e Studio Fiorentino. Deputazione di Storia Patria. Toscana, Umbria, Marche VII. 492—3 lk. — Zippel, Per la biografia dell'Argiropulo, Giorn. Stor. della lett. Ital. 1896.

⁴² Frati bolognai kiadásának szövegét fordítom, ami eltér az Ábel által (Analecta 226 l.) közölt Mai-féle szövegtől: ...sanza muovere mai sensi ignuno...

⁴³ Frati itt ismét eltér Mai-tól: ...sappiate ch'egli traduce Plotino platonico, e attende alle cure del vescovado, non attende ad altro.

mélyen belehatolt a neo-platonizmus szellemébe, hiszen Plotinosba, a legnehezebb filozófusok egyikébe így belemerülni csak az tud, aki a neo-platonizmus problémái iránt már eleve behatóan érdeklődött és a közvetlen tanulmányozás nehézségeit legyűrte. Az a szeretet Platon és a platonizmus iránt, amit már Guarino iskolájában szívott magába, úgy látszik, élete végéig elkísérte s az averroizmus főfészkében, Páduában végzett tanulmányai sem tudták ezt lelkéből kiirtani.

E jelenet után egy évvel, 1466-ban Magyarországon írta Janus Pannonius *Ad animam suam* c. elegiáját, melyben ránk maradt munkái közül egyedül találunk a neo-platonista gondolatvilággal rokon eszméket. Ez az az elégia, melyet — mint említettem — már Ignatius Norbertus Conradí felhasznált ama téves nézetének igazolására, hogy Janus Pannonius Ficinus tanítványa volt. Én csak annyit mertem megkockáztatni, hogy valószínűleg Ficinus számára írta.

Ebben a költeményében a pécsi püspök a lélekvándorlás tanát hirdeti — erősen emlékeztetve Plotinos (Enn. IV. 3, 12-13) gondolataira — s inti lelkét, ne igyék a Lethe vizéből feledést, el ne felejtse, mennyi szenvedés jutott itt a földön az ember osztályrészéül és ha mégis vissza kell térnie a földre, inkább minden más teremtetett lénynek, csak az embernek testébe ne igyekezzen újra:

Quodsi te cogent immitia fata reverti
 Quidlibet esto magis quam miserandus homo.
 Tu vel apis cultos, lege dulci mella, per hortos
 Vel leve flumineus concine carmen olor.
 Vel silvis, pelagove late; memor omnibus horis
 Humana e duris corpora nata petris.⁴⁴⁾

A platonista vonatkozások mellett nem érdektelen a költeményből kiáradó sötét pesszimizmus: a szerencse fia, az emberiség gyönyörűsége, ahogyan a kortársak nevezték, a dicsőséget korán megkóstolt csodagyermek, Európának már gyermekifju fővel egyik leggazdagabb főpapja, viruló korában — alig 34 éves — minden inkább akar lenni: méh, hattyu, erdők vadja, tenger mélységének lakója — csak éppen ember nem! S e sorokat a késő kor olvasója számára még sötétebbre színezi az a tragikus sorsfordulat, mely néhány év múlva a csodált, ünnepelt humanista költőt — mint a politika áldozatát — bujkáló menekülésre kényszeríti, hogy azután elhagyatva, királyától, aki róla valamikor olyan

⁴⁴⁾ Teleki I. 331. 1.

magasztalólag tudott szólni, üldözötte, egy eldugott horvát városban fejezte be fiatal életét.

Összegezzünk: Erdélyi János megengedi, hogy Janus Pannonius „kítünő tudományos műveltséggel bírt, de hogy bevallott platói bölcsész volt . . . nincs bebizonyítva.”⁴⁵⁾ Tanulmányaim engem Erdélyiével ellentétes megállapításhoz vezettek. Az előadotakból kétségtelenül kiderül, hogy Janus Pannonius ismerte és tanulmányozta a platonizmust, még mielőtt Ficinus-szal összeköttetésbe lépett volna s Ficinus-szal való barátsága, melynek szép emléke a magyar főpapnak ajánlott Symposium-kommentár, továbbá a Ficinus környezetében tartózkodó vérbeli és szellemi rokon Garázda Péter buzgólkodása csak hozzájárultak ahhoz, hogy Janus Pannonius érdeklődése a platonizmus iránt mélyüljön. Guarino iskolájában végzett tanulmányai, Argiropilus filozofálása és személye iránt tanusított érdeklődése, Vespasiano Bisticcitol említett Plotinos-fordítása, most tárgyalt elegiája mind azt bizonyítják, hogy Janus Pannonius, amennyiben nála egyáltalán bölcselkedésről szó lehet, *bevallottan platon irányú bölcsész volt*, Mindent összevetve Janus Pannonius — már csak ama nagy tekintélynél fogva is, amit a XV. század latin írói között nálunk és Olaszországban élvezett — nem jelentéktelen uttörője volt annak a platonista irányu mozgalomnak, mely Mátyás udvarában tulajdonképpen csak az ő halála után indult meg teljes erővel.

III. Bandini és a magyar platonikusok.

Vitéz János és Janus Pannonius halála fordulópontot jelöl a XV. századi magyar humanizmus történetében. Az összeesküvők hálátlansága miatt elkeseredett király, aki addig számtalan jelét adta az új műveltség iránt való szeretetének, szinte végletes rendszabályokra gondolt és Mátyás, a humanistáknak később annyira bálványozott pártfogója, majdnem a humanizmus üldözője lett. Ne feledjük el, hogy Rómában szinte egyidőben játszódott le Pomponio Leto humanista társaságának összeesküvési pöre: könnyű volt tehát azt a következtetést levonni, hogy a humanizmus az összeesküvés szellemét szítja és csupa Catilínákat nevel. A mélyen sértett király nagyon megharagudott az olaszokra, kiknek összeesküvő hajlamaít vélte az olasz földön képzett magyar humanistákban felismerni s arra gondolt, hogy eltíltja a magyar ifjak-

⁴⁵⁾ A bölcsészet Magyarországon 30. l.

nak olaszországi iskolázását, mert az ékesszólás és irodalmi ismeretek mellett ott még vakmerőséget és minden rosszra való hajlamot sajátítanak el.¹ Vespasiano Bisticci följegyzí, hogy sok tudós férfiú, kiket a két főpap áldozatkészsége Magyarországhoz kötött, elhagyta az országot, mert a király nem volt hajlandó tehetségüknek megfelelő díjazást adni.² Ha ezekben az állításokban van is némi túlzás, az kétségtelen, hogy a szépen virágzásnak indult magyar humanizmus Vitéz János és Janus Pannonius szerencsétlen politikai állásfoglalása és a két vezető férfiú elpusztulása következtében néhány éven keresztül súlyos krízisen ment át. Megállapítható, hogy még a diplomáciai iratok stílusán is erősen érezhető az udvar szellemi állásfoglalásában beállott irányváltozás.³

Ez a zökkenő meglátszik a magyarországi platonista mozgalom fejlődési menetében is. Ficinus és Magyarország között az összeköttetés folytonosságát — legalább számunkra — egy közel nyolc évre terjedő szakadék vágja ketté. Janus Pannoniusnak küldött ajánlólevele 1469 augusztus 5.-én kelt s következő előtünk ismeretes legközelebbi Magyarországra irányított levelének valószínű kelte 1477.⁴ A hallgatás hosszú éveit alatt jelentős változáson ment át Ficinus felfogása a filozofia alapvető kérdéseiről s így gondolatérténeti szempontból 1477 után módosított platonizmussal kell számolnunk magyar szempontból is. Ez az az idő, ami alatt Ficinus Corsi idézett kifejezése szerint: „ex pagano Christi miles factus est.“ A nagy változás külső életkörülményei-

¹ Ludovicus Carbo adja Eruszt Zsígmond — Janus Pannoniusnak a pécsi püspöki székbén utóda — szájába: „Unde iustissima causa fuit regi nostro succensendi parumper Italis vestris, apud quos illi nostri tam pravos mores imbiberant vixque potuit contineri, quin decreto sanciret, ne amplius Pannonius quisquam disciplinarum gratia Italiam peteret, ubi non tam disertí et litterati, quam audaces atque ad omne omne facinus parati efficerentur.“ (Ir. Eml. II. 189. I.) A terv felmerülését, tekintve, hogy Carbo munkáját hamarosan a két főpap halála után magának Mátyásnak ajánlotta és hogy nyilvánvaló valótlanságot ilyen közeli esemény kapcsán még humanista toll sem ír le olyan könnyen — nincs jogunk kétségbevonni. Ami a két főpap olaszországi iskolázottságát illeti, az lehet, hogy csak általánosítás, mert arról, hogy Vitéz János tanulmányait Olaszországban végezte volna, más forrásból nem tudunk.

² „E morti i dua prelati, molti uomini degni che vavevano fatto conducere, si partirono, e spensonsi tutti i singulari uomini mali rimunerati ad quel principe di quello che meritavano le loro virtù.“ (Analecta 226 I.)

³ Fraknoi, Mátyás király levelei bevezetésében.

⁴ V. ö. Della Torre 607 l.

ben is megnyílvánul, amennyiben 1473-ban pappá szentelteti magát s 1474-ben — Lorenzo Medici közbenjárására — kanonoki javadalmat kap.

Röviden vázolnom kell, miben állt Ficinus irányváltozása, mert csak így állapíthatom meg, hogy Mátyás uralkodásának körülbelül utolsó évtizedében — amire humanista udvarának nagyobb arányú kifejllesztése és a könyvtár rohamos gyarapítása esik — mi volt az a filozofiai irány, ami Firenzéből Magyarország felé sugárzott? S látni fogjuk, hogy mind a humanista udvar kitágulása, mind a könyvtár világhírűvé fejlesztése a legszorosabb kapcsolatban van Ficinus és köre működésével. *A könyvek és a humanisták legnagyobb részben Ficinus Firenzéjéből, Ficinus közvetlen környezetéből kerültek Budára s ha igaz, hogy a szellem teremtí magának a testet, akkor abban, amit a magyar és az európai művelődéstörténet, mint Hunyadi Mátyás király ragyogó udvarát ismer, tulajdonképpen a firenzei renaissance platonizmusa öltött testet. Quod est demonstrandum!*

Már jeleztem, mikor Ficinus fejlődésének első állomását ismertettem, hogy lelke hosszas belső küzdelmek után, anélkül, hogy alapjában véve tanulmányai irányát megváltoztatta volna, csak az egyház tanításával való összhangban tudott nyugodalmat találni. Tehát egyeztetni kell! Ficinus problémája egyuttal a két világ közé ékelt renaissance-korszak problémája s a varázsige — a kiegyeztetés — az egész korszak varázsigeje. Hiszen ha nincs kiegyeztetés, akkor talán valamit el kell ejteni az antik kíncsből — pedig annak minden kis részét föltétlen csodálat illeti. Ha ennek az elvnek a renaissance korában mindenképp felett uralkodó voltát nem tévesztjük szem elől, akkor és csak akkor értjük meg Ficínust és Ficinus művének folytatóját, Pico della Mirandolá-t, aki pl. össze akarta egyeztetni Mózes⁵, Platont, Aristotelest, az ó-kor legelütőbb filozofiai irányait, a zsidó kabbalát és a kereszténységet, abban az őszinte meggyőződésben, hogy az eltérések csak látszólagosak, s hogy a különböző iskolák és felekezetek alapjában véve egyazon örök igazság letéteményesei. Ficínust egyénisége is erre a feladatra szánta. Ő nem volt harcos természet s erős meggyőződése ellenére nem volt az a fanatikus, mint amilyennek Plethont megismertük, aki Aristotelest és az aristotelizmus oldalhajtásait kiirtotta volna a világból, csak hogy a maga

⁵ Ficinusnak is van egy kis műve: Concordia Mosis et Platonis. (Opera 866. l.)

ímádott Platonját uralomra juttassa. Marsilius Ficinus szelíd lélek s univerzális képzettségű értelem: a kiegyeztetés gondolatának tipikus képviselője.⁶

Ficinus életének ebben a második korszakában inkább theologus, mint filozofus, amínthogy ő és barátai Platont is inkább theologusnak, mint filozofusnak tartották. Uralkodó szempontja, melynek mindent alárendel, a vallás. Ebből a szempontból ítélte meg és ítélte el saját korát is: arany századnak tartja, mely a színte már eltemetett ókori irodalmat újjáélesztette ugyan, a grammatikát, a költészetet, a szónoklatot, festészetet, szobrászatot, építészetet, zenét és „az Orpheus lantjára szabott régi éneket“ újra műveli,⁷ azonban egy nagy, minden elért eredményt megsemmisítő hibában szenved, a vallástalanságban. Ez a hiba ezt a különben aranszázadot vas-századdá teszi. S ennek legfőbb oka a filozófia, jobban mondva az igazi filozófia hiánya. Ezért határozta el Ficinus a szeget-szeggel módszer alkalmazását: a rossz filozófia által okozott bajt, a vallástalanságot, helyes alapon felépített filozófiával akarja gyógyítani. Tehát a filozófia nála is, mint a középkorban, tulajdonképen „ancilla religionis“ s a filozófia és a vallás ugy viszonylanak egymáshoz, mint eszköz és cél. Máskor meg ugy beszél a kettőről, mint el nem választható, színte azonos ikertestvérekről: a filozófia az igazság és a bölcsesség szeresete és tanulmányozása — Isten maga a bölcsesség és igazság — tehát az igazi filozófia szükségszerűleg azonos Isten ismeretével, az igazi vallással. Jellemző e tekintetben a *De christ. Religione* bevezetése. Ficinus nem akart különbséget elismerni a theologia és a filozófia között. Egyesülésük biztosítéka az emberiség megmentésének. Kora nagy romlottságának szerinte az az

⁶ A kiegyenlítés gondolatát szépen jellemzi W. Pater, *Renaissance*, 44. l. „Gedanken und Gefühlskreise zu versöhnen, die beim ersten Blick unvereinbar erscheinen, die verschiedensten Äusserungen des Menschengemüths in ein vielseitiges Rundbild geistiger Kultur zusammenzufassen, der Menschheit so viel Nahrungsstoff für Herz und Geist zu geben, wie sie irgend aufnehmen konnte, dies gehörte zu den grossmütigen Anschauungen jenes Zeitalters. V. ö. u. ott 64. l (a keresztény és pogány elemek keverődése a képzőművészetben) és 50. l. (az allegória, mint a kibékítő eljárás módszere.)

⁷ Opera 344. l. „ . . . hoc enim saeculum, tamquam aureum liberales disciplinas ferme iam extinctas reduxit in lucem, grammaticam, poësin, oratoriam, picturam, sculpturam, architecturam, musicam, antiquum a Orphicam lyram carminum cantum“ . . .

oka, hogy a tudomány elvált a hittől: a filozófusok atheisták, a papok tudatlanok. A nagyobb vallási buzgalmat a nagyobb tudásnak kell előmozdítania. Platon szerint — írja Ficinus — a lélek két szárnyon emelkedik fel Istenhez, az értelem és az akarat szárnyán. Az értelemre a filozofus hat, az akarat befolyásolása a pap sajátos feladata. Az értelemnek kell megvilágítania az akaratot, az akaratnak kell felgyújtani az értelmet.⁸

A mondottak után nem szükséges hosszasan fejtegetnem, miért vonzódott annyira az összes előző filozófiai rendszerek közül Ficinus éppen a platonizmushoz? Nem tisztán filozófiai érdeklődés vezette őt Platonhoz és Plotínushoz, hanem a vallásos megújulás vágya. Ugy találta, hogy a két rendszer, mely az ő szemében tulajdonképpen egy volt, a legtisztább formája, a leggazdagabb tárháza mindazoknak az eszméknek, melyek noha a Szentírásban az emberiségnek adott kinyilatkoztatáson látszólag kívül esnek, evvel azonban a lényegben mégis megegyeznek, mert szintén egy ősi kinyilatkoztatás eredményei. Platon gondolatvilágát tulnyomó részben az isteni problémája foglalja le. Ez a jelleg csak fokozódik a neoplatonizmusban, melynek főkérdése az Istennel való egyesülés problémája. S ugyanaz a neoplatonizmus, mely valamikor Julíanus Apostata számára a pogány világnézet apológiájának legfontosabb érveit szolgáltatta, most a már-már eltévedett Ficinus számára aranyhidat ver az egyház felé. „Qui te ad Platonem vocat, ad ecclesiam vocat“ — írja Ficinus.⁹

Ennek a különös jelenségnek is megvan a maga oka: a kereszténység és a neoplatonizmus mély kapcsolata. Más vonatkozásban már vázoltuk a neoplatonizmus utjának főbb állomásait a keresztény filozófia történetében. Az ott elmondottak kiegészítésére újra hangsúlyoznunk kell, hogy a kereszténység kezdettől fogva — mély bölcseséggel — nem idegenkedett a maga céljaira felhasználni mindazt a jót, amit az ókori filozófia alkotott. A sztoicizmustól veszi át pl. Isten létének bizonyosságait, az emberrel veleszületett természetes törvényben való hitet, az emberi nem egységének gondolatát. Még az epikureizmus, e minden szellemi erő tagadásának rendszere sem maradt kihasználatlanul, amennyiben ez szolgáltatta a keresztény apológiának azokat az érveket, melyekkel az új hit friss ereje a pogány mythológiának akkor már ugyis roskadozó és szinte csak költői konvencióvá szétporlott

⁸ V. ö. Gaspary: Storia della letteratura Italiana II. 156. l.

⁹ V. ö. Stein, Sieben Bücher zur Geschichte des Platonismus III. 129. l.

várát ostromolta. Aristoteles nagy hatására elég csak utalnunk. A legtöbbet, a legfontosabbat mégis a platonizmus és a neoplatonizmus adja: a legfontosabb metafizikai alapfogalmakat, az apológia számára a dialektikus módszert, a keresztény misztika tökéletességtanát, a túlvilágról, a lélek halhatatlanságáról a legmélyebb transcendentális vágyaknak megfelelő képzeteket. Valóban, a neoplatonizmus mintegy gyűjtőmedencéje mindazoknak a gondolatoknak, melyek a kereszténység fokozatosan kialakuló rendszerébe minden zökkenő nélkül beleilleszkedhettek.¹⁰

Természetszerűleg Ficinus gondolatrendszerében a szorosabb értelemben vett platonizmus mellett helyet foglaltak azok a nagy keresztény egyházi írók is, akik az általa megoldásra kitzűzött problémát, a kereszténység és a platonizmus összeegyeztetését a maguk részéről már elintézték. Két ilyen vezető szellem volt Ficinus mintaképe. Az egyik az állítólagos Dionysios Areopagites, kiről egy alkalommal azt mondja, hogy a legszivesebben őt követi, mert éppen a keresztény igazság érvényesítésében az összes platonikusok között első helyen áll s e tekintetben természetesen Platon is felülmulja.¹¹ Hogy mennyire becsülte Dionysioszt, kiténik abból is, hogy egyik jelentős munkáját latinra fordította.¹² Rövid, tömör jellemzést ad kettőjük viszonyáról az a jelző, mellyel Dionysioszt illeti: „Platonicae disciplinae culmen et Christianae Theologiae columen.“ A másik mintakép szt. Ágoston, — „kinek isteni nyomaít — írja, — amennyire csak lehet, a leggyakrabban követem.“¹³ Augustinus is platonista volt, mielőtt kereszténnyé lett, a platonizmus vezette el a kereszténységhez s régi filozófiai állásfoglalásának alapelveiről ekkor sem volt kénytelen lemondani.¹⁴ Példája nagyban hozzájárult Ficinus olyatén érzésének megerősítéséhez, hogy a helyes uton jár.

¹⁰ V. ö. Holl, Vom Altertum zur Gegenwart 35. 1.

¹¹ Saïtta, id. m. 52. 1. „E non solo ai neoplatonici, ma anche allo stesso Platone antepone l'Areopagita; e la ragione è molto chiara per lui giacchè — si Dionysium Platonis tanquam pii philosophi sectatorem alicubi declaramus, ipsum tamen non solum caeteris Platonis propter doctrinae Platonicae culmen, verum etiam ipsi Platonis propter novum veritatis Christianae lumen anteponendum esse censemus.“

¹² Dionysii Areopagitae de Mystica Theologia ad Timotheum liber Opera 1013. és köv. 1k.

¹³ „Cuius divina vestigia, quoad possum, frequentissime sequor.“ Opera I. 731. 1.

¹⁴ Opera 956. 1.

Innen már csak egy lépés a platonizmusnak a scholasticával való kibékítéséig. Ficinus számára, ki a Szentírást és a scholastica legfőbb olaszországi mesterét, aquinói szt. Tamást — „splendorem theologiae“¹⁵ — olyan mély hittel, igazság utáni vágygal tanulmányozta, ez a lépés nem volt nehéz. Ficinus, ha a célt tekintjük, alapjában véve a scholastica folytatója — találoan nevezték el őt a platonizmus aquinói szt. Tamásnak¹⁶ — s nem lehet hamisabban jellemezni a korai renaissance platonizmusát, mint ha a cél szempontjából is kiáltó ellentétbe állítják a scholasticával. Az ellenségeskedés a két irány között később jött meg Giordano Brunóval. Nem, ebben a korszakban, midőn Ficinus a megtestesült platonizmus, ellentét, ellenséges állásfoglalás értelmében nincs, csak továbbfejlesztés van! Ficinus platonizmusa nem kiábrándulás a scholasticából, hanem a scholastica tételeinek más módszerrel való bizonyítása, más szellemenben való interpretálása, más tekintéllyel való alátámasztása.

Ez a más tekintély, a hit legbiztosabb támasza most már Platon és nem Aristoteles. De azért lehet-e ellentét, olyan ellentét, amilyent Plethon, vagy Trapezuntios pártos felfogása alkotott a két filozofus között, egy Ficinus számára, ki az Aristotelest vezérül valló scholastica eredményeit fentartás nélkül elfogadta? Ficinus nem tud Platon és Aristoteles ellentétéről, sőt Platon megértéséhez Aristotelest tartja a legjobb kalauznak. Mindennél jobban jellemzi felfogását az a levél, amit Hermolaus Barbarushoz, Aristoteles buzgó hívéhez és fordítójához írt: „Nem szeretném, ha valaki azt gondolná, hogy Hermolaus és Marsílius, csak azért, mert az egyik inkább Aristotelesnek látszik kedvezni, a másik pedig Platonnak, talán kevésbé meleg viszonyban vannak és lesznek. Mert az igazság és az erény egyazon szolgálatában egyek vagyunk, amiben Platon és Aristoteles sem lehettek nem egyek.“¹⁷ Nemes, békés szavak — kimondhatatlan messze esők Plethon, vagy éppen Trapezuntius nyilatkozatainak légkörétől.

Világos ezek után, hogy Ficinus az egyház tanaival való összeütközést a maga részéről életének ebben a második korszakában a legnagyobb óvatossággal kerülte. A *De Christiana Religione* c. műve kapcsán ott a záradék: „In omnibus, quae aut hic,

¹⁵ Opera 110. I.

¹⁶ V. ö. Huít, Le platonisme de la Renaissance. Annales de philos. chr. N. S. 33., 282 I.

¹⁷ Opera 869. I.

aut alibi a me tractantur, tantum adsertum esse volo, quantum ab Ecclesia comprobabitur.¹⁸ Hasonló óvás vezet be a Theologia Platonica-t: „... non aliter quodvis apud nos probatum esse velimus, quam divina lex conprobet.¹⁹ Ez a keresztény alázatosság biztosította Ficinus számára az egyház jóindulatát. Összeütkezés Rómával ellenfeleinek ármánykodása következtében csak az éppen Mátyás királynak ajánlott *De vita coelitus comparanda* műve kapcsán készült, ez is elsímult jóakaróinak közbelépésére. Hogy milyen szemmel nézte a pápai udvar az ő működését, mi sem árulja el világosabban, mint IV. Sixtus pápa és a bíbornoki kar megtisztelő meghívása, ami elől azonban Ficinus kitért.²⁰ S Bona bíboros szerint Ficinus nemcsak feje a platonistáknak, hanem majdnem az egyetlen, akinek művein „sértetlen lábbal“ lehet támmenni.²¹

Egy olyan filozófiai rendszer, melyben ennyi diszparat elem látszólagos békességben megfér egymással, megérdemlí-e ezt a nevet? Ez a kérdés többször felvetődött s különböző feleleteket adtak rá. Cousin pl. nem sok jót mond Ficinusról, mint filozofusról.²² Villari szerint Ficinus egész tudománya a neoplatonizmus elég gyenge utánzata a legkisebb organikus egység nélkül. Már az a lelkesedés, mellyel ő és kora az ókor iránt viseltetett, eleve lehetetlenné tette számára eredetibb gondolatok termelését.²³ Még Hasse is, aki pedig nagy szeretettel szól Ficinusról, szemére veti kritikálanságát.²⁴ Ezzel szemben akadtak szép számmal védel-

¹⁸ V. ö. Galeotti, id. m. IX. 78—9. lk.

¹⁹ Opera 78. I.

²⁰ V. ö. Della Torre i. m. 820. I.

²¹ „Ficinus Platoniorum princeps, qui fere solus ex Platonice inofenso pede percurri possit.“ V. ö. Bandinius bevezetését Corsi kiadásához XI—XII. lk. — Stein id. m. III. 155. I.

²² Huit két nyilatkozatát idézi: „Ce qui caractérise l'érudition de Ficin, c'est l'absence de toute critique“ (Id. m. 33. 275. I.) „À l'Académie Florentine, un peu de vérité se mêla a beaucoup de chimères“ U. o. 34. 584. I.

²³ Villari, Geschichte Girolamo Savonarola's und seiner Zeit 1—II. (Leipzig 1868. Übersetzt von M. Berduschek.) I. 49. I. továbbá 53 I. „...eine Nachahmung der neuplatonischen Lehre, gleichsam eine Fusion des ganzen Alterthums mit der alexandrinischen Schule, ohne alle Originalität und ohne die geringste organische Einheit.“

²⁴ Die italienische Renaissance, Leipzig, 1915. 145. I. „Was ihm überliefert wurde, nahm er gläubig hin.“

mezői s pl. legujabban Saitta munkája valóságos Ficinus-apológia, mely Ficinus filozofiai rendszerének jelességeit kívánja kellőképp megvilágítani. Mi, akik Spinoza szavaival az emberi dolgokon sem nem nevetünk, sem nem sírunk, hanem azokat megérteni akarjuk, nem megyünk bele ennek a kérdésnek megvitatásába. Minket az érdekel, hogy Ficinus jelességeivel és hibáival együtt — ha vannak jelességei, vagy hibái — mit jelentett korának és főleg mit jelentett Magyarországnak?

Bármilyen legyen is Ficinus rendszerének abszolút értéke, az kétségtelen, hogy gondolatvilága nem hideg logikával felépített eszmepalota, hanem a szó legemberibb értelmében vett lelki tusakodások árán megérlelt élmény, melyben ő maga s vele együtt korának számos kiváló embere a maga lelki támaszát megtalálta. Az eszmény felé törő értelmek, kiket a reformáció előtt álló és a belső reformra megérett katolicizmus nem elégített ki, a platoniai akadémia gondolatvilágába belenyugodtak, lelkileg ebből táplálkoztak, ebből merítettek nyugalmat és békességet. Ficinus és követői számára a platonizmus — az ő platonizmusuk — az emberi bölcsesség telje, a kereszténység kulcsa, felfrissítője és átszellemítője. Ujszerű vallás ez, mely összefoglalni és rendszerezni próbálja az emberi lélek legnemesebb vágyait és érzelmeit.²⁵ Ficinus a neoplatonizmus segítségével vallásos metafizikát épít arra az eszmére mely szerint a létező lényeknek Istentől, a legmagasabb egységtől és értelemről kiinduló és a végeredményben Istentől emanálódó lényeken át fokról-fokra egészen az érzéketlen, lomha anyagig leszálló hierarchiájuk van. Az ember ennek a kozmikus lépcsőnek körülbelül a közepét foglalja el s szabadon választja meg a maga útját: lesüllyedhet a durva anyagig, vagy felszállhat Istenig. Valóban Ficinus életének ebben a második korszakában nem annyira humanista, mint inkább, amint műveinek címlapján is szerepel: theologus, ki azonban a gráciákkal is társalog s Platont és Plotinust forgatja. Olyan theologus, ki nem tudja elhinni, hogy Platon pogánysága ellenére elkárhozhatott, aki a keresztény vallás igazságainak bizonyítására segítségül hívta a sybillákat, Vergíliust, Platont, Plotinust, Porphyriost és Mohamedet s azon tünődik, hogyan ítélték volna a görög istenek Jézus Krisztusról.²⁶ Azok a magyar főpapok s udvari méltóságok, élü-

²⁵ V. ö. Lefranc i. m. 3—4 lk.

²⁶ V. ö. Le Monnier id. m. II. 83. I. V. ö. még Opera 15. I. Autoritas (sc. Christi) apud Gentiles — 17. I. Christi autoritas apud Mahumethenses — 26. I.

kön a királlyal, akik híveivé szegődtek s munkáit mohón várták és tanulmányozták, ugyanolyan lelki szükségleteket próbáltak munkáinak tanulmányozásával kielégíteni, ugyanolyan kételyeket kívántak elosztani, mint amilyenek a két világ között eleinte iránytű nélkül vergődő Ficínust világnézetének kialakítására vezették.

S az sem számít sokat a mi szempontunkból, mennyiben felelt meg Ficínus platonizmusa történeti hűség tekintetében Platon tanainak? Abból a forrásból, amit tulajdonképpen még Plethon fakasztott, hiába is várnök a platonizmus tiszta vizének csörgedezését. Ficínus, akí Hermes Trismegistosból, Zoroasterből, az orphikus himnuszokból, Hesiodosból stb. kiindulva jutott el Platonhoz, élete végéig fokozódó buzgalommal tanulmányozta Platon mellett az alexandriai neoplatonista iskola ködös filozofusait s ugyanolyan kedvvel fordítja Plotínost, Jamblichost, Proklost, Syne-sióst, Psellos-t stb. mint annak idején Platont fordította. Bár ezekhez Platon vezette őt, bár őszinte meggyőződése volt, hogy munkáikban Platon gondolatának változatlan visszfényét leli, mégis kétségtelen, hogy ezek Ficínust a tiszta platonizmustól messze eltérítették. Ennyi különféle forrás használata teszi érthetővé, hogy a platonizmus neve alatt csodálatos próbálkozások: asztrológia, alchimia, mágia kaptak polgárjogot. A renaissance kora, mely a lehetetlen fogalmát nem akarta ismerni, ezekkel e titokzatos tudományokkal egy csapásra próbálta lenyűgözni a természet rejtett erőit, amiknek megfélekezésén és járomba kényszerítésén a pozitív természettudomány azóta is lankadatlan szorgalommal fáradozik. S talán ezek az idegenszerű vegyületek ártottak a platonizmus elterjedésének, károsan befolyásolták hatóerejét? Korántsem! Amint Németországban a neoplatonizmus jelentős képviselői, egy Reuchlin, egy Agrippa von Nettesheim, egy Paracelsus, egyuttal az okkult tudományok mesterei: ugy nálunk is Mátyás király közismert hajlama az okkult tudományok, különösen a Ficínustól is olyan nagyra becsült asztrológia iránt kétségtelenül inkább ajánlólevélnek tekintette a renaissance-platonizmus ilyen irányu gondolat-elemeit, mint akadálnak. Ez nagyon fontos mozzanat a magyar szellemi mozgalom gondolattörténeti értékelése szempontjára.

Authoritas Sibyllarum etc. — Brandi i. m. 135. I. Ficínus rendszerét „schöngeistige Theologie“-nak nevezi; ugyancsak ő alkalmazza a renaissance-platonizmusra a „Religion als Kunstwerk“ kifejezést.

ból, mert így ezek az elemek Ficinus tekintélye alapján, mint a platonizmus lényeges alkatrészei szerepelhettek nálunk.

Nagy vonásokkal ez az az új Ficinus, aki Janus Pannonius halála után körülbelül öt esztendővel, hosszú szünetet tartva, melynek okairól semmi közelebbit nem tudunk, újra kopogtat eszméivel a magyar szellemi élet kapuján. Ez az a gondolat-complexum, mely hazánk felé utat keresett és talált. Hogyan jutott eszébe Ficinusnak a már-már örökre elfeledettnek látszott Magyarország? A sok ut közül, melyek az akkor oly szoros olasz-magyar érintkezés mellett Firenzéből Budára vezettek, melyiken, kinek a közvetítésével és kikhez emanálódott — hogy ezt a neoplatonista kifejezést használjam — az imént vázolt gondolatrendszer? Firenze és Buda akkor szinte közelebb estek egymáshoz, mint ma, a gyorsvonatok és a repülőgépek korszakában. Magyarországból is sokan jártak Firenzébe tanulni, vásárolni Firenzéből talán még többen jöttek Magyarországra szerencsét próbálni.²⁷ A politikai barátság, aminek szimbolikus kifejezést adott a Lorenzo által Mátyásnak küldött két oroszlán,²⁸ csak betetőzte a rendkívül élénk szellemi összeköttetést.

A Budán megfordult firenzeiek közül a platonizmus elterjedése, Ficinus magyarországi kapcsolatainak újra fölvétele szempontjából kétségtelenül legtöbbet jelentett a már említett *Francesco Bandini*. Ha itteni szereplését, amiről történetíróink csak futólagosan és gyakran téves állításokkal kapcsolatban emlékeztek meg, közelebről szemügyre vesszük, kiderül, hogy Bandini jelentősége Mátyás humanista udvarának kialakulása és a platonizmus magyarországi propagandája tekintetében megérdemli a behatóbb megvilágítást.

Bandini közepes tehetségű szép lélek volt, ki üres óráiban szívesen foglalkozott, minden különösebb siker nélkül, irodalommal és filozófiával s szívesen kereste azok barátságát, akik szellemi téren alkotni tudtak. Maga is próbálkozott irogatással: így tudjuk, hogy Budán elhunyt barátjának, Simone Gandi-nak emlékeztére egy latin dialógust szerzett. Ebben azonban kevesebb szerencséje volt, mint a baráti kapcsolatok ápolásában: többek között ugyanis szűkebb baráti köréhez tartozott Landino, Jacopo di Poggio Bracciolini és Ficinus. Minden jel arra mutat, hogy Ficinus

²⁷ Vasari említi Benedetto da Majano életrajzában Mátyás udvaráról: „M. aveva nella sua corte molti Fiorentini” (Csánki, Századok 1883. 53. 1.

²⁸ U. ott 548. 1.

nus bensőségesen vonzódott Bandínéhez. Híres levelében,²⁹ mikor barátait felsorolja, Bandíni-nek megtisztelő jelző jut: „vir ingenio magnificentiaque excellens.“ A „magnificentia“ szó ez alkalommal arra a bőkezűsége célzó, mellyel Bandíni a firenzei platonista symposionok rendezése körül buzgólkodott.³⁰ S midőn Bandínit később sorsa Magyarországra vetette, Ficinus őt használta fel arra, hogy magyarországi összeköttetéseit általa megújítsa, hogy filozófiai rendszerének, amit romlott kora lelki orvosságának tartott, új hívőket szerezzen. *Bandíni az az összekötő kapocs, kinek személyén át Ficinus eszméi Janus Pannonius halála után Magyarország felé az utat ujra megtalálták.*

Bandíni 1476. végén, vagy 1477. elején érkezett meg hazánkba. Egyik levelében, mely 1476. október hó 12-én Ferrarában kelt, ahol valószínűleg a Medicek diplomáciai megbízottja volt, azt írja urának, vajha Isten megmentené attól, hogy Magyarországra kelljen jönnie. Egy másik levelében, melyet ugyancsak Lorenzo-hoz írt, már Budáról tesz jelentést 1477. márc. 25-én, aminthogy Budán kelt Giuliano megöletése alkalmából írt részvét-levele is.³¹ Megérkezésekor Mátyás királynak könyveket hozott ajándékba,

²⁹ Opera p. 936.

³⁰ Angelo Maria Bandini Specimen Literaturae Florentinae saeculi XV. in quo, dum Christophori Landini gesta enarrantur, virorum ea aetate doctissimorum in literariam rempublicam merita, status Gymnasii Florentini a Landino instaurati et Acta Academiae Platonicae a Magno Cosma excitatae, cui idem praeerat recensentur et illustrantur (I—II. Firenze 1747—1751.) II. 60—61. lk. említi a Francesco Bandini által „regia prorsus munificentia“ rendezett symposiont. Az adatok Ficinus leveleiből és a convivium — kommentárból valók.

³¹ Mindezeket az adatokat Della Torre (id. m. 768—9 lk.) szedte össze a firenzei levéltárakban. (Arch. M. a. il. Princ. XXXIII. 856. XXXV. 572. [másolata a Nemzeti Múzeumban] XXXI. 400.) Ezek alapján Della Torre helyreigazítja Marchesi tévedését (Bartolommeo della Fonte 38. l.), aki Bandini Magyarországra utazását 1478-ra teszi és összefüggésbe hozza a Pazzi-féle összeesküvéssel. Tévedésének oka, hogy Francesco Bandinit összetéveszti Bernardo Bandinivel. Hevesy (La Bibliothèque du Roi Matthias-Corvin, Páris, 1923. 18. l.) megismétli Marchesi amaz állítását, hogy Francesco Bandini a Pazzi-féle összeesküvés alkalmával menekült Budára, az évet viszont 1479-ben állapítja meg. Az igazságot minden valószínűséggel Berzeviczy Albert találja el Beatrix királynéről írt munkájában (179 I.): „Tudomásunkban Firenze akkor (1476.) itt időzött követéről is, Francesco Bandini de Baroncelli-ről, ki kevéssel később jelentést küldött Lorenzo Medici-nek a Magyarországon történetekről.“

többek között Antonius Averulanus építészeti munkáját, amit később Bonfini latinra fordított.³²

Kár volt Bandininek annyira félnie Magyarországtól, mint amennyire ferrarai levelében ezt kifejezésre juttatta. Az ő példájából is kiderül, hogy ez időben Magyarországon olasznak lenni nem volt éppen rossz dolog s hogy a magyarok kitörő féltékenysége irányukban nem volt egészen alaptalan. Mátyás Bandinít nagyon szerette és fontos diplomáciai megbízásokkal tüntette ki. Különösen az anconai ügyben végzett Bandini ügyes munkát.³³ Nem is távozott tőlünk mindaddig, míg Mátyás király életben volt!

Hogy Bandini nálunk jól érezte magát, abban politikai sikerei mellett része lehetett irodalmi és filozófiai hajlamainak is. Láttuk, milyen élénk részt vett, míg Firenzében volt, Ficinus körének életében; azonban bármennyire megbecsülte és szerette is őt Ficinus, azért tudományos és irodalmi szempontból Bandini jelentősége ebben a körben kétségtelenül csak másodrangú lehetett. Magyarországon azonban ő volt az, akinek közvetítésével az irányt változtatott Ficinus eszméi elterjedtek. Janus Pannonius, a XV. századi magyar humanizmus ragyogó üstököse, Plutarchos, Platon és Plotinos tanulmányozója már évekkel azelőtt letűnt: más valaki, aki a neoplatonizmus eszméinek propagálásában a forrástól érkezett Bandini vezetőszeretét vitássá tette volna, nem igen volt Magyarországon. Talán még az egy Garázda Péter, aki valaha sokat forgolódott Ficinus körül; de minden jel arra mutat, hogy Garázda Péternek Mátyás sohasem bocsátotta meg az összeesküvők családjához való tartozását s így ő az ud-

³² Bonfini fordításának előszavában olvassuk „Quas ob res cum omnes bonas artes colas, et in primis architecturam, qua nihil ad principalem magnificentiam magis pertinere videtur et Bandinus, mira ingenii dexteritate suauiusimam tuoque nomini deditissimam, Antonii Averulani civis Florentini opus mirabile de architectura nuper ad Maiestatem Vestram attulerit... (Analecta Nova 58. 1.)

³³ V. ö. Csánki, Századok 1883. 537. l. Bandini helyzetét a király mellett megvilágítja Ficinus levele (Opera 886. l.) „Pandolphus Pisauensis, vis praeclarus innumeris me tuo nomine salutationibus obruit. Tunc vero maxime veram mihi salutem dixit, quando dixit esse te salvum et egregie salvum, atque ab invicto Pannoniae rege magnis legationibus honoratum. Gaudeo mirum in modum prosperitate, Bandine, tua, haec enim et in amicos patriamque redundat.“ — Bandini követjárásaira vonatkozólag v. ö. Mátyás-kori dipl. eml. III. 336., 433. lk. — Nem tudom, Fraknoi milyen alapon állítja (Századok 1883., 499 l.), hogy Bandini Mátyás király könyvtárnoka volt?

var szellemi életében is eleve háttérbe szorult. Bandíni volt Budán Ficinus legbensőbb barátja — ezen a jogon tudományos rangban a vezető platonista. Tehát primás, ő, aki Firenzében csak másodhegedüs volt; tudományos tekintély, platonista orákulum, aki hazájában — úgy látszik — a bőkezű dilettáns-pártfogó szerepével megelégedett.

Mielőtt Bandíni Magyarországra jött, hosszabb időt töltött Firenzén kívül Nápolyban, Rómában³⁴ s mint láttuk, Ferrarában. Ficinus már ekkor is levelezett vele,³⁵ azonban az igazán élénk levelezés kettőjük között csak akkor kezdődik, mikor Bandíni Mátyás udvarába került.

Örök kára művelődéstörténetünknek, hogy Bandíninak Ficinushoz írt leveleiből egyetlenegy sem bírunk, csak Ficinus néhány hozzá írt levele maradt ránk. Így nem tudjuk megállapítani, hogyan kezdődött Ficinusnak ez az újabb közeledése magyarországi barátaihoz. Valószínűleg először Bandíni írt Ficinusnak a magyar állapotokról, itteni helyzetéről s erre következett — már 1477-ben³⁶ — Ficinusnak Janus Pannonius halála óta az első Magyarországra küldött munkája, a nevezetes Platon-életrajz.³⁷ Ez az első életrajz tudunkkal a nagy görög filozofusról, amit Magyarországon tanulmányoztak. Bevezetése (Prooemium Marsili Ficini in opusculum eius de vita Platonis ad Franciscum Bandinum) felvilágosít bennünket arról, miért küldte Ficinus ezt a munkáját éppen Mátyás udvarába: „A minap pontosan a mindenható Krisztus születése napján nekem is született, nagylelkű Bandínim, valami Platonom, aki ugyan ösétől, a mi Platon atyánktól, messze elüt, de azért valami módon, amennyire lehet — magam sem tudom, hogyan? — hozzá hasonló jellemű. Ehhez fordulva így szólok: Platon visszatérsz-e Athénba ősi atyai tűzhelyedre? Ő azonban így kiáltott fel: Szörnyű sors, mert — fájdalom! — nekem már nincs többé atyai házam. Micsoda vas-korszak ez, melyben a kegyetlen Mars szétrombolta Pallas attikai várát! Nem megyek én hát a szerencsétlen Görögországba, hanem inkább Pannoniába. Ott virul a nagy Mátyás király, aki csodálatos hatalmában és egyuttal bölcsességében bizva néhány év le-

³⁴ Della Torre id. m. 768. 1.

³⁵ V. ö. Opera 660. 1.

³⁶ Della Torre id. m. 607. 1.

³⁷ Opera 782. 1. — V. ö. Stein id. m. III. 146 1.

forogása alatt visszaállítja a hatalmas és bölcs Pallas templomát, vagyis a görögök gimnáziumait. Azonkívül ugyanott magánál Pannonia boldog királyánál boldogan él az én Bandinim, ki az isteni Platon születésnapját valamikor a városban a maga költségén királyi pompával ünnepelte és a városon kívül, midőn ugyanazt a vendégséget a mi dicső Medicieinknél megismételtük, elsőnek volt jelen. Gyorsan, frissen Pannoniába megyek barátaimhoz...”

Néhány szót szentelhetünk az első Magyarországon tanulmányozott Platon életrajznak is, mert ebből megtudjuk, hogy a XV. század platonistái micsoda tudnivalókat tartottak Platonnal kapcsolatban fontosaknak. Amí az anyagot illeti, Ficinus ezt nagy szorgalommal összegyűjtí, sőt a maga módján kritikailag meg is rostálja. De ez a kritika a XV. századé: az életrajz felöleli mindazokat a csodálatos hagyományokat is, amiket Platon életébe a mythosalkotó képzelet részben már az ó-korban beleszótt. Valami sajátságos keveréke ez a mű az ébredező kritikai szellemnek, az igazságot kereső kutatásnak és a naív hiszékenységnek. Platon származása, családfája mellett ott találjuk — mennyire Ficinusra vall ez! — Platon horoszkopját. A neveléséről szóló adatokat kiegészítik a Platon utazásairól írt részletek: rendkívül fontos mozzanatok ezek az utazások Ficinus beállítására szerint, mert ezek vannak hivatva megmagyarázni Platon filozófiájának egyetemleges jelentőségét, ezek tették lehetővé, hogy Platon a Hermes Trismegistosból kiinduló aranylánc egyik legfontosabb szeme lehessen. A Platon-Aristoteles elsőbbségéről folytatott harc utóregzéseinek tekinthetjük, bár Ficinus közvetlenül nem említi Platon modern támadóit, azokat a terjedelmes fejezeteket, melyek a Platonra szórt rágalmakat próbálják szétfoszlatni sokszor azoknak a dicsérő megjegyzéseknek a segítségével, amikkel még valamikor Dionysios Areopagites és Augustinus halmozták el a bölcsesség kutforrását.³⁸ Az egész mű bevezető jellegű, a Platon-tanulmányok kezdetén levők használatára szánva. Tehát mintegy alkalmazkodott a magyar igényekhez.

Ezt az első Magyarországra Bandinihez és a platonizmus iránt érdeklődőkhöz küldött munkát hosszú sorban követték a

³⁸ Többek között a következő fejezeteket találjuk benne: *Continentiam gravitas, comitas Platonis.* — *Eloquentia, sapientia, authoritas Platonis.* — *Charitas, magnanimitas, sanctimonia Platonis.* — *Quantum Plato neglexit humana, quantum divina dilexit.* — *Pietas et gratitudo Platonis* — *Reditus Platonis in patriam coelestem et laudes.* — *Apologia de moribus Platonis.*

többiek. A platonista iratok elterjedésének főbb mozzanatairól Ficinus további leveleiből értesülünk. Egy 1482 május 9-én kelt, Bandínihez írt levélből³⁹ látjuk, mennyire várják Budán Ficinusnak egy akkor éppen nyomdában levő munkáját. Ficinus türelmet kér: értesíti barátait, hogy leveleinek két könyvét Mátyás királynak ajánlotta s ezeket már másolja is Franciscus Junius;⁴⁰ egyéb óhajtott könyvei pedig nyomás alatt vannak s mihelyt elkészülnek, azonnal Budára küldi őket.

Az időpontot tekintve ez a várva várt munka csak Ficinus főműve, a tizennyolc könyvből álló *Theologia Platonica* lehetett. Ennek a nyomtatását ugyanis 1482 nov. 6-án fejezték be⁴¹ s utána csakugyan Budára került egy példánya.⁴² Így Budán rövid idővel megjelenése után már tanulmányozhatták azt a munkát, mely a XV. századi platonizmusnak ma is a legmonumentálisabb alkotása s ami Ficinus filozofiai rendszerét — amennyiben ilyesmiről beszélhetünk — aprólékos részletességgel tartalmazza.⁴³ Főbb eszméinek ismertetése némi fogalmat adhat arról, mit értettek a XV. században platonizmus alatt s mi volt az az eszme-complexum, aminek tanulmányozását Budán annyira óhajtották.

A vezető gondolat a lélek halhatatlansága: „Si animus non esset immortalis, nullum animal esset infelicius homine“⁴⁴ Ennek a tételnek a bizonyítására építi ki Ficinus egész rendszerét, ami tulajdonképpen állítása egy láthatatlan, természetfölötti világ létének ez epikureisták, a Lucretius-követők és főleg az averroisták tagadásával szemben.⁴⁵

³⁹ Opera 756. l.

⁴⁰ Valószínűleg rokona annak a Dominicus Juniusnak, aki Mátyás udvarában tartózkodott s aki Aurelius Brandolinus munkájában (Irod. eml. II. 83. l.) szerepel: „Respondentem autem ei pro republica fecit Dominicum Junium, civem nostrum, virum acris ingenii magnaetque in his rebus experientiae, quippe qui et in nostra re publica esset natus et in eo regno magna cum dignitate iam pridem versaretur“ A Mátyás királynak ajánlott levelek sorsára különben még visszatérek.

⁴¹ Della Torre id. m. 613.

⁴² V. ö. Johannes Pannonius levelét Ficinusához: Legi Budae in epistola ad Bandinum, item in prooemio tuo super Platonem et in prooemio theologiae tuae etc. (Opera 871. l.)

⁴³ Kiadva Opera 78. s köv. lk.

⁴⁴ Ez az első fejezet címe.

⁴⁵ Renan id. m. 390. és 391. l. V. ö. Villari fejtegetését a *Theologia Platonica*-ról id. m. 51. l. — Opera 219., 222., 228., 232., 233., 240., 241., 321., 327., 330., 351. lk.

Az emberi lélek Ficinus szerint tulajdonképen két részből áll: a testtől elválaszthatatlan *tertia essencia*-ból és értelemből. Az előbbi a sensitív, az utóbbi az intelligens rész. Az utóbbinak köszöni az ember a teremtésben elfoglalt különleges helyzetét; ez képes felemelkedni az égi dolgok szemléletéhez, ez emlékezik, ez lát előre, ez magasztosul fel — ekstasisban — a legnagyobb boldogságig, amit földi ember megérhet, az Egység, az Egy, az Isten szemléletéig.⁴⁶

Az Isten tiszta értelem. Mint ilyen nem jut közvetlen összeköttetésbe a természettel, egyedül csak az emberrel, aki a földi lények közül egymagában kapott lelke intelligens részében közvetlenül isteni szíkrát. A természet az Egyet, az Istent körülvevő, az általa teremtett és az ő szolgálatára álló angyalok műve. Ezek halhatatlan, értelmes lények, kik közvetítenek Isten és a természet között. Így minden, a lelkek végtelen sora a legfelsőbb lénytől származik ugyan, de nem közvetlenül, hanem a következő csoportot a fölötte levő teremtí és kormányozza. Amit Ficinus az angyalok világáról mond, azt nagy egészében Dionysios Areopagites munkáiból kölcsönzi.

Amint a vázoltakból is megállapítható, a munka címe megfelelt jellegének: *theologia* ez csakugyan, még pedig *Platonica*.⁴⁷ A vezető tétel megfelel a katholicizmus dogmájának a lélek halhatatlanságáról, a részletekben azonban szabadon csapongva érvényesül a neoplatonikus gondolat. Történeti értéke, mint egy új irány kísérletének, mely a korabeli materializmus ellen felemelt hatalmas tiltakozás akart lenni, még ma is igen nagy. Korabeli hatása szinte megmérhetetlen: valóban azzá lett, aminek Ficinus szánta, a XV. század hitbeli és morális irányvesztettségének iránytűjévé. Ez magyarázza, miért várták olyan türelmetlenül Budán.

A *Theologia Platonica*-t nemsokára követte Magyarországra az 1484 végén nyomtatásban megjelent teljes Platon-fordítás. Ficinus evvel már régebben, 1468-ban készen volt, de a kézirat hosszas viszontagság után⁴⁸ csak ezidőtájt került nyomdába. A teljes

⁴⁶ V. ö. Opera 119. I. „Anima est medius rerum gradus, atque omnes gradus tam superiores quam inferiores connectit in unum, dum ipsa et ad superos ascendit et descendit ad inferos.“

⁴⁷ V. ö. Le Monnier i. m. II. 83. I.

⁴⁸ V. ö. Della Torre id. m. 615. I. „Del resta questa versione pareva predestinata alle più strane peripezie. Dopo aver inutilmente pregato Bernardo Rucellai ad assumerne sopra di sè la stampa, pare . . . che la detta versione

Platon-fordítás kinyomatása igen nagy művelődéstörténeti esemény; evvel — Walter Pater kifejezése szerint⁴⁹ — a titkok templomának kapuja felnyílt mindazok számára, akik latinul értettek. A nyomtatás költségeit Filippo Valori, előkelő firenzei patricius fedezte, kinek nevével a magyarországi platonista mozgalom ismertetése kapcsán még sokszor fogunk találkozni. A nagy eseményt Magyarországon már várták s így a Platon műveit tartalmazó nyomtatvány nem volt meglepetés. Ficinusnak a könyvhöz csatolt kísérőlevele Bandini-hez ünnepélyes szavakkal ajánlja Platont a Magyarországra szakadt firenzei követ figyelmébe: „Tehát Bandinim társam Platonban, amennyire én téged szeretlek és te engem szeretsz, annyira tiszteld, amint szoktad is, Platont. S amennyiben a most újra vándorutra kelő szállásra szorul, légy vendéglátó gazdája. S ha neki ott, mint akit kevésbé ismernek, kikiáltóra van szüksége, légy kikiáltója és ha végül ellenségek között reszketve védelemre szorulna, légy oltalmazója.”⁵⁰

A Platon-fordítás a kísérő levéllel együtt már uton volt, midőn Budáról ismételten sürgették a nehezen várt könyvet. Ficinus a sürgetésre írt válaszában⁵¹ értesíti Bandinét, hogy Platont már elküldte s míg azt Budán tanulmányozzák, azalatt ő szorgalmasan dolgozik Plotinos latin fordításán: az ötvennégy könyvből harminc már készen is van. „Igy akarja ezt a mindenható, Isten, ezen az uton irányít minket az isteni gondviselés, mi tehát erre megyünk” — teszi hozzá hivatásába vetett rendíthetetlen bizalommal.

A Platon fordítás szerencsésen megérkezett Budára, de úgy látszik, a sok fényes kódexhez szokott társaságban a kezdetleges nyomtatvány igénytelen külseje bíráló megjegyzésekre adott alkalmat, amikről Bandini Ficinust sajnálattal értesítette. Legalább erre következtethetünk Ficinus válaszából, ki a maga virágos, kissé homályos, szójátékokkal zsúfolt stílusában tréfásan mentegődzik: „Hogy Platonunk munkáit a nyomtatók végre kinyomták, az Filippo Valori fáradozásának és bőkezűségének köszönhető. Hogy azonban kevésbé tetszetősen nyomták, azt részben a nyomtatók, vagy inkább elnyomók hanyagságának, részben

fosse presa in pegno da un creditore di Marsilio, il quale la tenne presso di sè per ben due anni.”

⁴⁹ I. m. 51. 1.

⁵⁰ Opera 870. 1.

⁵¹ U. ott 871. 1.

(ha szabad így mondanom) a balsorsnak tudd be. Fájlalod (amilyen jólelkű vagy), hogy a mi öregünk olyan szennyesen jutott el hozzátok Ne fájlald, kérlek, Bandinim. Természetes és rendjén van, hogy akik hosszas fogságból szabadulnak és mély sötétségből bontakoznak ki, azok elhanyagoltan, sorvadó állapotban jöjjenek elő. Nagy dolog a sötétség hosszú századai után napfényt látni, legnagyobb dolog feltámadni.⁵²

Közben Ficinus befejezte Plotinos fordítását s azon melegebben hozzáfogott a szükséges magyarázatok írásához. Munkája hevében elhanyagolta barátait, ritkán írt nekik, ami miatt Bandinától szemrehányásokat kapott. Ficinus válaszát Jacobus Azarolus⁵³ hozta Budára. Meg kell engedni, hogy védekezése nagyon ötletes; „Nekem mindig úgy tetszik, hogy sokat írok barátaimnak, amíg kitartó munkával sok olvasni valót írok össze barátaimnak és másoknak. Plotinos, amint megigérttem, már mind az ötvennégy könyvével latinul vitatkozik, de ezen felül magyarázatokat is követel tőlünk.⁵⁴ Egyuttal jelzi, hogy nyolc könyvhöz már a magyarázatok is elkészültek. A tizenkettedik könyv magyarázatainak szerkesztése alkalmával újra megemlékezett a budaiakról: mentegeti magát, hogy olyan ritkán és röviden ír most is nekik, de másoknak egyáltalán nem ír levelet, annyira leköti a munka. Csendes foglalkozása örömeiből izelítőt ad Bandininek, mikor megjegyzi, hogy Plotinosban lépten-nyomon a legcsodálatosabb, legmélyebb dolgokat találja s csak attól fél, hogy nem tudja majd ezeket úgy szavakba öltöztetni, ahogyan elméjében elgondolja.⁵⁵

1489. január 6-án kelt soráiban⁵⁶ Ficinus ismét mentegetődik Bandiní előtt, hogy most ritkábban ír, annyira el van foglalva; Plotinos-magyarázataival még csak félig készült el, mert közben más neo-platonista műveket is lefordított, amikre a magyarázatok szerkesztése közben volt szüksége. Hogy fogalmunk legyen a törekeny testű Ficinus hallatlan energiájáról, megemlítem, mi volt ez a kis zökkenő a Plotinos-magyarázat írása közben. Az egyik Psellos munkája a démonokról, a másik Synesios műve az álmokról, azután Porphyrios könyve a mértékletes-

⁵³ Opera 872. l.

⁵⁸ Firenzei polgár volt.

⁵⁴ Opera 879. l.

⁵⁵ U. ott.

⁵⁶ U. ott 895. l.

ségről, majd Jamblichos értekezése az egyiptomiak és asszírok teológiájáról, végül Priscianus Lydus ismert Theophrastos-magyarázata. S mindez alig néhány hét alatt, sokszor nehezen kibetűzhető, hiányos kéziratokból⁵⁷ készült el! Valóban rendkívüli teljesítmény még ebben a korszakban is, mikor a frissen felfedezett ó-kor megismerésére vágyó tudományszomj csodákat művelt. Mivel ezek a munkák — mint látni fogjuk — hamarosan hozzánk is eljutottak, a magyar platonistáknak szinte elég dolgot adott csak elolvasni mindazt, amivel Ficinus szorgalma elárasztotta őket.

Minden jel arra mutat, hogy nemcsak Bandini levelei veszték el, hanem Ficinusnak Bandinihez írt levelei is csak kis részben maradtak ránk. De akármilyen hiányos anyag áll is rendelkezésünkre, az eddigiekből mégis több, a magyar művelődéstörténetre nézve fontos megállapítást szűrhetünk le. Látjuk, hogy Ficinus munkái, amint készen vannak, rögtön utra kelnek Buda felé. Platon-életrajzát Ficinus egyenesen Bandininek és budai barátainak szánta s mihelyt elkészült, azonnal küldte; a *Theologia Platonica* és a Platonfordítás nyomdafestéke még alig száradt meg, már tanulmányozhatták őket Mátyás udvarában. De nemcsak a kész művekről vettek itt tudomást, mert Ficinus, hogy meghálálja az innen feléje sugárzó meleg érdeklődést, munkásságának jóformán minden mozzanatáról értesíti a magyarországi platonistákat. Természetes, hogy innen azután szinte állandóan sürgették a várható megjelenést. Bandini szerepe is igen világosan megállapítható ezekből a levelekből: ő volt Platonnak és a platonizmus érdekeinek Ficinustól kinevezett magyarországi ügyvivője, Firenzének méltó követe nemcsak a politikaiakban, hanem a szellemiekben is. A firenzei platonista kör e rokonszenves, dilettáns tagja, midőn Magyarországra jött, már bizonyos hagyományokra támaszkodó érdeklődésre talált a Ficinustól képviselt platonizmus iránt. Ez az érdeklődés azt, aki a forrástól jött, fontos szerephez juttatta: ő lett az összekötő kapocs Ficinus és a magyar platonisták között, ezek általa értesülnek Ficinus munkája haladásáról s Ficinus, mikor hozzá ír, mindig magyarországi barátaira is gondol. Mindent összevetve Ficinus újabb összeköttetése Magyarországgal Janus Pannonius halála után valószínűleg Bandininek Budára érkezésével kezdődik — legalább is nekünk csak ilyen irányu adataink vannak — és az érdeklődés fokozatos elmélyülése minden valószínűséggel Bandini nemes propagandájának köszönhető.

⁵⁷ Ilyen volt pl. a Ficinus által használt Jamblichos-kézirat.

Ficinus Bandínin keresztül tehát magyarországi híveinek is ír. Ezt bizonyítják leveleinek kifejezései: „Ibo igitur in Pannoniam ad amicos...” „Accedit ad vos tandem Plato noster...” „Platonem... quem expetistis...” „... legatis lecto Platone Plotinum...” Kik ezek a barátok? Kik tanulmányozzák a platonizmust Mátyás udvarában?

Ezt részben megtudjuk Ficinusnak 1482 május 9-én Bandínéhez írt — már említett — levelének befejezéséből, hol három magyar barátjának küld üdvözetet: Garázda Péternek, Váradí Péternek és Báthori Miklósnak.⁵⁸ A három közül Garázda Péterrel már találkoztunk. Az ő ismeretsége Ficinussal még Janus Pannonius életében keletkezett. Hogy Janus Pannonius halála után a platonizmus és Ficinus iránt mennyire érdeklődött, azt adatok hiányában lehetetlen megállapítanunk. Arról sem tudunk semmi biztosat, hogy Váradí Péter és Báthori Miklós hogyan jutottak Ficinusszal összeköttetésbe, hogyan lettek a platonizmus hívei? Mivel mindketten jártak Olaszországban, nem lehetetlen, hogy ez a barátság már régibb keletű, de az sincs kizárva, hogy csak Bandíni révén keletkezett.

Váradí Péter 1450 körül született.⁵⁹ Bonfini-ből tudjuk, hogy az éles eszű ifjút Vitéz János neveltette. Akire Vitéz János tanulmányi ideje alatt pártfogását kiterjesztette, az Olaszországba került, hová a tudós főpap maga is annyira vágyakozott. Bonfini szerint Váradí csakugyan Bolognában tanult s általában hosszú időt töltött Olaszországban.⁶⁰ Hazatérése után a kitünően képzett ifju hamarosan a legmagasabb állásokba emelkedett. 1480 nyarán már kalocsaí érsek és főkancellár. Az udvar humanista körében jelentékeny szerepet játszott: többek között a királyt őt bízta meg Janus Pannonius szétszórt munkáinak összegyűjtésével

⁵⁸ „Haec interim epistolae tres tibi potissimum nobis in musis amicos mandat iterum atque iterum salutandos, episcopum Colocensem, episcopum Vaciensem, Petrumque Garasdam. Valet felices.” (Opera 756. l.)

⁵⁹ Életrajzát megírta Fraknói Vilmos, Századok 1083. évf.

⁶⁰ „Accedebant literarum studia, quibus in Italia diu operam dederat.” V. ö. Fraknói id. m. 491–2. 1k. Bonfini megerősíti Ugolino Verino Váradíhoz írt költeménye (Ad dominum Petrum Archiepiscopum Colocensem virum sapientissimum, Mathyae regis primum secretarium. Ir. eml. II. 337. l.).

Antistes venerande, tuum iam nomen ad oras

Ausoniae sparsum est claraque fama tua est.

Et merito; Italiae edoctus puerilibus annis,

Attica novisti nostrarque verba, Petre!

és kiadásával.⁶¹ Amilyen gyorsan emelkedett, olyan hirtelen zuhant alá a magasból: 1484 nyarán, talán Beatrix királyné áskálódására „prae nimia loquendi libertate“⁶² börtönbe került, honnan csak Mátyás halála után szabadult ki. Hogy mikor halt meg, azt biztosan nem tudjuk: kétségtelenül még 1501 előtt.

Váradí Péterről feljegyezték, hogy egyike volt a legszorgalmasabb és legszellemesebb levélíróknak s hogy levelezése révén baráti összeköttetésben állt az olasz irodalmi életnek jóformán minden jelentősebb alakjával.⁶³ Sajnos, Mátyás király haláláig irt levelei elvesztek, csak a későbbieknek (1490–98) gyűjteménye maradt ránk, ami azonban jelen tárgyunk szempontjából érdektelen.⁶⁴

Filozófiai hajlandóságairól Beroaldustól értesülünk, aki őt „pythagoricidogmatis observandissimus cultor“-nak nevezi.⁶⁵ Mivel a neoplatonisták Pythagoras iránt megkülönböztetett tisztelettel viseltettek⁶⁶ s őt mint az „aranylánc“ egyik tagját, egészen a magukénak tartották, ez a megjelölés a renaissance-korban alig különbözött valamit értelemben a „Platonicus“ jelzőtől. Váradinak Ficinus-szal való összeköttetéséről, ami ilyen filozófiai állásfoglalás mellett szinte előre várható, nemcsak a Bandínéhez irt üdvözet tanuskodik, hanem az is, hogy Ficinus egyik, különben azóta elő nem került munkáját (*Disputatio contra iudicium astrologorum*) kedveskedve neki ajánlotta.⁶⁷ Váradí fogsága valószínűleg útját

⁶¹ Fraknói id. m. 498–9 lk.

⁶² Udís álnévű röpiratszerző állítása *An. Nova* 458. l.

⁶³ Ezeket az adatokat Phíl. Beroaldus jegyzi fel. (*An. Nova* 43. l.): „Tu ad me crebras litteras dedisti, quo, Dii bona, leporel qua verborum atque sententiarum amoenitate refertissimas prorsus ut perfectus orator... Nullus in Italia litterarum litteratorumque altrice ac parente est studiorum claritate paulo celebrior, qui non tibi sit glutinio amicitiae copulatus.“

⁶⁴ Petri de Varda *Epistolae* (Wagner kiadása) 1776.

⁶⁵ *An. Nova* 40. l. Apuleius Arany Szamarához irt ajánlásában. V. ö. Kemény, *Tört. és Irod. Kalászatok* 63. l.

⁶⁶ V. ö. Ficinus *Opera* 1978. l. „Pythagorae Philos. phi Aurea Verba“, u. ö. 1979. l. „Symbola Pythagorae Philosophi.“

⁶⁷ V. ö. Fraknói id. m. 499–500 lk. Az ajánló levelet Fraknói szerint, aki Csontosí közlésére hivatkozik, az egyik wolffenbütteli Korvin-kódexben találjuk. (Melyikben? Mert Ficinus leveleinek Mátyáshoz küldött III–IV. könyve két wolffenbütteli Korvin-kódexben is meglelhető. Ezekon kívül egy harmadik kódex a levelek nyolc könyvét tartalmazza. V. ö. Hevesy i. m. 85. l.) A Henric petriana-ban (*Opera* 781. l.) ugyanaz a levél, amit Csontosí a wolffenbütteli kódexben talált, Ficinusnak egyik olasz barátjához,

vágta a későbbi összeköttetéseknek, mert neve 1484 után Ficinus leveleiben nem fordul elő.

Báthori Miklós, Mátyás-kori humanizmusunk egyik legrokonszenvesebb alakja, Ficinusnak talán a leghívebb magyar híve, szintén Olaszországban tanult, mint Váradi és ugyancsak különös kedvvel foglalkozott filozófiai problémákkal.⁶⁸ Tudomány-szeretete, szorgalma egyenesen a renaissance nagy humanistáinak buzgalmára emlékeztető: róla jegyezte fel Galeotto, hogy körülötte sereglő zászlósúruk gunyolódásait semmibe véve még a király előszobájában is Cicero filozófiai iratait olvasgatta.⁶⁹ Szép lelkének, tudós és művészi hajlamainak megfelelően rendezte be váci palotáját, ennek kertjeit, hol ő és környezete soha sem henyélve vagy olvastak, vagy komoly beszélgetésekbe merülve vitatkoztak vagy énekeltek és zenéltek.⁷⁰ Külső élete folyásáról kevés a megjegyezni valónk. 1469-ben lett szerémi, 1475-ben váci püspök. Mátyás eleinte feltűnően kedvelte, később azonban, akárcsak Váradi,

Francesco Ippolito Gazolti-hoz van címezve. Ez az eljárás humanista íróknál elég gyakori. Összehasonlítás céljából álljanak itt egyes részek:

Marsilius Ficinus Petro Pannonio Archiepiscopo Colocensi venerando in Christo Patri literatissimo, literatorum patrono, plurimum se commendat. Scripsi librum contra vana astrologorum iudicia. Mitto tibi prohemium. Reliqua mittam, cum scriba noster exscriperit... Vale feliciter venerande Pater, atque Marsilium tuum invicto Pannoniae regi commenda. Petrumque Garasdam et Dominicum Junium praeclaros viros habeas commendatos.

Marsilius Ficinus Francisco Hypolito Gazolti comiti viro clarissimo. Librum scripsi contra vana astrologorum iudicia, mitto ad te Prohemium, reliquum mittam cum primum scriba noster exscriperit...

Ficinus ezt a művét már 1477-ben megkezdte, mert egyik levelében Bernardo Bembo-hoz, (Opera 776. l.) ami ebben az évben kelt, már említi: „... compono librum de providentia Dei atque humani arbitrii libertate, in quo illa Astrologorum iudicia, quae providentiae libertatique detrahunt, pro ingenii facultate redarguo. Nempe quam diligenter coelestia vere metiuntur Astronomi, tam multum circa humana inanes Astrologi mentiuntur.“

⁶⁸ Galeotto, Irod. Eml. II. 227. l. „Hic igitur Nicholaus episcopus virtute et animi generositate dignitateque corporis cumulatus maxime erat; studiis namque humanitatis in Italia eruditus, cura et diligentia doctrinam adaugens, nihil laboris, nihil vigiliarum, nihil impediti subterfugiens quod ad doctrinam conveniret, brevi effecit, ut doctissimis acutissimisque philosophis eius doctrina et litteratura summa cum admiratione probaretur.“

⁶⁹ U. ott 247 - 8 lk.

⁷⁰ U. ott 249. l.

ő is kegyvesztett lett.⁷¹ Megpróbáltatását, ami különben nem tartott sokáig, erős lélekkel viselte.⁷² 1506-ban halt meg.

Ez a nagy műveltségű ember irodalmilag is működött — ránk azonban semmi sem maradt tőle. Sírfelírata szerint kiváló jogtudós és theologus, kitünő latin és görög volt, aki egy irodalomtörténeti tankölteményt is írt.⁷³ Számunkra most legfontosabb az a buzgalom és lelkesedés, mellyel a platonizmus ügyét felkarolta. Ficinus magyar barátai közül elsősorban az ő szeretetébe ajánlotta Bandínit és önmagát: „Szeresd kérlek, amint ezt teszed is, a te Marsiliusodat, ki téged kiváló erényeid miatt forrón szeret. Szeresd hasonló módon a mi Bandíninket is, ezt a kiváló elméjű és nagyszerű embert; pártfogolj mindkettőnket, ha helyesnek látod, a boldog Mátyás királynál....⁷⁴” Bandínihez írt egyik levelében viszont áradozó szeretettel beszélt Báthoriról: nem mer róla bővebben írni, mert ha érdemeit ki akarná fejezni, bármilyen terjedelmes, másokat untató lenne is, mégis kevésnek tartaná ezt az érzelem nagyságához képest.⁷⁵

Hozzá írt levelein kívül Ficinus neki és Bandíninek ajánlotta egyik kisebb — levelei közé besorozott — filozófiai munkáját.⁷⁶ Ez az értekezés egy egészen elvont bölcséleti kérdéssel, a ficinus-i rendszernek talán legfontosabb tételével: minden létezőnek hierachiájával foglalkozik. Nagyjából az az elmélet ez Istenről, az angyalvilágról, a lélekről, az anyagról, amit bővebben a *Theologia Platonica*-ban találunk. Különös részletességgel Ficinusnak az Egynek, az abszolút teljességnek fogalmát fejtegeti. Művelődéstörténeti jelentősége számunkra főleg az, hogy ajánlásában egy magyar püspök nevéhez fűződik.

Báthori Miklós szerepe a platonizmus magyarországi történetében ezzel még nincs lezárva: foglalkozni fogunk még vele ama törekvések kapcsán, melyek a firenzei platonai akadémia gondolatának Budán történő megvalósítására irányultak.

Eddigi emlékeink a Bandíni személyével kapcsolatos magyar platonista törekvésekre vonatkozólag mind olasz eredetűek. To-

⁷¹ Teleki, Hunyadiak kora XII. 144. 1.

⁷² Ir. eml. II. 248. 1.

⁷³ Sírfelíratát közli Békesi, Kath. Szemle 1902, 240 1. Itt van említve ez a költemény: *Historia* (talán *Historico*?) *omnes celebravit carmine vates.*

⁷⁴ *Opera* 782. 1. A levél kelte: octavo Calendas Junias 1479.

⁷⁵ U. ott 859. 1.

⁷⁶ U. ott 688 690. 1k. V. ö. *Analecta Nova* 271. 1.

vábbi dokumentumaink is szinte kizárólag ilyenek lesznek — egy nagyon nevezetes emlék kivételével, mely magyar ember, a már említett Johannes Pannonius nevéhez kapcsolódik. Johannes Pannonius egy ránk maradt és Ficinus munkái között kiadott levelet írt a firenzei platonista kör fejéhez, melynek magyar gondolattörténeti szempontból való fontosságát a következőkben próbáljuk megvilágítani. Ez az egy dokumentum mélyen belevilágít a magyar platonista mozgalom olyan rejtekeibe, ahová eddig bepillantani nem volt alkalmunk. Az eddigiekben magyar részről csak bámulatot, csodálatot, tanítványi ragaszkodást láttunk Ficinus személye iránt: Johannes Pannonius levele jelenti a magyar kritikát, a fenntartást, mondhatnám a visszahatást a Ficinus-képviselte platonizmussal szemben. Kiegészítője levelének Ficinus hozzá írt, majdnem indulatos hangú válasza.

Ki volt ez a Johannes Pannonius, aki egy Janus Pannonius, Garázda Péter, Váradí Péter, Báthori Miklós állásfoglalása után a platonista mozgalom mindenütt bamuult mesterét, Ficinust kritizálni merte? Először azt kell hangsúlyoznunk, hogy nem azonos Janus Pannonius-szal. Erre azért van szükség, mert akik eddig mellékesen megemlékeztek róla, mint pl. Koller,⁷⁷ Galeotti⁷⁸ vagy Apponyi Sándor,⁷⁹ azok egynek vették a pécsi püspökkel. Minden mástól eltekintve ez kronologiailag lehetetlen. Johannes Pannonius ismerte Bandinót, olvasta a nyomtatásban megjelent Platon-fordítás és a *Theologia Platonica* előszavát⁸⁰ — tehát legkorábban 1484 végén, de valószínűleg csak 1485 elején írhatta levelét. Janus Pannonius pedig ekkor már több, mint egy évtizede sírjában pihent. Amilyen biztosan megállapítható ez a negatívum, annyira homályban vagyunk a továbbiakra vonatkozólag: annyit még tudunk, hogy Johannes Pannonius Firenzében tanult, latinul, görögül tudott és a költöket szorgalmasan tanulmányozta⁸¹ — tehát nem valami középkori műveltségű, hanem

⁷⁷ A pécsi püspökség történetéről írt munkájában a két levelet besorozza Janus Pannonius levelezésébe. (IV. 219. 1.)

⁷⁸ Id. m. (X. 44. 1.) „Infatti Giovanni Pannonio, poi (11) vescovo di Cinque Chiesi in Ungheria, il quale era stato in Firenze per studiarvi la letteratura greca e latina, in cui fu peritissimo — compose tra le altre cose i fasti d'Ungheria, in versi eroici (11) — scrivevagli da Buda, che avendo letta una sua lettera etc.“

⁷⁹ Magyar vonatkozású külföldi nyomtatványok. I. 19. 1.

⁸⁰ Opera 871. 1. a levél kezdő sorait.

⁸¹ Levelében írja (U. ott): praeterea meminì, cum olim in Italiam profectus latinis literis et Graecis erudirer Florentiae...“ Firenzéből 1463 után

a firenzei humanizmus emlőjén nevelkedett, vérbeli humanistának látszó férfiú volt. Többet: korát, állását, családját stb. eddigi kutatásaim során minden törekvésem ellenére elfogadható módon megállapítani nem tudtam.

Johannes Pannonius levele Ficinus alapvető tételét, egész munkásságának vezető eszméjét, azt a formulát döngeti, melyben háborgó lelke hosszas küzdelmek után végre megnyugvást talált. Olvastuk Bandinihez írt levelében Plotinos fordítása kapcsán: „Igy akarja ezt a mindenható Isten, ezen az úton irányít minket az isteni gondviselés, mi tehát erre megyünk.“ Ezt a gondolatot fejteti a *Theologia Platonica*⁸² előszavában, Platon fordításának bevezetésében — szinte minden kínálkozó alkalommal. Az a hit adott neki erőt szinte emberfeletti munkája végzésére, hogy amit csinál, avval az isteni gondviselésnek a tévelygésekben elmerült emberiség felemelését célzó terveit segíti elő.

Johannes Pannonius ez ellen a felfogás ellen tiltakozik: szerinte nem a gondviselés irányítja Ficinus munkásságát, hanem a vak pogány végzet. S az amit Ficinus csinál, minden, csak nem keresztény szellemű theológia. „*Primo non video equidem, ad quid serviat providentiae renovatio antiquorum. Deinde non est Christiana illa antiquorum Theologia.*“

Hogy Johannesünk a maga felfogását Ficinuséval szemben érvényre juttassa, nem riad vissza személyeskedés-számba menő célzásoktól sem. Ficinusnak, a kereszténységben horgonyt vetett

tért haza: et ante quam Florentia huc redirem transferendo Platonianum iniiceret“. Ficinus ugyanis 1463-ban fogott hozzá Platon fordítását hoz. — Johannes Pannoniusnak költői tanulmányairól Ficinus válaszából értesülünk: „Quoniam vero te poetarum apprime studiosum esse cognosco.“

⁸² „Reor autem (nec vana fides) providentia divina decretum, ut et perversa multorum ingenia, quae soli divinae legis auctoritati haud facile cedunt, platonice saltem rationibus, religioni admodum suffragantibus, acquiescant et quicumque Philosophiae studium impie nimium a sancta religione seiungunt, agnoscant aliquando se non aliter aberrare, quam si quis vel amorem sapientiae a sapientiae ipsius honore, vel intelligentiam veram a recta voluntate disiunxerit; denique ut qui ea solum cogitant, quae circa corpora sentiuntur, rerumque ipsarum umbras rebus veris infeliciter praeferunt, platonica tandem ratione commoniti, et praeter sensum sublimia contemplantur, et res ipsas umbris feliciter anteponant. *Hoc in primis omnipotens Deus iubet: hoc omnino humana res postulat; hoc coelestis Plato, quondam suis, Deo aspirante peregit; hoc tandem et ipsi nostris, Platonem quidem imitati, sed divina dumtaxat ope confisi operoso hoc opere moliti sumus.*“ (Opera 78. 1.)

neoplatonikusnak, az egyház papjának legsebezhetőbb pontja ifjú korának tévelygő pogánysága. Johannes, aki valamikor Firenzében tanult s ott egyet-mást hallott, amiről a budai platonikusok nem tudhattak, kiméletlen kézzel ezt a fájó pontot tapogatja. Pontos adatok alapján összeállított bűnlajstromot olvas Ficinus fejére: olyan munkák és törekvések már-már elhalványodott emléket frissíti fel, melyekre Ficinus nem szívesen gondolt vissza. Szemére veti, hogy valamikor nem a gondviselés útját járta, midőn az antik filozófia újraélesztéséhez fogott, hanem a csillagok járásából, asztrológiai módszerrel állapította meg azt a hivatást, amit most a gondviselés művének próbál tulajdonítani. Felemlíti Orpheusfordításait, melyeket pogány líra hangjai mellett énekelt, Hermes Trismegistos átültetését, Zoroaster-magyarázatait, a pythagoreusok tanulmányozását, végül Platon-fordítását: mindegyik az ösztönzést két firenzei asztrológus tanúsága szerint Ficinus asztrológiai úton kapta. S hogy mennyire bajos utólag az isteni gondviselés újmutatásának tulajdonítani ezt a munkásságot, azt szerinte legjobban mutatja, hogy Ficinus, midőn jobb belátásra tért, ifjúkori műveinek egy részét elrejteti, megsemmisíteni igyekezett.⁸³ A levelet komoly intés fejezi be: vigyázzon Ficinus, mert az antik filozófia feltámasztásának kísérlete esetleg meddő kíváncsisággá fajul, ahelyett, hogy a vallásos megújodást szolgálná.⁸⁴

Elképzelhető, mennyire bántotta Ficinust, hogy Budáról, ahonnan eddig — mint mondtam — csak elismerés, csodálat, hízélgés áradt feléje, most egy ilyen hangú levelet kap; hogy azt a fájó problémát, amit olyan nehezen tudott önmagában, önmagának elintézni, most újra napfényre rángatja és élére állítja egy kiméletlen kéz; hogy a magyar kritikus alapjában véve ártatlan dolgokat is — mint pl. zenei hajlandóságát — a bűnök közé sorolja. Különösen igazságtalannak, értelmetlennek találhatta Ficinus ezt az utóbbi vádat. A zene művelése Platon szerint — s ebben Ficinus vele tökéletesen egyetértett⁸⁵ — a nevelésnek egyik leghatalmasabb eszköze;

⁸³ „... neque fuerat illud divinae providentiae munus, quod ipse aetate prudentior factus merito iudicasti damnandum.“

⁸⁴ Equidem te amice moneo, caveas, ne forte curiositas quaedam sit isthaec renovatio antiquorum potius quam religio. Saitta i. m. 8. 1., noha könyve valóságos Ficinus-apológia, igazat ad Johannesünknek: „Pertanto Giovanni Unghero aveva ragione di dubitare che la restaurazione voluta da lui fosse piuttosto una certa curiosità che una religione.“

⁸⁵ V. ö. Della Torre i. m. 788. 1.

a hangok rendje az égi szférák harmóniáját utánozza, összhangjuk a lélek képességeit egyensúlyba zökkenti; a nevelő az ifjúnak különböző erőktől, indulatoktól, szenvedélyektől szaggatott lelkét ennek segítségével összhangolja, a mester a matematikai oktatást evvel fejezi be. A különben szerény Ficinus az antik zene újraélesztését a maga és százada egyik legnagyobb dicsőségének tartotta⁸⁶ — budai Zoilosa pedig még ebben is kivetni valót talál.

Ennél az igazságtalanságnál csak az igazság fájhatott jobban. Mert a lényegben Johannes Pannonius nagyon pontosan volt értesülve, nagyon világosan látott, annyira jól, hogy levele a Ficinus-kutatók számára, különösen a később szándékosan homályba burkolt ifjúkori tevékenységre vonatkozólag, ma egyik legfontosabb dokumentum.⁸⁷ Ficinus iratainak tanulmányozása alkalmával Johannes Pannonius érezte, hogy minden becsületes törekvés ellenére nem egészen kifogástalan az a kereszténység, mely Platon szobra előtt — mintha az szentkép lenne — örökmécsesét éget, mely a platonizmusta templomokban szószékről akarja hirdettetni, melynek filozófiai alátámasztásában a neoplatonikus gondolat az igazság legfőbb kritériuma. Mert Ficinus kereszténységét mindvégig neoplatonizmus színezte: életének első, úgynevezett pogány korszakában csak úgy, mint úgynevezett megtérése után. Az egymásnak ellentmondó, az egymással összhangba alig hozható elemek szakadéka az első korszakban nyíltan tátongott, a másodikban öncsalás takarta. Meggyőződése mindkét korszakban ugyanaz: a kinyilatkoztatott vallás önmagában nem elég, ezt észokokkal is alá kell támasztani. Mig azonban az első korszakban az elégtelenség érzése annyira uralkodó, hogy Ficinus vallásos hajlamainak kielégítésére külső, rítus-számba menő, sokszor egészen pogányos szertartásokat is igénybe vesz, addig a második korszakban a hit dogmáiba már eleve beleyugodva hatalmas tevékenységet fejt ki, hogy mindazokat — köztük elsősorban önmagát — észokokkal a vallásnak meghódítsa, akiket attól észokok távolítottak el. Az első korszak Ficinusa kétségkívül következetesebb, a második korszak Ficinusa — ki neoplatonista létére a *heresztény* lelkek orvosának csap fel — egész kora belső küzködésének hű kifejezője. S amit Ficinus, ki annyira beleélte magát szerepébe, már nem érzett: a belső ellentmondást, azt Johannes Pannonius megérezte és kifogásolta. Azt

⁸⁶ Opera 944. 1.

⁸⁷ V. ö. Della Torre i. m. 45., 544., 589., 769. lk.

persze már Johannes Pannonius sem sejtette, hogy mikor Ficinus filozófiája ellen tiltakozik, tulajdonképen a nagy lépésekben közelgő reformáció gondolatát utasítja vissza s így ő maga alapjában véve az ellenreformációnak egy a XV. századba előretolt előőrsé. Mert Ficinus minden egyházhűsége ellenére — milyen ironiája a sorsnak! — előkészítője lett a reformációnak.⁸⁸ Működése: — a theologia elvilágiasítása, a filozófia emancipációjára való öntudatlan törekvés, a keresztény szövegek szabad gondolatvezetésű exegésise — a reformáció szellemét leheli.

Amilyen volt a mosdó, olyan lett a törülköző. A szelíd lelkű, galambepéjű Ficinus, aki minden Platon-tisztelete ellenére sem tudta magát rászánni, hogy a Platon-Aristoteles vitában részt vegyen, aki került minden polémiát, nála szokatlanul kemény hangon válaszol⁸⁹ magyar bírálójának. Föltételezi, hogy Johannes Pannonius nem értette jól át azt, amit *állítólag* olvasott, különben nem tagadná, hogy Ficinus munkássága, az antik világ újra-élesztése, valóban a gondviselés céljait szolgálja. Ficinus elismeri, hogy tiszta kereszténység a Krisztus születését megelőző filozofusoktól nem várható, de azért filozófiájuk keresztény szempontból sem megvetendő, mert igazság és vallásos szellem azért ezeknél is van. S azok az elmék, akik egyszer valamiféle vallást egy vallásos szellemű filozofustól elfogadtak, a helyes valláshoz az utat már könnyen megtalálják. Ime az összes vallások és filozófiai igazságok ősi rokonságának Plethon-tól kölcsönözött gondolata, mint Ficinus egyik alapvető tétele.

Igy állván a dolog, az isteni gondviselés, mely mindenkit a neki megfelelő módon akar a helyes utra terelni, gondoskodott arról, hogy *legyenek* vallásos szellemű filozófiai rendszerek. Ilyen volt a perzsáknál Zoroasteré, az egyiptomiáknál Hermes Trismegistos-é, a thrákoknál Orpheosé és Aglaophemosé, a görögöknel és délitáliabelieknél Pythagorásé.

Míndezeknek tanításait betetörzte és összefoglalta Athénben az isteni Platon. Azonban e theologus-filozofusoknak — Platont sem véve ki — van egy fogyatkozásuk: náluk az isteni igazságok

⁸⁸ V. ö. Rocholl, *Der Platonismus der Renaissancezeit* (Zeitschrift für Kirchengeschichte XIII. 1892.) 103—104. lk. — Ferri, *L'Accademia Platonica di Firenze e le sue vicende* (Nuova Antologia. S. III. 34. 1884. 237 l.)

⁸⁹ Válasza (Opera 871. l.) a személyes vonatkozású részekről eltekintve gondolatvezetésében nagyjában azonos a Plotinos magyarázatok elé írt bevezetésével. (Opera 1537. l.)

még költői képzelgésekkel, számokkal, geometriai alakzatokkal keverődnek. Először Plotinos hántotta le az idegen elemeket; ő mutatta meg elsőnek — mint erről Porphyrios és Proklos is tanuskodnak — ősi tisztaságukban a régiek titkos igazságait. Mivel Plotinos, mondatainak tömörsége, gondolatainak bősége miatt, nem könnyen érthető, nem elég őt fordítani, hanem magyarázni is kell. Ime Ficinus munkásságának természetes sorrendje, amit nem ő szabott meg, hanem az isteni gondviselés, mely e régt filozofusok által az igazságnak legalább részleges megismerését akarta biztosítani az emberiségnek: először lefordította Plotinos előzőit, e pillanatban — nyilvánvalóan isteni ujmutatásra — Plotinost fordítja és magyarázza. Evvel kapcsolatban diadalmasan mutat rá irányító céljára, ami azonos Plotinoséval. Egyrészt meg akarja gátolni, hogy a költők az ókor összes emlékeit istentelenül kiséjítthassák a maguk céljaira, másrészt a filozofus-elméknek próbálja bebizonyítani, hogy a vallásról, aminek a filozófia történetében is ilyen multja van, nem lehet tovább úgy beszélni, mint valami vénasszony meséről. A filozofusoknak főleg két fajára céloz itt Ficinus: az alexandristákra⁹⁵ és az avveroistákra. Mindkét iskola istentelen és vallástalan. Hívatásának érzése diktálja Ficinusnak a további büszke megállapításokat. Elmúlt már az az idő, midőn az elhatalmasodott és a jeles elmék által is gyakran támogatott hitetlenséget pusztán ígérvetéssel legyőzni lehet. Veszedelemesen csalódik, aki ezt hiszi. Nagyobb hatalomra van most szükség, mint az ígérvetés: vagy csodákra, vagy meggyőző, filozófiailag is helytálló érvekre. Volt idő, midőn a gondviselés csodákkal dolgozott. Ez az idő elmúlt s most a filozófiára került a sor — a Ficinus által képviselt igaz filozófiára.

Miután így sikerült Ficinusnak bebizonyítania, hogy működése nemcsak hogy nem vallásellenes, hanem egyenesen a vallásos megújulás céljait szolgálja, áttér Johannes Pannonius másik fő vádjára: az asztrológiával való kacérkodás gondolatának visszaütésére. Védekezése azonban inkább beismerés. Nem tagadja, hogy születési horoszkópja már előre jelezte élete művét, az antik

⁹⁵ Aphrodisiási Alexandros követői. V. ö. Renan, id. m. 354—5. 1k. Renan különben Ficinus megkülönböztetésének nem tulajdonít semmi fontosságot: „C'est donc bien à tort que quelques historiens de la philosophie . . . ont attaché une grande importance à cette division qui n'est guère fondée que sur un passage de Marsile Ficin et à laquelle on ne serait point mené par l'étude des sources.“

világ új életre támasztását. De csak jelezte — ezen van a hangsúly —, nem pedig okozta. Minden közérdekű tevékenység, még ha egyéni elhatározás művének látszik is, Ficinus szerint Istentől ered s az egyéni elhatározás csak egybevág utólag az isteni akarattal. Nincs tehát abban semmi rendkívüli, ha az égi jelek, az isteni gondolat eszközei, az ilyen közérdekű tevékenységet előre jelzik. Utal Ficinus eddigi műveire, főleg a Theologia Platonica-ra, hol ezt az elméletet behatóbban fejtegette. Végül kifogásolja, hogy Johannes Pannonius a végzetet és a gondviselést mereven szétválasztja és egymással ellentétbe hozza: szerinte a kettő egymással békés harmóniában összeférhet.

Az eddigiekben láttuk, hogy a kereszténységgel megbékélt, de azért lelke gyökeréig neoplatonista Ficinus hosszas szünet után hogyan került ismét összeköttetésbe Magyarországgal? Megállapítottuk, hogy a neoplatonista gondolat hatásos propagandájának vezetője nálunk Firenze követe, Ficinus régi barátja: Francesco Bandini. Sorban jönnek Bandini-hez Ficinus munkái: Platon-életrajza, a Theologia Platonica, a teljes Platon-fordítás. A sűrűn érkező levelekből, amik Budán kézről-kézre jártak, minden érdeklődő megtudhatta, mivel foglalkozik Ficinus, milyen újabb munkákra van kilátás? Ilyen érdeklődők többen voltak, előkelő állású, Olaszországban képzett magyarok: Garázda Péter, a régi, el nem feledett jó barát, Váradi Péter a pythagoreus filozófus, a szeretetre méltó Báthori Miklós, ki minden eszközzel azon fáradozik, hogy Magyarországon a neoplatonizmust mentől mélyebben begyökereztesse. Ficinus a két utóbbinak nevét avval is megörökíti, hogy munkáiból egyet-egyed nekik ajánl. De nemcsak bámulat és elismerés száll innen feléje, hanem bírálat is, ami tárgyunk szempontjából, mint az elmélyedő tanulmányozás és figyelem legbiztosabb jele, még sokkal becsesebb. Johannes Pannoniusnak levele révén bölcséletünk történetében, mint a neoplatonizmussal szemben állást foglaló humanista gondolkodónak kell helyet juttatnunk. Mindez siker, nagy siker, még a rosszaló kritika is, mert érdeklődést, hódítást, ellentmondást, egyszóval mozgalmat jelent.

A következőkben arra a kérdésre próbálunk feleletet adni, hogyan viselkedett a platonizmussal szemben Mátyás király s mennyiben befolyásolta a király állásfoglalása humanista körének összetételét és a világhírű budai könyvtár könyvanyagának összeválogatását?

IV. Mátyás király.

Mátyás király hamarjában legyőzte magában a Vitéz-féle összeesküvés által felkeltett ellenérzését a humanizmussal szemben. Legyőzte az új kultúra iránti szomjúságból, de talán politikából is. Tagadhatatlan, hogy nem kis részben őt is az vezette a humanizmushoz, ami az uralkodó ősökre visszatekinteni nem tudó kisebb-nagyobb olasz zsarnokokat: elszigeteltségéből akart a tudomány, irodalom és művészet pártolásával kiemelkedni. Ahogyan politikai tevékenységében állandóan szövetségi terveket kovácsolt, úgy kulturális tevékenysége is tulajdonképpen szövetségkötés: szövetkezett a kor szellemi irányítóival, a hírnév, az örök dicsőség osztogatóival. Ezeknek dícsérete, hódolata, tömjénezése, mértéktelen magasztalása pótolta nála a falakról letekintő ősök arcképcsarnokát.

Igy lett ő a mozgalomnak ebben a második fázisában a Ficínustól Magyarország felé irányuló platonista gondolatok legfőbb mágnese. Akármilyen fontos szerep jutott is Bandíni-nek, Váradinak, Garázdának, Báthorinak a platonizmus tanulmányozása terén: az első személy a király. Ő volt az olasz humanisták reménycsillaga. Bartolommeo della Fonte, Ficínus körének¹ egyik tagja, ki egy időben Mátyás szolgálatában állt, áradozó szavakkal méltatja a magyar király érdemeit a tudományok pártolásában:² „Te egyedül ragyogtál fel, Fenséges királyom, ezekben a zavaros időkben és felséges mívoltod fényességét a nemes kultúra ékesítésére szántad... Te először és egymagad díszíted most irodalommal és tudománnyal s teszed engedékennyé a szeretetre méltó

¹ Opera 713. 1.

² Analecta Nova 17. 1.

muzsákkal szemben azt a hatalmas országot, melyet bölcs és szerencsés nagy tetteiddel ékesítettél. Ezek a muzsák, kiket egész Görögországból már azelőtt kiüldöztek, kiket már-már a mi fejedelmeink is cserben hagynak, a franciák és németek pedig elhanyagolnak, mind Hozzád menekülnek, Téged, mint egyetlen büszkeségüket és biztos menedéküket tisztelnek.“ Angelo Políziano szerint, ki szintén Ficinus közvetlen baráti köréhez tartozott s mint ilyen került összeköttetésbe a magyar királlyal, Mátyás volt ebben az időben az egyetlen fejedelem, akinek dicsérete érdemes és méltó munkakör mind a görög, mind a latin nyelv tudósai számára.³ Amilyen véleménnyel volt Mátyásról Políziano, ugyanígy gondolkodott róla Ficinus. Legalább a Mátyáshoz elküldött és részben neki ajánlott munkák nagy száma ezt igazolja. Ezekből kiolvasható, hogy Ficinus Mátyást nemcsak jóindulatú műkedvelő pártfogónak tartotta, hanem egyuttal meggyőződéses platonistának, ki a firenzei törekvésekkel a lényegben egyetért. Igaza volt-e ebben Ficinusnak? Nem hullott-e a platonizmus vetése terméketlen talajra a magyar királynál? Megvoltak-e a látszólag izig-vérig katona és politikus Mátyás műveltségében a Ficinus-féle platonizmus átértésének feltételei?

További kérdések tolnak fel. Lehet-e Mátyás műveltségéről valami biztosat, minden kritikát kiálló véleményt mondani? Le tudjuk-e hántani a humanista ömlengésekben a valóságról a szokványos hizelgést? Vegyük pl. azt a képet, amit az ugyancsak Ficinus köréhez tartozó Naldo Naldi ad Mátyásról,⁴ Naldi szerint Mátyás ismeri a grammatikát, retorikát, a történelem példait. A bölcs kormányzás művészetében egyenesen jártasabb a régiek-nél. Ismeri a történelemből nemcsak a latin világ eseményeit, hanem mind a négy világrészét. Kitünően jártas az asztrológiában. Szereti a költöket, kik őt úgy körülveszik és dicsőítik, mint annak idején Augustust. Kitünően ismeri a természet világát, az addig elrejtett titokzatos erőket. Az erkölcsökben Mátyás és egész háza

³ „... in quo vel maxime celebrando labores, industriam, vigiliasque suas omnes ponere litterati homines certatim debeant, ut in cuius egregiis innumerisque laudibus habeat utriusque linguae facultas ubi liberrime possit et velut in patentibus campis exspatiari.“ (Analecta Nova 423. 1.).

⁴ De laudibus Augustae Bibliothecae ad Mathiam Corvinum Regem Serenissimum. Kiadta Bél, Notitia Hungariae Novae III. s részben Ábel, Irodalomt. EmI. II. 261 s köv. 1k.

Sokrates és Platon követője.⁵ Szónoklatot Quintilianustól és Cicerótól tanult: természetesen kitünő szónok. Szóval Naldi szerint Mátyás mindent tudott, ami csak tudható és mindent a legkitünőbbben. S mindezt egy olyan írótól halljuk, aki pl. a Mediciek dicsőítésében elképzelhetetlenül izléstelen és émelyítő volt. Ha egy másikat veszünk elő, pl. a sokkal jelentékenyebb Thebaldeust, egészen hasonlókat olvasunk nála.⁶ A halála után megjelent dicsőítő beszédek pedig még kevésbé fogadhatjuk el tanubizonyosságul.

Mégsem kell egészen reménytelenül állnunk a felvetett probléma előtt. A Mátyásra vonatkozó humanista irodalom termékei között pl. a különben eléggé megbízhatatlan Galeotto munkája *De dictis ac factis Mathiae regis* már műfaji jellegénél és keletkezésének körülményeinél fogva is sokkal megbízhatóbb adatokat tartalmaz az eddigiéknél.⁷ Az egészen általános és szemmel láthatólag erősen túlzott humanista hízlegéseket Galeotto

⁵ Nem mulasztja Naldi ez alkalommal sem a platonismusként — persze a legáltalánosabb szólamokkal való — dicsőítését (Irod. Eml. II. 275. l.).

... Docet hinc natumque domumque

Corvinam, ut faciant illud quod et unica virtus
Socraticumque sophos monuit ratione magistra,
Quodque Plato tradit doctrina insignis et arte,
Namque magister erat mediis qui natus Athenis
Quemve suis aditis sapientem dixit Apollo.
Hic mores coelo castas revocavit ab alto
In terras, primus docuit iuvenesque senesque
Quo se quisque modo patriamque domumque gubernet,
Purgatusque procul vitio tueatur ab omni,
Atque pius in res animos ut praestet agendas.
Ergo ubi Socraticis imbutus pectora chartis
Omnia percepit, quae nos ratione tuentur
Turpibus a cunctis, quibus ac mens ipsa beatos
Assumens habitus similis fit ubique deorum,
Qui superas habitantque domos, similisque supremi
Fit Jovis in terris: tantum valet aurea virtus.

⁶ Ezt a nagyjából Mátyás műveltségéről szóló, 227 soros, eddig kiadatlan költeményt két római kódexben is megtaláltam: Vat. Lat. 2835 és Vat. Lat. 3389. Az utóbbi Thebaldeus kezeirása, amit a sok törlesen és beszuráson kívül bizonyít egy bejegyzés is (f. 2.): *Poesie del Tebaldeo di mano sua*. A költemény címe: *Oratio ad Matthiam Invictissimum Pannoniae Regem*.

⁷ Maga a szerző jónak látja adatainak hitelességét hangsúlyozni: „Haec autem quae hoc in libello inseruimus, maiori ex parte auribus nostris accepimus aut oculis vidimus.... sed in hoc tam parvo volumine certa et indubitata continentur.“ (Irod. Eml. II. 219 l.)

konkrét, hiteleseknek elfogadható feljegyzéseivel ellenőrizve megállapíthatjuk, hogy Mátyást egyfelől theologiai képzettsége, másfelől az asztrológia iránti beható érdeklődése, végül előzetes platonista tanulmányai avatták Ficinus platonizmusának pártfogójává, sőt megértő hívévé.

Mátyás theologus? Nem szabad felednünk, hogy a theologia a XV. században sokkal lényegesebb s egyuttal köznapibb eleme volt az általános műveltségnek, mint ma. Olyan kérdések, amik ma legfeljebb a szaktudományt foglalkoztatják, akkor hoztártartoztak az ebéd utáni társalgás problémáihoz. A nagy zsinatok korszakában vagyunk s a reformációtól, melynek domináló szempontja a vallás, vagy még inkább a theologia, alig néhány rövid évtized választ el bennünket.

Mátyás nem volt könyvmoly, már egyéb teendői miatt sem lehetett az. Naldí, amugy humanista módra, a maga életkörülményeinek analogiájára úgy képzelí, hogy Mátyás éjjel-nappal tanul. Galeotto az igazságnak kétségtelenül sokkal inkább megfelelően feljegyzí, hogy nem annyira könyvekből, mint inkább tudós emberek társalgásából meritett.⁸ Theologiai tudásának is ez volt az alapja: ő maga mondja Galeottonál, hogy kevés theologiai könyvet olvasott.⁹ Azonban társalgás közben is elsajátított annyit, hogy theologiai vitatkozások alkalmával könnyen vitte a szót. Galeotto elbeszélí,¹⁰ hogy még fiatalabb korában Vitéz János asztalánál fölényes tájékozottságával hogyan szégyenítette meg az elbizakodott theologus Gatti-t, akkor a pozsonyi egyetem tanárát, kivel Bessarion bíboros környezetében már találkoztunk.

Mátyás theologiai hajlandóságairól Ficinus is tudott. Ennek sokatmondó jele, hogy az akkor Firenzében tartózkodó kiváló magyar theologusnak, a vele barátságban álló Nicolaus de Mirabilibus-nak egyik művét a legmelegebb hangon ajánlja Mátyás

⁸ „Est namque rex Mathias sermone promptus, ingenio versuto, lingua elimata, memoria difuturna, exercitatione firmata. Sed haec magis ex frequentí homínium doctorum et eloquentíum commercio quam studio acquisívit.“ (Ir. Eml. II. 221 l. — Megerősítí ezt Sebastianus Mattheus (Analecta Nova 291 l.): „Ac Johannis Regiomontani sermonibus et familiaritate ita delectatus est, ut quoties in aulam veniebat, mensae eum suae adhiberet, multa sciscitans de motibus stellarum et de variis naturae miraculis.“

⁹ U. ott 245. l. „Non multos in theologia libros legí, nec etiam in aliis facultatibus, A puero enim ad regiam dignitatem evectus pauca e multis didici et militarem quodammodo litteraturam arripui.“

¹⁰ V. ő. Ugyanott 256. l.

kegyeibe,¹¹ amit aligha tett volna, ha eleve föl nem tétélezi Mátyásnál a szíves fogadtalást. Összevetve mindezzel azt, amit előzőleg a Ficinus által képviselt platonizmus theologiai jellegére vonatkozólag ismételten hangsúlyoztam, nem szorul további bizonyításra, hogy Mátyást bizonyos fokig theologiai érdeklődése avatta Ficinus pártfogó tanulmányozójává.

A másik Ficinushoz vezető hid volt Mátyás király számára az asztrológia. Többször megfigyelhettük, mekkora helyet foglal el a humanizmussal új virágzásra ébredt asztrológia Ficinus rendszerében: további fejtegetéseink ezt a megfigyelést még kiegészítik. A XV. század e rendkívül elterjedt „tudomány“-ának nálunk — úgy látszik — Vitéz János az egyik legfőbb képviselője, az a férfit, kinek Mátyás szellemi fejlődésére talán legmélyebb volt a befolyása. Vitéz semmibe sem fogott a csillagok megkérdezése nélkül:¹² Ugyanígy járt el Mátyás király, kinek csillagokba vetett hite — Galeotto szerint — nagyban előmozdította a harc-téren és egyebütt tettekkészségét és határozottságát. Mátyás nagy asztrológiai műveltségét számos egybehangzó adat bizonyítja.¹³ Ez magyarázza meg, miért maradt ránk annyi vele kapcsolatos asztronómiai és asztrológiai — a kettő különben a XV. században még szinte egy — munka és emlék ebből a korból.¹⁴ Mint látni

¹¹ Opera 902. l. A homályos értelmű levél helyes értelmezését adja Abel Irod. Eml. I. bevezetésében (LXI. s. köv. lk.)

¹² Róla írja Galeotto Ir. Eml. II. 242. l. „... vir in multis disciplinis non in postremis habendus astrologiaequae adeo deditus, ut Ephemerides secum gestitans nihil nisi consultis astris ageret.“

¹³ Galeotto „De incognitis vulgo“ c. munkájában (Ir. Eml. II. 255. l.) „Sed de stella magorum dicturi serenissimum regem Mathiam omnino in auxilium vocare est utile et necessarium . . . qui est rex et astrologus . . . Nam Necepo et Attas reges in mathematicis doctissimi et Zoroaster Bactrianorum rex artium magicarum inventor exemplo suo regem Mathiam excitarunt, ut mathesim perscrutaretur. Eo autem perfectionis devenit, ut et pluvias et serenitatem et annonae conditionem horasque electiores et hominum genituras summa cum veritate praevideat.“ Naldi erre vonatkozó megállapítását már láttuk. Hasonló módon ír Thebaldeus Cod. Vat. Lat. 2385.

¹⁴ A pozsonyi egyetem és Korvín János horoszkopján kívül — hogy csak a fontosabbakat említsük — Mátyásnak ajánlott művek:

1. Regiomontanus: Ad regem Mathiam in tabulam de „Primo mobili.“ V. ö. Analecta Nova 433. l.

2. Eustachii Candidi Bononensis canonici Regularis Iudicium Anni MCCCCLXXXVI. Ad Serenissimum ac invictissimum Mathiam Ungariae Bohemiaeque Regem U. ott. 104—5. lk.

3. De maximis mutationibus regnorum Prognosticon D. Magistri An-

fogjuk, Ficinus is Mátyásnak ajánlotta legnevezetesebb asztrológiai tartalmú művét.

Mindezekén felül maradtak ránk egyéb olyan feljegyzések is, melyekből joggal következtethetünk Mátyás platonista tanulmányaira. Arra nem sokat adok, hogy a fecsegő Naldí, mint láttuk, Mátyást Sokrates és Platon követőjének mondja. Épp oly keveset számít, hogy ugyanezen Naldí szerint Mátyásnak egész kulturpolitikáját Platon irányítja.¹⁵ Az sem döntő mozzanat e szempontból, hogy Aurelius Brandolinus mindkét Mátyáshoz írt művében¹⁶ szép számú Platon-idézetet ad a király szájába, vagy hogy Pacíficus Maximus szerint¹⁷ Mátyás ismeri a „Platonokat Aristotelesekét és a többi filozofusokat.“ Ezek csak másodlagos értékű általánosságok. A koronatanú ismét Galeotto, ki Mátyás király műveltségéről szólva megemlíti Apuleius munkáiban való rendkívüli jártasságát: „*in operibus Apulei Platonici ita detritus, ut eius dogma omnino calleret.*“¹⁸ Ez rendkívüli fontosságú és minden hitelt megérdemlő konkrét adat. Az egész régi latin irodalomból kétségtelenül Apuleius a legjobb bevezetés Ficinus műveinek tanulmányozásához, amennyiben van egy terjedelmes, bár befejezetlen összefoglaló munkája Platon filozófiai rendszeréről.¹⁹ S ebben a korban még senki sem kételkedett abban, hogy csakis ugyan övé az a munkái közé sorozott fordítás, mely a neoplato-

tonii Torquati Artium et medicinae Doct. Ferrariensis clarissimique Astrologi ad Serenissimum Mathiam Regem Ungarorum Anno Christi MCCCCLXXX conscriptum et ab eodem anno usque ad MDXXXVIII. durans. U. ott. 454. I.

4. Ad Serenissimum Mathiam Johannis Tolhopff in Stellarium Praefatio. U. ott 452. I.

¹⁵ Irod. Eml. II. 262. I.

¹⁶ De comparatione reipublicae et regni és De Humanae Vitae conditione, Mindkettőt kiadta Ábel, Irod. Eml. II. k. A második műben maga Mátyás filozófiai álláspontjáról egy ízben a következőket mondja (33. l.): . . . neque enim nos ii sumus, qui aut Democrito aut Epicuro aut dissidentium inter se philosophorum turbae assentiamus, cum et Plato et eo longe antiquior Trismegistus et deum unum atque aeternum esse, et ab eo factum mundum atque hanc rerum naturam universam productam esse fateatur.“

¹⁷ Elegiái gyűjteményének Mátyáshoz írt ajánlólevelében: Habes Platones Aristoteles et philosophantes plures, sed illi vitam et animum quandoque restringunt; ego vero (lege me) relaxo, et angorem, et bilem intercido.“ An. Nova 405. I.

¹⁸ Ir. Eml. II. 223. I.

¹⁹ De Platone et eius dogmate. Ezenkívül ebbe a gondolatkörbe vág De deo Socratis c. munkája is.

nikus jellegű hermetikus iratok egyik legfontosabbját, az *Asclepius*-t tartalmazza. Ez a dialógus *Asclepius* és *Hermes Trismegistos* között tulajdonképpen magasröptű theologiai spekuláció. Akárcsak a *Ficinus* által fordított *Poimandres*, ez is imával végződik: hálaadással Istenhez, hogy méltatlan teremtményeinek magát kinyilatkoztatta és kérelem hozzá, hogy e teremtményeket mindvégig tartsa meg a jámborság érzésében.

A felsorolt adatokból joggal következtethetjük, hogy Mátyás *Ficinus*nak és a platonizmus ügyének olyan pártfogója volt, aki a pusztán pártfogói szerepen messze túlmenő képzettséggel rendelkezett. A hozzá küldött munkák nem jutottak tehát filozofiai sívatagba. Sok volna, ha őt az elmondottak alapján neoplatonikus filozofusnak jelentenénk ki; azt azonban róla is nyugodtan elmondhatjuk, amit *Janus Pannonius*ról, az általa valamikor annyira dédelgetett pécsi püspökről megállapítottunk: *amennyiben nála határozottan megjelölhető bölcsészeti érdeklődésről lehet szó, ennek iránya a neoplatonizmus.* Garázda Péter, Váradi Péter és Báthori Miklós mellett tehát Mátyás királyt is azok közé a magyarok közé számíthatjuk, kik a *Bandini* körül csoportosuló budai platonizáló társaságot alkották. Így *Lorenzo Medici* mellett — ki nem is volt forma szerinti uralkodó — Mátyás az a fejedelmi személy, kit a platonista gondolat a legkorábban meghódított.

Természetesen *Ficinus* részéről ennek megfelelő megkülönböztetett figyelemben részesült. Olaszországon kívül *Ficinus* munkái legelőször — Európa minden más országát megelőzve — Budán tűnnek fel. Ha esetleg egy-egy munka a technikai akadályok leküzdésére szükséges időn túl késik, nem maradnak el a sürgető hangok. Ezt a buzgóságot *Ficinus* avval hálálta meg, hogy két fontos művét Mátyásnak ajánlotta.

Az első ezek közül leveleinek II.—IV. könyve. Már 1479-ben írja *Ficinus* *Báthori Miklósnak*, hogy Mátyás számára valamit küldeni fog.²⁰ A terv keresztülvétele — úgy látszik — elég soká késett, mert 1482. május 9-én egy *Bandini*hez írt levél szerint a kódex még mindig munkában van: *Franciscus Junius* éppen másolja.²¹ Ugyanennek az évnek szeptemberében a levelek két

²⁰ ... huic (t. i. Mátyásnak) nonnihil ex officina nostra brevi tempore proditurum nos utcunque poterit commendabit. (Opera 782. 1.).

²¹ *Dedicavi Mathiae invicto Pannoniae regi geminos nostrarum libros epistolarum, qui nunc Francisci Junii opera exscribuntur.* (Opera 756. 1.). *Franciscus Junius* valószínűleg rokona annak a *Dominicus Junius*nak, aki *Aurelius Brandolinus*nál szerepel (Irod. Eml. II. 83. 1.).

könyve már elindult Magyarországra, de mégsem Franciscus Junius volt a másolójuk, hanem egy sokkal nevezetesebb ember: Sebastiano Salvini teológiai tanár, Ficinus atyafia, kinek nevével még majd találkozunk.²² Hogy az első másoló miért nem fejezte be megbízatását, arra vonatkozólag semmi adatunk nem maradt.

Evvel a bonyadalmak még nem zárultak le. A kódex épésében eljutott ugyan Budára,²³ azonban Firenzében valahogyan azt a hírt kapták, hogy utközben rablók kezébe került. Három év múlva Ficinus hűséges pártfogója és Mátyás király egyik legnagyobb tisztelője, Valori Fülöp ezeket a leveleket újra lemásoltatja, újra Budára küldi, abban a hitben, hogy a könyvet ott nélkülözik. S mikor közben a leveles könyvek száma elérte a nyolcat, Valori Ficinus helyeslésével a még hátra levő részt is lemásoltatja és elküldeti Mátyás királynak.²⁴ Így ez a hatalmas gyűjtemény, Ficinus gondolatvilágának legfontosabb forrása, személyi összeköttetéseknek hű tükré, Magyarországon is megnyílt az érdeklődők számára.²⁵

A Mátyáshoz írt ajánló-levél a III. könyv élén 1480. okt. 1-én kelt. Belőle megtudjuk, miért gondolt Ficinus éppen a magyar királyra, mikor munkájának pártfogót keresett. A bevezetésben mentegetőzik, hogy a levelek stílusa kevésbé kellemes, sokkal szigorúbb, mint ehhez a könnyed műfajhoz illenék. De

²² Ficinus asztrológiai kifejezésekkel teletűzdelt stílusára jellemző ez a Bandinéhoz (1482. szept. 20-án) írt levél: „Misi nuper nonnulla ad Mathiam invictum Pannoniae regem ex nostra hac officina iam diu deprompta, ea inprimis spe eaque fiducia, ut quae ego nescio quo pacto Saturnia feceram, suo ille splendore Iovia faciat. Quod equidem ita demum me facile spero consecuturum, si quae nos ad eum Marsiliana misimus, ipse quandoque Mercuriali (ut soles) ore apud regem regia reddas. Exscripsit autem haec Amitinus frater meus fere alter ego Sebastianus legitimus theologiae professor.“

²³ Ezt bizonyítja, hogy mint Korvin-kódex, a wolffenbütteli könyvtárban ma is meg van: Ms. 12. Aug. 40. A végén olvasható: Transcripsi hoc opus equidem Sebastianus Salvinus amitinus Marsili Ficini philosophi suo seculo singularis etc. V. ö.: Hevesy id. m. 85 l., továbbá Magyar Könyvszemle 1883. 76 l.

²⁴ V. ö. Analecta Nova 476. l. Valori leveleit Mátyáshoz.

²⁵ Galeotti mondja róluk (id. m. IX. 90. l.). „... le quali mentre servono a delineare la bella schietta natura del nostro filosofo, costituiscono altresì un monumento storico della letteratura del secolo XV., pochi essendo gli uomini illustri di quel tempo, di cui non si trovi memoria in questo ricco carteggio.“

ki tudna aranyos, vagy ezüstös munkákat alkotni vaskorszakban? Hogy megszépüljenek, meghagyta nekik, hogy áldozzanak a gráciáknak. S ime, mi történt erre? A levelek maguktól megindultak a gráciák hajléka, Mátyás udvara felé! Ficinus kéri a királyt, fogadja kegyesen a vándorokat. Ő maga Platon szellemének kívánt eleget tenni, midőn ezt a két könyvet Mátyásnak ajánlotta: hiszen Platon hirdette annak a fejedelemnek megbecsülését, ki a hatalmat bölcseséggel tudja összekötni. De nemcsak Platonnak tetszik ez az ajánlás, hanem az összes görög filozófusoknak, költőknek, szónokoknak, történetíróknak. Ezek ma mindnyájan kegyetlen török rabigában sorvadnak s szabadulásukat csak Mátyástól remélhetik. A hatalmas magyar király segítségét várják az összes legyőzött ázsiai és európai népek, reá tekint aggodalmában a szép Itália, tőle remél üdvöt a fenyegetett valás. A két könyv is azért jött el hozzá, hogy őt erre a nagy feladatra buzdítsa. A győzelem, ami annyiszor koszorúzta fegyvereit, elmaradhatatlan lesz: a döntő harcban az egész világ, az ég és föld Mátyás mellett fognak küzdeni, mert ő az egész emberi nemért és Istenért harcol.

Amint látjuk, nem hiába viseli a levél a wolfenbütteli kódexben az *Exhortatio ad bellum contra Turcos* címet. Lényegében Ficinus egy akkor nagyon divatos tárgykörhöz nyúlt. Alig van a XV. században humanista, aki valami formában a török elleni harcra ne buzdított volna. A platonisták közül Bessarion jóformán egész életét ennek a gondolatnak szentelte. Plethon gondolat-rendszerének végső gyakorlati szempontja szintén a török feltartóztatása volt. A fenyegető veszedelem nemcsak sok vért ömlesztett, hanem sok tintát is: sok magyar vért és sok görög és olasz tintát. Különösen Konstantinápoly eleste nyitotta meg a szózsilípet: a magyar ellenállást segítő erszényeket már kevésbé. A kereszténység fala — ahogyan a humanisták hazánkat nevezték — a legveszélyesebb időkben magányosan állta az ostromot, míg azután le nem dőlt...

Ugyanaz a Valori Fülöp, ki a levelek sorsát annyira szíven viselte, buzgólkodott tovább is azon, hogy Ficinus egyéb műveit is mentől előbb olvashassa a magyar király. Alighogy Ficinus elkészült Synesios egyik könyvének — *De vaticiniis somniorum*, — fordításával, Valori sebtében leíratta — Ficinus beleegyezésével — Mátyás könyvtára számára, még pedig „királyi“ dísszel és a levelek előbb említett III.—IV. könyvével együtt elküldte. Az ere-

detíleg Medíci Péternek ajánlott munka²⁶ tulajdonképen neoplatonista szellemű álmoskönyv az álmok jelentőségéről és megfejtésük módjairól.²⁷ A kísérőlevél végén Valori a király jóindulatát kéri maga és Ficinus számára.²⁸

Mátyás életének utolsó évében lázas forgalom indul meg Ficinus köre és a budai udvar között. Egyik értesítés és könyv jóformán a másikat éri. Nem mindig tudjuk eldönteni, még idejében érték-e hozzánk az elküldött, vagy elküldésre szánt munkák, olvashatta-e még őket a sírja szélén álló Mátyás? De ha elkésztek is, az sem változtat a lényegen: sem Ficinusnak a magyar szellemi szükségletek kielégítésére irányuló törekvésén, sem a király mélységes vonzalmán a platonizmus iránt.

Minden valószínűséggel még forgatta Mátyás Ficinusnak egyik legnevezetesebb munkáját: *De triplici vita*, vagy legalább ennek harmadik könyvét, melyet *De vita coelitus comparanda* címmel Ficinus Medíci Lorenzo helyeslésével²⁹ külön Mátyás királynak ajánlott fel. Az ajánlólevél 1489 július 10-én kelt. Megtudjuk belőle, hogy a munkát Valori személyesen akarta Magyarországra elhozni. Mivel azonban Valori-nak 1489 nyarán tervezett magyarországi útja elhúzódott, Ficinus — úgy látszik, — más, előttünk ismeretlen alkalmat talált e művének Mátyáshoz való eljuttatására. Ezt a bizonyosságot megközelítő valószínűséggel következtethetjük abból, hogy 1490 febr. 6-án, mikor Valori újra felkészült magyarországi útjára és Ficinus néhány könyvét ismét

²⁶ Kiadva Opera 1968 s köv. lk.

²⁷ Tartalmáról némi tájékoztatást nyújtanak a következő fejezetek: *Vaticinium eorum, quibus homines student, optimum esse* (1968 l.) — *In mundo tanquam uno quodam animali, res aliae signa aliis exhibent* (1969 l.) — *In primis elaborandum est, ut phantasticum spiritum habeamus purum et vaticiniis aptum* (1973 l.) — *Quomodo somnia interpretari possimus?* (1976 l.) — *Quod utile sit vitae simul et eloquentiae notare quotidie, quae somniaveris, quae feceris, quae tibi contigerint.* (1978 l.)

²⁸ *Analecta Nova* 476 l. „Accipe, precor libenti animo, serenissime Rex et lege feliciter quae ex Platonica officina Marsilií mittimus, certoque scito, Valoriam familiam esse Maiestati tuae prae ceteris deditissimam nihilque ardentius exoptare quam Regis parere mandatis“.

²⁹ „Cum igitur inter Plotini libros magno Laurentio Medici destinatos in librum Plotini de favore caelitus hauriendo tractantem nuper commentarium composuissem inter caetera in eum nostra commentaria numeratum, id quidem seligere nunc, *Laurentio quidem ipso probante, atque Maiestati Tuae potissimum dedicare decrevi,*“ (Opera 493. l.)

általa kívánta elküldeni a királynak, ez a Mátyás nevével ékesített munka már nem szerepel a felsoroltak között.³⁰

A renaissance-kori platonizmus egyik legcsodálatosabb, legkeverékebb alkotása ez a könyv, azé a koré, melyben az új életre ébredt ó-korral együtt az összes régi, úgynevezett titkos tudományok is újra mindenütt elterjedtek. S Ficinus nem ok nélkül ajánlotta az asztrologus magyar királynak, mert a főhelyet az asztrológia foglalja el benne. Ezen kívül hosszasan értekezik a köveknek, a növényeknek és az állatoknak az emberi sorsa való titokzatos befolyásáról; beszél pl. a topáz, az achátkő, a vípera-fog, az oroszlán-köröm stb. titokzatos erőiről. Akármilyen furcsán hangzik is, a *De vita caelitus comparanda* tulajdonképen előfutára a természettudományos kutató-szellemnek. Ficinus elmélete szerint az élő világegyetem összefüzdik az emberi sorssal: tehát méltó tárgya az emberi tudásvágynak. Az ártó és használó titkos erőkkel, szellemekkel, démonokkal tele természet fölött az ember már veleszületett hajlamánál fogva uralkodni akar: uralmat azonban csak a tudás jelent.

A természetet ugyanis végtelen számú egyéni lélek (tertia essentia) lelkesíti. Mindennek van lelke: a földnek, a víznek, a köveknek, a csillagoknak, a fénynek... A tertia essentia tízenkét csoportba osztható be a zodiacus tízenkét csillagképének megfelelően. Ezek a csoportok távolról sincsenek egymástól elszigetelve, sőt nagyon sok titokzatos jelenséget csak úgy tudunk megmagyarázni, ha föltételezzük az emberi tertia essentia összekapcsoltságát más természeti jelenségek lelkeivel. Az asztrológiának pl. ez a tétel az alapja. Hogy egy csillagzat bizonyos helyzetben egy bizonyos emberre sorsdöntő módon hat, az csak úgy történhetik meg, ha az illető csillaglélkekhez hasonló részecskék vannak az ember lelkében, amiket aztán a csillaglélkek rokon részei adott helyzetben befolyásolnak. Így magyarázható meg pl. a kövek, növények stb. befolyása is az emberi lélekre: ezek bennünk indulatokat kelthetnek, vagy szenvedélyeket csillapíthatnak, mert lel-

³⁰ V. ö. Opera 896. 1. Ficinus az ajánlólevélben csak a „De vita coelitus comparanda“ elküldéséről beszél, így nem tudjuk megállapítani, a másik két könyv (I. De sanitate tuenda II. De vita producenda) eljutott-e Budára? Minden esetre 1489 július 10-én csak a kéziratosságról lehet szó, mert nyomtatásban az egész munka csak ugyanezen év végén jelent meg: „Marsilii Ficini liber de vita. Impressit ex archetypo Antonius Misco minus Florentiae an. 1489 tertio nonas decembris.“

kük a mi lelkünkben vagy valami rokonszenvezőt, vagy valami ellentéteset talál.³¹

Ismeretes, de tárgyalása már értekezésünk keretein kívül esik, milyen nagy bajt hozott ez a munka Ficínusra. Lesben álló ellenségei varázslat miatt bevádoltak VIII. Ince pápánál és csak befolyásos barátai szerencsés közbenjárásának köszönte, hogy ezt az akkor annyira veszedelmes vádat el tudta háritani. Evvel az ügygel kapcsolatban írta híres Apológiá-ját,³² mely sok tekintetben emlékeztet Apuleiusnak hasonló körülmények között, azonos célzattal írt művére.

A könyv avval a jó szándékkal küldetett el Mátyásnak, hogy a benne foglaltak segítségével életét meghosszabbíthassa. A világ titokzatos erőinek ismerete, biztosította Ficínus szerint Pythagorasnak, Demokritosnak és a tyanaí Appolloniosnak ezen a földön a hosszú életet, a halál után a későbbi nemzedékeknél a dicsőséget és Istennél az örök boldogságot. Ugyanezt a hatást reméli a könyvében felhalmozott ismeretek elsajátításától Mátyás javára. Hogy Ficínus, a katolikus pap, olyan könnyű szerrel elhelyezi a paradicsomban Pythagorast, Demokritost, a materializmus megalapítóját és az imposztor Apollonioszt, azon nem kell megütödnünk az után, amit neoplatonizmussal telített kereszténységéről mondtunk. Ezek a pogányok szerinte „a világ csodálatos rendjéből végre megismerték annak kormányzóját és akit felismertek, azt mindenek fölött szerették.”³³ E pár szóval a pogányok üdvözülésének kényes problémája számára meg van oldva.

Ficínus ismerte Mátyás születési horoszkopját s ebből a munka ajánlásában további hosszú életet jósolt a királynak. „Neked minden századon át romlatlan dicsőséget ígér nagylelkűséged, bőkezűséged és állandó győzedelmes voltod. Ugyszintén kiváló jámborságod és igazságosságod miatt az isteni kegyelem biztosítja számodra Istennél az örök boldog életet. Végül itt a földön boldog és elég hosszú életet rendeltek el számodra (ameny-

³¹ V. ö. Villari i. m. 51. 1.

³² Kiadva Opera 572. l. V. ö. Apologia pro Marsilio Ficino, Magiae postulato (Amoenitates Literariae, 1725. 119 s. köv. 1k.). — Galeotti i. m. X. 46. 1.

³³ Opera, 493. 1.

nyire bizonyos jelekből szabad erre következtetnem)³⁴ a csillagok.“
Hogy amit a csillagok ígérnek, az teljesüljön is, az most már csak a király buzgalmától s az orvosok és asztrológusok gondosságától függ.

Ficinus rosszul olvasott a csillagokban s hasztalanul ajánlotta Mátyás figyelmébe az „orvosok és asztrológusok“ tudományát az élet meghosszabbítására, mert egy évvel az ajánlólevél kelte után Mátyás már a székesfehérvári sírboltban álmodta tovább nagyratörő álmait.

Igy valószínűleg nem olvashatta már azokat a munkákat, melyeknek elküldéséről Ficinus csak 1490 febr. 6-án kelt levelében értesíti őt. Ekkor Valori újra Magyarországra készülődött s a levélben jelzett műveket ismét neki kellett volna magával hoznia. Ha rögtön elindult, akkor még életben találta velük a királyt, ha újból késlekedett, akkor végleg elkésett, hiszen Mátyás a levél írása után két hónap múlva már meghalt. Akár Valori hozta ezeket a munkákat, akár más, akár életben találták Mátyást, akár nem, az bizonyos, hogy közülük egyik, Ficinus fordítása és magyarázata „in Priscianí Lydí interpretationem super Theophrastum de Phantasia et Intellectu,“ mint kétségtelen Korvinkódex, ma is a wolfenbütteli könyvtár egyik dísze, tehát ez a könyv eljutott Budára.³⁵ S vele együtt minden valószínűséggel eljutott a másik kettő is, ezek a kéziratok azonban nem marad-

³⁴ Erre a mondatra alapítom fenti állításomat, hogy Ficinus ismerte Mátyás horoszkopját. Ezt annál inkább föltehetem, mert Ficinus is megírta Budára a maga születési horoszkopját. (Opera 884. l.).

³⁵ Kiadva Opera 1824 s köv. lk. A munkát Ficinus eredetileg Valorinak ajánlotta s Valori másoltatta le Mátyás számára. Valori kísérő levelét Mátyáshoz a wolfenbütteli kódex tartotta fenn. V. ö. An. Nova 477. l. Tartalmát és tendenciáját Ficinus maga ismerteti Mátyáshoz írt levelében: „Leges ergo feliciter Priscianum Lydum Philosophum, qui et Theophrasti et Aristotelis mentem de sensu et imaginatione et intellectu diligenter interpretatur. Quem equidem non traduxi tantum e Graeco, sed brevibus etiam notis exposui. In hoc vero legendo plane cognosces, quod et Themistius asserit, eandem esse Platonis et Aristotelis et Theophrasti de mente sententiam, et una quidem omnibus hominibus sit communis, et ea dumtaxat mens divina, humanas ubique mentes illustrans. Quem Peripatetici intellectum vocant agentem. Totidem vero sint propriae mentes hominibus, quot sunt et animae, atque hae similiter immortales. Quos illi intellectus nominare possibiles consueverunt, id est a divina mente formabiles. Per haec intelliges Alexandrum et Averroim confutatos et animae nostrae divinitatem prorsus agnosces“.

tak ránk. Közülük az egyik Psellos műve: *De Daemonibus*,³⁶ melynek legfőbb érdeme Ficinus szerint, hogy a platonikus felfogást össze tudja egyeztetni a keresztény állásponttal. A másik pedig a nevezetes Plotinos-fordítás egy része, melyet a megfelelő kommentárokkal együtt maga Valori Fülöp másolt le Mátyás könyvtára számára. Ficinus Plotinost 1484-ben kezdte el fordítani és 1486 jan. 16-án fejezte be. Mikor Platonját 1484 végén, vagy 1485 elején Magyarországra küldi, rögtön igéri Plotinost is.³⁷ De az elküldés ez alkalommal nem ment a szokott gyorsasággal, hiszen a kommentár is lassan készült, mert jóval később, 1489 jan. 6-án, Ficinus még mindig arról értesíti Bandíni-t, hogy Valori csak *másolja* Mátyás számára Plotinost, még pedig királyi pompával.³⁸ 1490 febr. 6-án a munka még mindig csak részben készült el s Ficinus avval vigasztalja magát, hogy a király legalább a részből megismerheti az egészet.

A mondottak után, mivel eddig Mátyás részéről egyetlen életjelt sem láttunk, mindig csak Ficinus ír, küldi a munkákat, vagy küldeti barátjával, Valorival, mégis csak felmerülhet a kétség: nem optikai csalódás-e mindaz, ami Mátyást, mint a platonizmus pártfogó hívét tünteti fel előttünk? A humanisták sokszor olyanokat is felkerestek munkáikkal, olyan pártfogókkal is dicsekedtek, kiknek egész gondolatvilága távol állt az új tudomány eszme körétől. Nem ilyen esettel van-e most is dolgunk? Hátha Ficinus — mondjuk ki a kemény szót — csak tolakodott s Mátyás ezt türte? Hátha az annyira elfoglalt Mátyás egyáltalán nem is törődött ezekkel a munkákkal s a legjobb esetben hiúságának hízelgett, hogy a firenzei szellemi élet egyik vezérlő egyénisége jóformán minden művével az összes külföldi fejedelmek

³⁶ Kiadva Op. II. 1939 s. köv. 1k. Ex Michaele Psello *De Daemonibus* Tartalmából némi izelítő: *Sex daemonum species quomodo se transformant, se nobis insinuant, nos moveant* (1940. I.) — *Quomodo daemones occupent hominem, loquantur, moneant, se transformant* (1942. I.) — *Daemones singularum gentium, quibus loquantur, linguam imitantur* (1943. I.) — *Quomodo magi excantent trahantque daemones* (1944. I.).

³⁷ ...hunc (sc. Platonem) ergo felices interea legite, dum ego do operam ut quandoque legatis lecto Platone Plotinum. (Opera 871. I.).

³⁸ Inter haec (míg t. i. Ficinus Psellost, Synesiost, Porphyriost, Jamblichost stb. fordította) Philippus Valor, valoris et gratiae plenus, regique vestro omnium deditissimus, Plotini textus commentariaque regi transcribit, volumine regio. Quinterniones iam tres atque triginta grandes sunt absoluti. (Opera 895. I.).

közül először nála jelentkezik? Hátha Ficínust csak anyagi érdek vezette? Végig gondolva a Ficínustól Mátyáshoz írt leveleken, még csak célzást sem találunk bennük anyagi érdekre — pedig a humanisták e tekintetben nem voltak éppen szemérmesek. Minden jel arra mutat, hogy Ficínus összeköttetése a magyar királysággal tiszta, önzetlen, szellemi közösségre alapozott barátság volt, melyre mindkét fél egyaránt büszke lehetett. S ami Mátyás érdeklődését illeti, annak maradt ránk egy beszédes emléke, ami a többi hasonló jellegű adattal összhangzóan bizonyítja, hogy bármennyire buzgón igyekezett is Firenze a magyar szellemi szükségleteket kielégíteni, innen még többet vártak. A Bandinihez írt Ficínus-levelekből láttuk, mennyire sürgették annak idején Budáról a *Theologia Platonica*-t és a Platon-fordítást. Ficínusnak egy Ugoletti-hez, a király könyvtárosahoz írt leveléből azt is megállapíthatjuk, hogy ha közben egy Ficínus-munka valami okból idejében nem került Budára, a király könyvtára azonnal igyekezett azt megszerezni. A budai platonisták, élükön a királlyal, tehát nem elégedtek meg avval, amit éppen kaptak, hanem *mindent* bírni akartak, amiről csak tudomást szerezhettek. Igen valószínű, hogy Ficínusnak minden nyilvánosságnak szánt műve, azok is, amiknek Magyarországra kerüléséről véletlenül nem maradt ránk emlék, megvolt a királyi könyvtárban. Legalább is szabad erre következtetnünk abból a levélből, amit Ficínus Jamblichos-fordítása ügyében Ugolettihez írt.

Ficínus 1489 jan. 6-án Bandinihez írt levelében elárulta, hogy többek között lefordította az „isteni“ Jamblichos egy állítólagos művét: *De Aegyptiorum Assyriorumque Theologia*,³⁹ Mivel ezt Ficínus kissé gyorsan készítette s megbízható kéziratokkal sem rendelkezett, nem fordította olyan pontosan, mint Platont, vagy Plotínost, hanem inkább csak a töredék-szöveg általános értelmét igyekezett visszaadni, sőt alkalom adtán betoldásoktól sem riadt vissza. Lehet, hogy a műve fölötti elégtelenség miatt nem küldötte el könyvét Budára, lehet, hogy más okból. Budán azonban nagyon kíváncsiak lehettek Jamblichosra, mert a király könyvtárosa útján sürgősen másolatot kért róla.⁴⁰ Ficínus át is adta művét másolás

³⁹ Kiadva Opera 1873 s köv. lk. Az eleje függesztett argumentum röviden ismerteti a munka tartalmát s a kéziratok gyarlóságával mentegeti a fordítás kevésbé hű voltát. Jamblichos egy budai kéziratáról I. Gulyás P. cikkét: Egy elveszettnek hitt valószínű Korvín-kódexről. (Magyar Könyvszemle, 1923.)

⁴⁰ Opera 903. l.

céljából „Antonio librario,“ aki minden valószínűséggel azonos a Mátyás királynak más kódexeket is készítő Antonius Sinibaldus-szal.⁴¹

A platonizmus iránti érdeklődés azonban nemcsak eszmékkal ismertette meg Mátyást, hanem emberekkel is, akik ezeket az eszméket képviselték, vagy az eszmék képviselőivel valami kapcsolatuk volt. Ficinus, Bandini, Sebastiano Salvini és Valori mellett említettem már Angelo Poliziano-t, Bartolommeo della Fonte-t, Ugolino Verino-t, Naldo Naldi-t, mint akiknek a magyar udvarral összeköttetésük volt. Mindezek a humanisták *egyől-egyig* Ficinus firenzei köréhez tartoztak s ha Mátyás nem érdeklődik a Ficinus-képviselte platonizmus iránt, aligha jutottak volna szerephez a magyar művelődéstörténetben. Angelo Poliziano-t, kit Ficinus többször „*conphilosophus*“ -ának nevez, Valori Fölöp buzdította arra, hogy képességeit Mátyás szolgálatában állítsa.⁴² Bartolommeo Della Fonte, akít Ficinus szintén barátai közé számított, valószínűleg a platonizmus iránt érdeklődő Garázda Péter, továbbá Ugoletti által jutott összeköttetésbe a budai udvarral, hol a könyvtár élén rövid ideig fontos szerepet játszott.⁴³ Ugolino Verino iskolatársa volt Garázdának, egyuttal egyik legjobb embere Ficinusnak s midőn „*Epigrammatum libri septem*“ című, magyar vonatkozásokkal tele művét Mátyásnak és Beatrixnak megküldötte, a kísérőlevelet Bandini-hez maga Ficinus írta: „Ha valaki tiszteletet érdemel mindenkitől, ez kétségtelenül az, aki maga is mindenkit tisztel. Tehát Verino-nak, a költőnek, mindenkitől tisztelet jár... Ez jó a jókkal. Dicsőíti a tehetségeket. Ékesíti a tudósokat. Ragyogtatja a fejedelmeket. Tiszteli a szenteket. Min-

⁴¹ V. ö. Hevesy id. m. 65. és 73. lk. — Cod. Ottob. Lat. 36. bejegyzése szerint Sinibaldus valamikor Beatrix családjának szolgálatában állt: ANTONIUS SINIBALDUS FLORENTINUS Ferdinandi Regis testudo scripsit sub anno Domini MCCCCLXXIII. Die XV. MARTII. NEAP. Talán innen ered Mátyással való összeköttetése?

⁴² Poliziano levele An. Nova 423. 1. „Cum superioribus diebus ego et Philippus Valor Florentinus, praestans vir tuaeque maiestati deditissimus, de nostri seculi principibus casu loqueremur, ac tu primus nobis invicte Rex, immo vero solus occurrisses, quem videremur audacter cum quovis laudatissimo veterum posse conferri, castigavit ille me verbis amicissimis, quod nunquam aut lucubrationes ullas nominatim dicaverim aut epistolam saltem scripserim, quo tibi sinon ingenium quodcunque doctrinaeque mea, certe animus tamen ac voluntas innotescerent.“

⁴³ V. ö. Hevesy i. m. 16, 17, 18, 51, 80, 84, 88 lk. — Marchesi id. m. 80–86. lk.

denben Istent dicséri. Mit mondjak még többet? Őt magát hallgassátok.⁴⁴ Verino költeményeiben minden jelentősebb akkori magyar platonista szerepel: Garázda, Váradi, Báthori, tehát a költő, aki személyesen Magyarországon nem járt, a távolból is jól számon tudta tartani azokat, kik vele azonos filozófiai nézetet vallottak. Költeményeinek egy része szinte propagandairat Ficinus és rendszere mellett.⁴⁵ Naldo Naldi Ficinus gyermekkori társa és később is mindig egyik leghűségesebb barátja volt. Mátyással ugyan Ugoletti hozta össze, de hogy a király állandó szolgálatába fogadta, azt minden esetre elősegítette Ficinus-szal való összeköttetése. Ezt Naldi avval hálálta meg, hogy Mátyásnak ajánlott, a budai könyvtárról irt művében Ficinusnak és Políziano-nak valósággal reklámot csap.⁴⁶ Ugoletti-nek evvel a platonista körrel való kapcsolatairól tanuskodik Bartolommeo della Fonte és Naldi barátságán kívül Ficinusnak az imént tárgyalt levele.⁴⁷ Galeotto szerepéről a platonizmus terén már szóltunk. Hogy Bonfini sem állt távol ettől az eszmekörtől, azt magával hozott és Beatrix királynőnek ajánlott munkája: a *Symposion* platonizáló címével

⁴⁴ Opera 869. 1.

⁴⁵ A magyar vonatkozásuak kiadva Irod. Emlékek II. k. Verino életről és műveiről v. ö. Della Torre id. m. 687. s köv. lk. — Alfonso Lazzari, Ugolino e Michele Verino-Studi biografici e critici. Contributo alla Storia dell'umanesimo in Firenze 1897. Lazzari szerint Salvestro, aki a költeményeket Magyarországra elhozta, nem fia volt Ugolínonak, mint Fraknoi állítja (I. Eml. II. XIII. 1.), hanem testvére. (106. 1.) Az Ábel hagyatékából közölt okmányt (I. Eml. II. XIV. 1.) a Salvestro kirablása után történetekre vonatkozólag kiegészítik Lazzari további adatai (u. ott): „Egli scrive allora una lettera al re Mattia e una altra a Pietro di Varda arcivescovo di Colocza e primo segretario del re, chiedendo che gli fosse restituito ciò che gli spettava, ma non si sa se potè riaver nulla.“ — Az Ábel által nem közölt Verino-költeményeket Barb. Lat. 2028. kéziratban olvastam át. Ezek között III. 28. (f. 31. r.) *De marsilio ficinio (I) florentino platonico doctissimo* és a III. 32. (f. 32. r.) a platonizmust dicsőítik.

⁴⁶ Életere és műveiro vonatkozólag v. ö. Della Torre 668—681. lk. Költői fajsúlyát kiméletlenül határozta meg Varchi egy Naldi-kódexre irt jegyzetében: „Nihil insulsius hoc Naldo et eius cacationibus“ (V. ö. Marchesi id. m. 43.) Adatainak hitelességére nézve igen érdekes tanulmány: Giovanni Zannoni, *Il sacco di Volterra: un poema di N. Naldi e l'orazione di B. Scala* (Atti della Accademia dei Lincei. Seria V. III. 1894.) — Mátyás könyvtáráról irt költeményének történeti értékét tudományos irodalmunk még nem állapította meg.

⁴⁷ Opera 903 1.

és formájával bizonyítja.⁴⁸ Az átfutólag itt tartózkodó humanisták közül Callimachus Etruscus Ficinusnak is, Mátyás királynak is barátja.⁴⁹ A királyi család tagjai közül Aragoniai János, akit Mátyás magyar főpappá tett, szintén Ficinus híve.⁵⁰ Ha ezekhez hozzászámítjuk a platonista Bessarionnak Magyarországon megfordult barátait, Gattit és Regiomontanust, továbbá a már több ízben felsorolt magyarokat: Janus Pannoniust, Garázda Pétert, Báthori Miklóst, akkor — egy-kettő kivételével — jóformán minden jelentősebb humanistával találkoztunk, akiknek nevét Mátyás udvarával kapcsolatban emlékeink fenntartották. S ez a sok ember — összeségükben majdnem a XV. századi magyar humanizmus — kisebb-nagyobb mértékben egytől-egyig érdeklődött a Ficinustól képviselt platonizmus iránt, amiben csak az egész udvar lelkének, a királynak példáját követték. Valóban, e névsor után minden túlzás nélkül elmondhatjuk, hogy Mátyás környezetének humanista műveltségében talán a legáltalánosabb, legfontosabb elem a platonizmus s ezzel igazoltuk, amit előzőleg állítottunk: *Mátyás ragyogó humanista udvarában tulajdonképpen a renaissance-platonizmus szelleme öltött testet.*

⁴⁸ A munka keletkezésének idejére vonatkozólag v. ö. Berzeviczy id. m. 50—51. lk.

⁴⁹ Della Torre szerint (i. m. 820. l.). Callimachus Mátyás mellett élt, akárcsak Bandini. Ez aligha áll, mert Callimachus életrajzai hosszabb budai tartózkodásról nem tudnak. (V. ö. Jan Ptašník: Kultura Wloska Wieków Srednich W. Polsce. Warszawa 1922, 109 s köv. lk. (A könyvnek Callimachusra vonatkozó részeit Dąbrowski krakkói egyetemi tanár ur volt szives számomra lefordítani.) A jól informált Verinonak Mátyáshoz ajánlott költeményei között van egy: *Ad Callimachum Etruscum poetam insignem, Pannonii regis amicum.* Ebben kéri Callimachust, hogy munkáját ajánlja a király kegyelmébe (Commendes, precor, ut docto mea carmina regi, Ut Maecenatis praebeat officium.) Tehát 1483 körül, midőn e költemény keletkezett, Callimachus Mátyás udvarában volt. Megerősítik Verino adatát azok a Mátyáshoz és Beatrixhez írt, eddig kiadatlan Callimachus-költemények, amiket két vatikáni kéziratban (Vat. Lat. 2869 és Barb. Lat. 2031) találtam. Az utóbbi kézirat rendkívül fontos, eddig kiaknázatlan forrás Ficinus és Callimachus barátságára vonatkozólag. V. ö. még Uzielli, Filippo Bonaccorsi „Callimaco Esperiente“ di San Gimignano. Miscellanea Storica della Valdelse VI—VII. (befejezetlen; éppen ott szakad félbe, hol bennünket közelebről érdekelni kezdene) — Giuseppe Dalla Santa, Di Callimaco [Esperiente] etc. Venezia, 1913. — Sebastiano Ciampi, Bibliografia critica delle antiche reciproche corrispondenze politiche, ecclesiastiche, scientifiche, letterarie, artistiche dell' Italia colla Russia, colla Polonia etc. Firenze 1834. 26 s köv. lk. Ciampi már ismeri mind a két említett kéziratot.

⁵⁰ Opera 816. l. — Galeotti id. m. x. 37. l.

S ami áll a humanistákról általában, ugyanaz érvényes a könyvtárra vonatkozólag is. Noha Mátyás könyvtára jóval Bandini megérkezése előtt keletkezett, forrásszerűen kimutatható, hogy az utolsó évtizedben a könyvtár nagyobb arányu fejlesztése egybevág a platonizmus térfoglalásával. Sőt még a fejlődés tempója is párhuzamos: a legutolsó év lázas platonista tevékenysége összesít a könyvtár fejlesztésében észlelhető nagy crescendóval.⁵¹ Az sem véletlen, hogy a könyvtár dicsőítője a platonista Naldí s hogy élén Ugoletti és Bartolommeo della Fonte, Ficinus barátai buzgólkodnak. Ami a könyvanyagot illeti, általánosságban⁵² megállapíthatom, hogy a ránk maradt, vagy a Mátyás könyvtárában kétségtelenül megvolt könyveknek számottevő része a platonizmus tanulmányozását szolgálta. Ha csak azokat a platonista tartalmu könyveket vesszük, amikről értekezésem folyamán megállapítottam, hogy Ficinus, vagy barátai révén Budára kerültek, már tekintélyes százalékát megkaptuk a könyvtár előttünk ismeretes állományának. Ezt a számot még jelentékenyen növelik egyéb — általam most nem említett — platonista vonatkozásu korvinák. Távolról sem akarom mindezzel azt mondani, hogy Mátyás könyvtára platonista szakgyűjtemény volt, az azonban kétségtelen, hogy nem tudnék még egy eszmetörténeti mozgalmat megjelölni, ami megközelítőleg akkora mértékben lenne képviselve Mátyás könyvtárában, mint a platonizmus. *Quod erat demonstrandum!*

V. Akadémiai törekvések.

Bandini megérkezésétől Mátyás haláláig állandó törekvése a magyarországi platonistáknak, hogy Firenzéből egy minden elméleti kérdésre felelni tudó platonista bölcsészt hívjanak Budára, aki itt a ficinusi filozófia mélységeit feltárja. Először magára Ficinusra, majd Salvínire, végül Valóri-ra gondoltak. Az utóbbi — ez a legelterjedtebb felfogás tudományos irodalmunkban — valóban tanította volna Budán a platoní filozófiát. Erdélyi János ebből a

⁵¹ V. ö. Bartolommeo della Fonte levelét (Florentiae, XVI cal. octobris 1489.) „Verum eo animo est rex ut quemadmodum ceteris in rebus omnibus: ita quod in hac biblioteca alios principes antecellat...” (Hevesy i. m. 51. l.) Tehát halála előtt pár hónappal Mátyás akkora könyvtárat akart csinálni, amihez fogható egyetlen fejedelemnek sem volt. 1498-ban Ulászló 500 (!) olyan könyv kiszolgáltatását kéri Firenzétől, amiket még Mátyás az utolsó időben rendelt meg könyvtára számára. (V. ö. Hevesy i. m. 38 l.)

⁵² Az erre vonatkozó részletes statisztikai anyagot külön cikkben szándékozom közzétenni.

körülményből nagyon kedvezőtlen következtetéseket von le Mátyásnak és környezetének filozófiai tájékozottságára vonatkozólag¹: „... az a körülmény..., hogy Valori Fülöp a platói bölcsészet magyarázása végett jöve hozzá Budára, arról győz meg, hogy körében Plátó bölcsészete ismeretlen volt, melynek mélyébe hatni Mátyás nem elég jókor igyekezett, mert a következő évben már meghalt.“ Fejtegetéseim után nem kell bővebben bizonyitanom, hogy ez a magyarázat helytelen: a platonizmusnak nálunk ismeretlen voltáról a mondottak után többé nem beszélhetünk. Ficinust, vagy annak helyettesítőjét nem azért hívták Budára a király és környezete, mert nálunk a platonizmus még ismeretlen volt, hanem azért, mert a platonizmust már ismerték és még mélyebben, még behatóbban megismerni törekedtek. De volt ennek a szándéknak még más jelentősége is. A magyar platonisták köre a lényegben is, külsőségekben is természetesen utánozta a példaadó firenzeieket. Ott pedig volt egy társaság, élén Ficinuszal, a látható filozófus fővel: ezek együtt alkották a sokat emlegetett platoni akadémiát. Nálunk is volt egy társaság, de látható filozófus fő nélkül. Ficinus, Salvini és Valori meghívása e hiány pótlására irányult. Egy közkeletű irodalomtörténeti kifejezésünkkel élve azt mondhatnám, hogy ez a meghívás tulajdonképpen akadémiai törekvés.² Persze az akadémia szót XV. századi értelemben kell vennünk.

Nézzük először e törekvés külső történetét s azután próbáljuk elfogadhatóvá tenni azt az első pillanatban kissé merészen hangzó „akadémia“ szót!

Alig érkezett Budára Bandini, alig küldte el Ficinus Platon életrajzát, már felmerült a gondolat, hogy a szerzőt Magyarországra kellene hívni. A tervet Bandini és Báthori Miklós közösen írták meg Ficinusnak, avval a súlyos hozzáadással, hogy a király is egyetért velük. A cél az lett volna, hogy Ficinus a budai érdeklődőknek a platonizmust magyarázza. Megjegyzésre méltó, hogy Mátyás már másodízben próbálja Firenzétől elhódítani az

¹ Id. m. 31 l.

² Ezt a megjelölést Mátyás törekvésével kapcsolatban tudtommal először *Ferri* használta (*Di Marsilio Ficino e delle cause della rinascenza del platonismo nel quattrocento. La filosofia delle Scuole Italiane* 1883. XVIII, 195 l.): „Il re Mattia spinse anzi la sua ammirazione a proporgli (t. i. Ficinusnak) di trasportarsi nei suoi stati per fondare ivi pure una Accademia Platonica“.

ottani filozófiai studiumok vezérlő alakját: először Argirópilus-szal kísérletezett, most Ficinus-szal.

Ficinus 1479 májusában válaszol a megtisztelő meghívásra, amit gyenge egészségi állapotára és firenzei megszokott körére való utalással elhárított magától: „Nehéz nekem oda mennem. Azután még nehezebb lenne az alatt az éghajlat alatt élnem. Hogy helyesebben szóljak: ha hozzátok mennék, előbb el kellene töletek válnom, mint visszatérnék Ég áldjon benneteket, boldog lelkek s dacolva a hegyekkel, amik látszólag elválasztanak bennünket, éljetez velem együtt; éljetez velem együtt ti boldog és a legmagasabb hegyeknél is kimagaslóbb lelkek.”³

Evvel a válasszal az ügy még nem került le a napirendről. Ficinus nem jöhetett hozzánk, azonban szűkebb környezetében akadt egy férfit, aki a bőkezű magyar királynál szívesen helyettesítette volna őt. Sebastiano Salvini ez, Ficinus rokona és egyik legkedvesebb embere.⁴ Hogy Salvini miként jutott erre a gondolatra, azt maga Ficinus beszéli el 1482. szept. 20-án Bandinéhoz írt levelében. Láttuk, hogy a levelek Mátyásnak ajánlott III.—IV. könyvét Salvini másolta. A IV. könyv végén a másoló olvasta azt az ímént tárgyalt levelet, amelyikben Ficinus Bandini és Báthori meghívása elől kitért. Ficinus előadása szerint erre ő maga ajánlkozott a hosszú utra.⁵ Buzdította őt Bandini példája, ki Mátyás udvarában megalapította a maga szerencsáját.

Salvini szellemi arcképe még egyszer megerősíti azt a már

³ Opera 782 l.

⁴ Ficinus őt „alter ego“-jának tartotta és mondotta. Salvini egyik levelében [Vat. Lat. 5140 f. 1 r. Raphael Riario Cardinali Sancti Georgii] szinte egészen fölolvad Ficinusban: „Totum ipsum Marsilius noster est, ego autem pars ipsius totius. Marsilium ergo, in quo ipse sum, si amas, me ipsum amas.” Ficinus és Salvini rokonságáról v. ö. Della Torre id. m. 94. l.

⁵ „Exscripsit autem haec Amitinus frater meus fere alter ego Sebastianus legitimus theologiae professor; hic dum illam legeret exscriberetque epistolam, in qua iam diu respondebam vobis, non posse me facile quod optabam, accessu istuc meo nunc satis vestro desiderio facere, non potuit se continere, quin quasi quidam semipoëta meis auribus protinus intonaret: Non patiar, o Marsili, non patiar unquam, quantum potero, te unquam non posse quod optes. Quid ergo? Inveni, Ficine, viam gratam repertis, quae tanto te reddat amico. At ego, quanam istuc efficias, inquam, Salvine, via? Si ego illuc, inquit, Ficinus alter accessero, tu in me saltem, quo cupiebas accesseris. Sed felicibus in Pannoniam constitui auspiciis proficisci, id est autem tutis Bandini nostri pedibus, qui et ipse feliciter est profectus.” (Opera 857 l.)

több ízben hangsúlyozott megállapításunkat, hogy Ficinus platonizmus tulajdonképpen theologia. Maga Salvini „theologiae professor,” aki azonban a theológiát platonista alapon művelte, amiért Ficinus a „conphilosophus” jelzővel tünteti ki. Leveleinek kéziratgyűjteményét megtaláltam Rómában a vatikáni könyvtárban (Vat. Lat. 5140).⁶ Ebben az eddig ismeretlen kódexben több magyar vonatkozása, egyelőre kiadatlan levél van, amelyekből kiviláglik, mit értett Salvini platonizmus alatt, s mi lett volna az a platonizmus, aminek Magyarországon való hirdetésére vállalkozott? Közülük mindjárt az első (f. 1. v.) Johannes Nicholinus athéni érsekhez és Báthori Miklós váci püspökhöz címezve a praedestinatio tanát fejtegeti.⁷ Egy másik — nem magyar vonatkozású — levele a theologia dicséretét tartalmazza (f. 102 r. Sermo de laudibus theologiae). A levelek után következő két kis munka egészen theologiai légkörben mozog. Az egyik: Consideratio seu interpretatio brevis omnium psalmodum David etc. Sebastiani Salvini ff. 140—162); a másik: Incipiunt cantica prophetarum (ff. 162—165.) Hogy Salvini osztotta Ficinus asztrológiai nézeteit is, annak bizonyítékaul felhozhatom egyik megjegyzését. Azt rebesgetik, hogy Firenzében pestis lesz. Salvini nem hiszi, mert a csillagok nem mutatják.⁸

E rövid kitérés után, mely a magyarországi platonizmus elmélyesítésére vállalkozó Salvini gondolatvilágát próbálta ismertetni, felveszem az elejtett fonalat. Salvini elhatározása annyira véglegesnek látszott, hogy Ficinus már Bandini jóindulatába ajánlja őt. Megindultak a tárgyalások Budával. Minden jel arra mutat, hogy Báthori Miklós szorgalmazta legnagyobb hévvel Salvini megnyerését: azonnal íratott neki Bandinivel és anyagi javakat helyezett kilátásba arra az esetre, ha rászánja magát az utra.⁹ Salvini elfogadta az ajánlatot és készülődött; többek

⁶ Valószínűleg Salvini keze írása; ezt bizonyítja a woltenbütteli említett kódex írásával való hasonlóságon felül a benne található sok törlés és javítás. A levelek végén f. 138. v. ott találjuk a dátumot: 1486 VI. nonas martiae.

⁷ Sebastianus Salvinus Iohanni Nicholino archiepiscopo Atheniensi ac referendario S. D. N. PP. et Nicolao Batoreo episcopo Vaciensi, felicii patrono musarum.

⁸ Idézet kézirat f. 65 r. „Astrologiae astronomiaequae periti nihil tale futurum nobis ostendunt.” — Egyéb műveire vonatkozólag v. ö. Della Torre id. m. 94—104 és 767 lk.

⁹ Idézet kézirat f. 5. r. Sebastianus Salvinus Nicholae Bathoreo

között Mátyás királynál is egyengette útját egy hízegő hangu levéllel.¹⁰ Szándéka annyira komolynak látszott, hogy ismerősei között volt olyan, aki már Magyarországon teljesítendő megbízásokkal terhelté.¹¹

A hosszú készülődés azonban elernyesztette akaraterejét s ami a legfeltünőbb, Ficinus is lebeszélte tervéről. 1483 második felében még mindig várja Báthori püspöknek ebben az ügyben hozzá irandó újabb levelét és barátait sorra kérdezi, menjen-e, vagy maradjon?¹²

Előre látható, hogy ilyen körülmények között Salvini magyarországi útjából sem lett semmi. Négy évvel e levél írása után, 1487-ben a magyar platonisták még mindig sürgetik Ficinust, hogy vagy maga jöjjön, vagy küldjön valakit, aki a platoní filozofiát magyarázza. Ficinus maga ismét elhárítja a meghívást, de megígéri hogy Salvini, vagy ha ezt elfoglaltsága akadályozná, más valaki okvetlenül Magyarországba indul. Leveléből kiderül, hogy ismét Báthori Miklós volt az ügy szorgalmazója: „Irod — válaszolja Báthorinak¹³ —, hogy a győzhetetlen magyar király Platon filozofiájának magyarázása céljából az én jelenlétemet óhajtja, amit te is nagyon kívánsz és még

pannonio e p̄o vaciensí Dño Suo Magnificentissimo. Scribit ad nos tuo nomine Bandinus noster, quam gratus sim tue humanitati ac liberalitati futurus abs te beneficium simúl atque officium bonum accepturus, quae omnia tam libenter accipio (licet paucis contentus sim), quam magnifice polliceris. A levél nincs kelezve. Valószínűleg 1482. második felében íratott.

¹⁰ U. ott f. 4. r.

¹¹ V. ö. a következő jegyzetet.

¹² Ezeket a részleteket az idézett kézirat (f. 132 r.) egyik ránk nézve fontos levéléből következtethetjük: Sebastianus Salvinus Baldino inghirano musarum alumno S. D. Accepi litteras Baldine tuas omne suavitatis genus penitus redolentes etc.... (f. 133. r.). Nicolaus Batoreus Pannonius, episcopus Vaciensis et noster Bandinus beneficium bonum ac munera mihi undique pollicentur: non arbitror tamen ab hoc me in pannoniam profecturum, cum via longa sit, et mea voluntas circa terrena munera brevis. Cum etiam Marsilius Ficinus noster, animae pars altera meae, si partes habet, id facturum mihi dissuadeat. Expectamus tamen ab eodem episcopo litteras. Faciemus inde, quod deus ipse voluerit et quod consulent seniores atque etiam iuniores, dummodo moribus et doctrina sint senes. Qualem te esse Baldine arbitramur. hac in re, moribus cum sis senex, consules nobis. Si igitur in pannoniam aliquo unquam tempore me recepero, tua quidem iussa persolvam. Salutem totiens Bandino tuo nomine dicam, quotiens cupis ipse tibi salutem. Vale etc. XII. Kalendas septembres 1483.

¹³ Opera 884 I.

néhányan mások. Kéred, hogy ha én magam kevésbé tudnék utrakelni, legalább enyéim közül küldjek hozzátok valakit, aki ebben az ügyben a ti kívánságotoknak eleget tenne. Én minden erőmmel rajta leszek, hogy atyámfia, a mi Sebastiano-nk, vagy ha ő elfoglaltsága miatt nem tehetné, az enyéim közül más valaki hozzátok menjen“. Ő maga nem jöhet: a csillagok sem tanácsolják, teste is gyenge, elmékedésre hajló természete is tiltakozik az ilyen vállalkozás ellen. Ficínust más, közelebb fekvő helyekre is hívták: Federigo da Montefeltro szerette volna udvarához lekötni, IV. Sixtus pápa a római főiskolának kívánta megnyerni, hogy ott a platonizmust tanítsa,¹⁴ de ő érthető módon haláláig kedves Firenzében maradt. Hogy azonban Salvínit a nagy felajánkozás és nekikészülődés után alapjában véve mi tartotta vissza a magyarországi úttól, arra nem tudunk választ adni.¹⁵ Báthori Miklós iránt érzett háláját különben avval rötta le, hogy egyik munkáját, Sámuel rabbi híres levelének *Contra Iudaeorum proterviam* átdolgozását neki ajánlotta.¹⁶

Nem sikerült tehát sem Ficínust, sem Salvínit Magyarországra hívni. Ekkor a tárgyalások más irányban indultak meg, amennyiben a már többször említett Valori Fülöp kapott kedvet arra, hogy nálunk *alter Ficinus*, illetőleg *alter Plato* legyen. Valori Fülöp — mint említettem — tudományos irodalmunkban általában úgy szerepel, mint aki Mátyás udvarában a platonizmust tanította. Megkíséreljük annak megállapítását, mi ebben az igazság? Mivel azonban személyével kapcsolatban egyéb, helyt nem álló feltevéseket is találunk, először személyi adatait kell tisztáznunk.

Mátyás 1489-ben Julius Aemilius mellé egy második orvost szerződtetett.¹⁷ Erről a második olasz orvosról már Weszprémi¹⁸ azt hiszi, hogy azonos Valori Fülöppel, kit Ficinus 1489. július közepén maga helyett utnak indított Mátyás udvarába. Ugyanez

¹⁴ V. ö. Della Torre id. m. 820 l.

¹⁵ Galeotti szerint mégis eljött Magyarországra, de azt nem tudjuk meg, mire alapítja ezt az állítást (Id. M. X. 13. l.). Della Torre — helyesen — tagadja, hogy Salvíni Magyarországon járt volna. V. ö. id. m. 100—101 lk.

¹⁶ Az ajánlás kiadva *Analecta Nova* 442 l. A kísérő levél Báthoréhoz kiadatlan: Vat. Lat. 5140 f. 5 r. — Salvíni egy verses ajánlólevelét e munkához Fögel József volt szíves számomra Firenzében lemásolni (Ms. Magl. class. XXXIV. Cod. 72 f. 39 v.).

¹⁷ Csánki, Századok, 1883, 560 l.

¹⁸ *Succincta med.* Biogr. IV. 276 l.

a Fülöp lett volna II. Ulászló udvari orvosa is, kinek Magyarországon még 1495-ben is fizetést utalványoztak.¹⁹ Mivel azonban Valori Fülöp 1494. november 25-én Rómában minden kétséget kizárólag meghalt s az előző négy évben kimutathatóan Olaszországban tartózkodott, el kell ejtenünk, hogy nálunk a király orvosa volt és hogy számára 1495-ben Budán fizetést utalványoztak.

Ugy is beszélnek róla, mintha könyvmásoló lett volna.²⁰ Az igaz, hogy nem egy könyvet másolt — pl. a Plotinos-kódexet is — Mátyás számára,²¹ de nem ez volt a kenyérkereső foglalkozása. Valori Fülöp a legelőkelőbb, legvagyonosabb firenzei családok egyikének sarja, kit a platonizmus önzetlen szeretete Ficinus pártfogójává tett.²² Láttuk, hogy a Platon-fordítás nyomtatásban való megjelenését az ő bőkezősége tette lehetővé. Ugyancsak ő volt az, aki a Mátyásnak ajánlott *De vita caelitus comparanda* nyomán felvíharzott hajszában, hogy Ficinus védekezését a bevádolt munka mentől szélesebb körben való elterjesztésével megkönnyítse, az egész *Liber de Vita* nyomtatási költségeinek fedezésére vállalkozott. Valori Fülöp jó barátságban volt a Mediciekkel is.²³ Ficinus végtelenül szerette a platonizmusnak ezt a rajongó hívét és bőkezű pártfogóját; úgy beszél róla, mint akivel egy test, egy lélek.²⁴ Háláját íranta avval is kimutatta, hogy több munkáját — közöttük pl. a levelek VIII. könyvét — neki ajánlotta.²⁵

¹⁹ Weszprémi vezette félre Fögel Józsefet II. Ulászló udvartartásáról írt jeles munkájában, hol (93–94 lk.) a következőket olvassuk: „A 90-es évek közepe táján Fülöp udvari orvos lép elénk. Valori Fülöp ez, akit 1489-ben Marsilius Ficinus küldött maga helyett Mátyás udvarába. Jeles orvos, ügyes diplomata. 1495-ben Rómába küldte királya Bácskai Miklóssal és Brandis Jánossal a Beatrix-féle házassági ügyben“, (Fögel idézi: Weszprémi, *Succincta medicorum etc.* I. k. 51. IV. 137, 276, 283, Engel 179 l.)

²⁰ Csánki, *Századok* 1883, 567 l. Csontosira való hivatkozással.

²¹ V. ö. *Opera* 895 l.

²² Ferri, *L'Accademia Platonica di Firenze e le sue vicende*, *Nuova Antologia* S. III. 34. 230 részletesen beszél a Valori-családnak a platonizmus pártfogolása körüli érdemeiről.

²³ Ficinus írja róla: „*Medicum amicissimus et Platonicae gloriae atque disciplinae admodum studiosus*“ (*Opera* 903 l.)

²⁴ „*Dum vero Marsilium Ficinum nomino, Philippum quoque Valorem academicum nostrum intellige pariter nominatum. Nam si Valor atque Marsilius in Platone defendendo et in te amando idem sunt, procul dubio inter se quoque sunt idem.*“ (*Opera* 1466 l.)

²⁵ Della Torre id. m. 736 l. *Opera* 864 l.

Valori rendkívüli érdemeit Ficinus munkáinak Magyarországra való elterjesztésében már láttuk és méltattuk.

Magyarországba utazásának tervéről az első konkrét adat 1489 július 10-ről abban az ajánló levélben található, melyet Ficinus Mátyáshoz a *De vita coelitus comparanda* elé írt. Ebben a maga szójátékos, lefordíthatatlan stílusában jelzi, hogy a munkát Valori hozza Budára s ez alkalommal is a király kegyébe ajánlja a firenzei patriciust.²⁶ Azonban, mint említettem — a Ficinus sorsára majdnem végzetes könyv valószínűleg Valori nélkül ért Budára, amennyiben 1490 febr. 6-án egy másik levél Valoriról még mindig úgy beszél, mint aki csak utrakészen áll. Kevéssel előbb, 1490 jan. 20-a körül, Valorit Firenzében valami kisebb tisztségre választják meg, amihez Ficinus szerencsét kíván neki.²⁷ Tehát 1489-ben nem indult el hazánkba.

Az említett 1490 febr. 6-án kelt levél kétségtelen világossággal állapítja meg Valori küldetésének célját: Ficinus, akit nálunk sokan kívántak hallani, nem jöhet a maga személyében eljön tehát hozzánk lelke Valori testében.²⁸

De vajjon még idejében megérkezett-e Valori? Mátyás pontosan két hónap múlva, április 6-án Bécsben megszűnt élni. Ha Valori rögtön e levél írása után elindult, ha semmi akadály többé föl nem merült, akkor élete utolsó napjaiban még láthatta a királyt. Hogy ez megtörtént-e, azt nem tudjuk. Ha elindult, ha ideérkezett is, akkor sem maradt nálunk, csak a legrövidebb ideig, mert 1490

²⁶ „Atque ut valetudini prosperitatieque regiae validius haec nostra prodessent, per Valorem ipsum mittenda putavi. Hunc igitur Valorem nostrum, clementissime rex, complectere precor. Tantum enim natura, virtus, auctoritas tua valet, ut absque te nequeat vel valor ipse valere.“

²⁷ Opera 919 l.

²⁸ A fontos részlet a következő: „Si mira potest amicitiae virtus efficere, quod Pythagorici pollicentur, ut sit amici animus in amico, certe nunc meus animus est in Philippo Valore, qui nuper in Pannoniam inprimis maiestatem tuam salutaturus accedit, ut cum istum audiveris suppliciter salutantem, Marsilium ipsum audivisse te putes. Desiderabam equidem iam diu maiestatem tuam visere isthic desideratus a multis, verebar autem, ne vires minus itineri longo suppeterent. Decrevi tandem in Valore venire, ita demum praesertim, quia viaticum mecum attuli, libros salutari mentis alimonia plenos (célzás Pricianus, Psellos és Plotinos műveire, miket ez alkalommal Ficinus a királynak küldött) Reliquum est, ut felicissime maiestati Tuae Valorem meum validissimum meque ipsum in Valore commendem.“ (Opera 846 l.)

nov. 12-én már újra Firenzében van.²⁹ Tehát azt az állítást, hogy ő Mátyás udvarában a filozófia tanítója volt, minden körülmények között törölnünk kell tudományos irodalmunkból. Élete további folyására vézve Ficinusnak hozzá írt levelei adnak némi felvilágosítást: 1492 április 25-én „orator apud Pontificem Florentinus.”³⁰ Két és fél évvel később, 1494. nov. 25-én érte utól 38 éves korában a halál Nápolyban, ahol az aragoniai ház mellett Firenze követe volt.³¹

Ránk maradt Valorinak még 1490-ből egy Lorenzo Medicihez írt — sajnos, Ficinus homályos stílusát utánzó — levele, amiből mégis annyi kiderül, hogy Mátyás halála nagyon lesújtotta őt. A végzet rendje és a vak véletlen — írja — ritkán szoktak összetalálkozni, de ebben az évben mindkettő összeküzdött az ő megrontására: a végzet szerencsétlenséggel fenyegeti — talán valami csillagióslásra vonatkozó célzás ez — a vak véletlen pedig már le is csapott rá váratlanul avval, hogy a király elhunyt (...fortuna mox cum fato consentiens in regis obitu

²⁹ V. ö. Della Torre id. m. 625 l.

³⁰ Opera 931 l.

³¹ A külföldi, nevezetesen az olasz tudományos irodalom is azt hiszi, hogy Valori járt Budán. A különben annyira alapos Della Torre két ízben is beszél erről idézett művében. V. ö. 735 l. „Aggiungeremo qui che dello stesso Plotino il Valori fece apprestare una copia „volumine regio“ per inviarla al Re d' Ungheria, che eglí aveva conosciuto di persona alla corte stessa di Buda.“ Adós maradt azonban avval, hogy mikor támadt Budán ez a személyes ismeretség. Más alkalommal úgy említi őt, mint a budai humanista udvar egyik állandó tagját (id. m. 820 l.) Mattia Corvino d' Ungheria presso il quale furono tre ferventi ficiniani, Francesco Bandini, Filippo Valori e Filippo Buonaccorsi da S. Gemignano.“ Ez a legutolsó azonos Callimachus Etruscusszal. Amint láttuk, róla sem lehet azt mondani, hogy Mátyás mellett volt, mert valószínűleg rövid ideig, talán csak diplomáciai kiküldetésben, tartózkodott nálunk. *Litta*, *Le famiglie celebri italiane* c. munkában (II. k.) Filippo Valori-ról szólva körülbelül ugyanazt mondja: „Eglí è uno dei letterati italiani, che fu alcun tempo alla corte di Mattia Corvino re d' Ungheria illustre Mecenate, chiamatovi ad insegnare la filosofia platonica in luogo del Ficino, che invitato da quel re, non potè togliersi da Firenze.“ A *La Grande Encyclopédie* cikkírója, ki Littá-ra hivatkozik, tehát az olasz szöveget nyilvánvalóan félreérti, tudni véli, hogy Valori visszautasította Mátyás meghívását: „Son frère, Filippo, fut appelé par Mathias Corvin en Hongrie pour y enseigner la philosophie platonicienne, mais n' accepta pas....“ Ez sem áll, mert Valori nem utasította vissza Mátyás meghívását hanem — úgy látszik — elkésett.

subitam iacturae dedit occasionem). Elhagyatottságában a maga és fiai életét Lorenzo pártfogásába ajánlja.³²

Ez a keserű hangú levél zárja le Valori összeköttetését Mátyás királlyal. Ha a magyar művelődéstörténetből, mint a platonizmus tanítóját Mátyás udvarában, ki is kell öt iktatnunk, azért emléke előtt tisztelettel állhatunk meg. Testileg talán el sem jutott hozzánk, de azért nemes buzgóságának ragyogó emlékét méltán őrzi az a néhány szép kézirat, amiket önzetlenül, tisztán az eszme iránti lelkesedésből ő másoltatott, sőt másolt le Mátyás könyvtára számára. A Buda és Firenze közötti nagy távolságot, mely a platonizmus hatóerejének egyik legfőbb akadálya volt, ő mentől több és szebb könyvnek Magyarországra juttatásával próbálta rövidebbé tenni s a legkomolyabban gondolt rá, hogy a könyvek után eljön ő maga is hozzánk. Szándékai a legnemesebbek: minden jel arra mutat, hogy anyagi előnyök nem izgatták s hogy tetteinek rugója Mátyás iránti tisztelete és Ficinus irányában érzett, több ízben bebizonyított hő vonzalma. Bandini mellett ő tett legtöbbet azért, hogy Magyarországon a platonizmust, Ficinus eszmevilágát mentől alaposabban megismerhessék.

Az eddigiekből megállapítható, hogy jóformán Bandini hazánkban való megjelenésétől egészen Mátyás haláláig soha sem szűnt meg az a szándék, melynek végcélja egy a platonizmus minden titkát ismerő firenzei filozofusnak, lehetőleg Ficinusnak, Budára való áttelepítése volt. Megkockáztattam azt az állítást, hogy itt tulajdonképen „akadémiai törekvés“-sel állunk szemben — az akadémia szót XV. századi értelemben véve. Ha a firenzei u. n. platoní akadémia jellegével közelebről megismerkedünk, mindjárt kellő értéke szerint tudjuk mérlegelni ezt a törekvést.

A XV. század az akadémia szóval elég bőkezűen bánt. Ha egy-egy kiválóbb személy körül néhány hasonló törekvésű jóbarát csoportosult s ezek összejártak beszélgetni, vitatkozni — már készen volt az akadémia. Az egész ó-kor újraélesztésének vágyában Platon barátí köre, iskolája, egyszóval akadémijája, két évezred távolságán át is akkora varázssal volt a lelkekre, hogy utánzását az antik világ feltámasztásában az elérhető legmagasabb pontnak, betetőzésnek érezték. Rómában Bessarion körét épp úgy akadémianak hívták, mint Ponponio Leto összeesküvő tár-

³² Kiadva *Analecta Nova* 478 l.

saságát. Az akadémia leple alá rejtőző összeesküvés különben annyira felháborította II. Pál pápát, hogy eretnekeknek bélyegezte mindazokat, akik az akadémia szót akár komolyan, akár tréfából emlegetni merik.³³ Firenzében, ahol a társas szellem a középkori korporációk folytatásaként a tudósok között nagy mértékben ki volt fejlődve, egész csomó hasonló társaságról tudunk, melyek részben az akadémia nevet is viselték. Ilyenek a Paradiso degli Alberti, a Luigi Marsili-féle kör az augusztínusok kolostorában, az Achademia Florentina, melynek a Chorus Achademiae Florentinae lett a folytatója s ilyen a Ficinus-féle platóni akadémia.

Kevés probléma körül olyan nagyok a nézeteltérések, mint annak megállapításában: mi is volt ez a platóni akadémia? Voltak, akik holmi főiskolának tartották, rendes, szabályos előadásokkal, voltak, akik a modern akadémiai hasonlatosságára képzelték el s voltak, akik egyszerűen tagadták létezését.³⁴ Della Torre kimerítő kutatása után ma már tisztában vagyunk lényegével. A firenzei platóni akadémianak két fontos alkatrésze volt: maga Ficinus, a „princeps Academicorum“, vagy „pater Platonicae familiae“ és a köréje csoportosuló barátok, az „Academicici“,³⁵ vagy „Fratres in Platone“, kiknek összeségét Ficinus egyszer „Platonica Familia“, másszor „Academia“ szóval jelöli. De az „Academia“ néha Ficinusnak Careggi mellett levő házat, sőt egyszer-másszor ennek a könyvtárszobáját jelenti.³⁶ Evvel is utánozni kívánta ő, akit Naldi és Verino „alter Plato“-nak neveznek, az ókori akadémia, mely tulajdonképen Platon kertje volt.

A tagok — ha szabad ezt a szót használnom — nem

³³ „Paulus haereticos eos pronuntiavit, qui nomen Academiae vel serio vel ioco deinceps commemorarent“. V. ö. Huít: Le platonisme pendant la Renaissance. Annales de philosophie chrétienne. N. S. 33 k. 41 l.

³⁴ V. ö. Della Torre i. m. 9–41 lk. — Saitta i. m. 4 s köv. lk. — Sieveking: Geschichte der Platonischen Akademie zu Florenz. Göttingen 1812. — Uzielli, Academie platoniche in Firenze, Giornale di erudizione 1896 s köv. évek.

³⁵ Maga Ficinus is használja ezt a szót. V. ö. még Barb. Lat. 2031 f. 961. Callimachus levele Ficinushoz, ahol a megszólítás: „Achademiae Restitutor doctissime“. U.-ott a levél befejezése: „Achademicisque omnibus me commenda“. — F. 101 v. írja Ficinusnak Callimachus: „Angelum Politianum meis verbis saluta et ceteros achademicos“.

³⁶ V. ö. „Nostra haec sive Academia sive bibliotheca“. Opera 859 l.

voltak állandók. Azok, akiket Ficinus Martinus Uraniushoz írt híres levelében felsorol, egy időben soha összegyűjthetők nem lettek volna. Egyetlen minősítés az irodalmi képzettség mellett Ficinus barátsága volt, ehhez viszont csak hozzáférhetetlen erkölcsi tisztesség útján lehetett jutni.³⁷ Az akadémiai élet tartalma: irodalmi és bölcséleti vitatkozások, szónoki gyakorlatok, szabadban való kirándulásokkal fűszerezve, symposionok és sok zene, amit Ficinus annyira szeretett. De mindebben nincs semmi szabályosság; rendszeres előadások tartásáról meg éppen nem lehetett szó, mert Ficinus, a sokratikus módszer híve, ennek még a gondolatát is visszautasította.³⁸ Ha tudós idegen jött a városba, kötelességének tartotta felkeresni a felújított akadémia Platonját s ezzel azután ők is mintegy tagoknak számítottak.³⁹ Az intézmények rendszerint túléltek az embereket: a platonai akadémia nem volt intézmény s mikor Ficinus legkiválóbb barátai, Lorenzo Medici, Angelo Poliziano, Pico della Mirandola, Filippo Valori egyazon évben, 1494-ben meghaltak, megszűnt a platonai akadémia is, bár Ficinus még utána öt évig élt és dolgozott s a platonizmus csak akkor kezdte meg igazi diadalútját.

Mindezekből nyilvánvaló, hogy a firenzei platonai akadémia nem a szó mai értelmében vett tudóstársaság alapszabályokkal, osztályokkal, formális ügyrenddel stb., hanem azonos érdeklődésű, egyazon problémák megfejtését szomszédhozó férfiak baráti csoportosulása egy vezetőszierepre termett, hangadó egyéniség körül.

Áttérve most már a budai viszonyokra: az előző fejezetben láttuk, hogy a királyi udvarban összetalálkozott egy nagyobb

³⁷ „Omnes amicos meos ingenio moribusque probatos esse scito: nullos enim habere unquam amicos statui, nisi quos iudicaverim literas una cum honestate morum, quasi cum Iove Mercurium, coniunxisse. Plato enim noster in epistolis integritatem vitae veram inquit esse philosophiam, literas autem quasi externum philosophiae nuncupat ornamentum“. (Opera 936 l.)

³⁸ „Alii nos quandoque legentes et quasi docentes audiverunt, etsi ipsi quidem quasi discipuli, non tamen revera discipuli; non enim tantum mihi arrego, ut docuerim aliquos aut ut doceam, sed, socratico potius more, sciscitor omnes, atque hortor, foecundaque familiariumque meorum ingenia ad partum assidue provoco“. (U.-ott)

³⁹ Corsi írja Ficinusról: „Contentus igitur quiete sua, quum a patria divelli non posset, accedebant undecunque quotidie ad eum videndum atque audiendum viri ingenio ac doctrina praestantissimi“. (V. ö. Della Torre i. m. 818).

társaság, melynek tagjai a platonizmus iránt melegen érdeklődtek. Ehhez számíthatunk a királytól kezdve jóformán minden kimagaslóbb humanista műveltségű magyart és nálunk megforduló idegent. Ugolino Verino egyik költeményében erre a budai társaságra a „coetus“ kifejezést alkalmazza,⁴⁰ ugyanazt a szót, amit Nicolaus Perottus Bessarion akadémiájával kapcsolatban használ.⁴¹ Celtis, aki még Mátyás életében járt Budán, egy költeményt ír ehhez a Coetus-hoz, ami becses adalékokat szolgáltat a budai tudósok társaséletére vonatkozólag.⁴² S nem szabad elfelejtenünk, hogy ebben a társaságban voltak és megfordultak olyanok, akik valamikor együtt éltek Bessarionnal, Pomponio Letoval, Marsilius Ficinus-szal, szóval, akik a korabeli akadémia fogalmát már előzetes tapasztalatból ismerték.

Kétségtelen tehát, hogy volt Budán egy közös szellemi törekvésektől áthatott *coetus*, de ennek a *coetus*-nak nem volt látható feje: volt „*Platonica familia*“, de hiányzott a „*pater Platonicae familiae*.“ Ugy látszik, hogy Bandini, Platonnak Ficinustól kinevezett magyarországi helytartója, minden ügybuzgósága ellenére is sokkal fogyatékosabb képzettségű volt, semhogy ezt a szerepet vállalhatta volna. E hiány érzete s egyuttal a teljességre törekvés magyarázza meg azt az állhatatosságot, mellyel a budai kör először Ficinust, majd Salvinit, végül Valori-t megnyerni igyekezett *Platonicae mentis explicandae gratia*. Az összes körülményeket figyelembe véve most már talán nem tetszik merésznek Ferri

⁴⁰ Ir. Eml. II. 347 l.

„*Doctorum invenies illic, Polymnia, coetum
Qui te discutiet, qualis et unde venis*“.

⁴¹ Vat. Lat. 5805. f. 21. v. „*Declarat postremo coetus ille doctissimorum virorum, quos non modo domi secum alit sustentat fovet amplectitur, sed etiam amplissimis premiis atque muneribus honestat, ut domum eius existimes non tam unius Principis regiam esse, quam musarum templum, gratiarum sacellum, omnium bonarum artium diversorium et eruditorum hominum iucundissimum receptaculum.....*“

⁴² Kiadta Ábel: Magyarország humanisták és a dunai tudóstársaság, Bpest, 1880. 124—5 lk. A látogatás időpontjára nézve Ábel téved (4 l.), amint ezt Fögel Sándor, Celtis Konrád és a magyarországi humanisták c. munkájában Bauch-ra való hivatkozással (*Die Anfänge des Humanismus in Ingolstadt* 33 l.) megállapítja. Celtis költeményének címe az ingolstadti Epitome-ben: *Ad coetum Ungarorum. Velocianustól kapta a következő jellemző címet: Ad sodalitatem litterariam Ungarorum. V. ö. még Walaszky, Tentamen Historiae Litterarum, Lipsiae. 1789, 68 s köv lk.*

idézett megállapítása, melynek értelmében Mátyás Budán 1480-90 között a firenzei platoni akadémia mását akarta megvalósítani.⁴³ Mikor a gondolat Valori utazásával már-már testet öltött, a halál akkor ragadta el az egész társaság lelkét, a királyt. S amint Firenzében Lorenzo Medici halála egybeesett a platoni akadémia széthullásával, nálunk is csakhamar Mátyás halála után szétesett a Ficinus szellemében platonizáló coetus. *Ficinus 1490 után írt munkáiban egyetlen Magyarországnak küldött sor nem akad, ami annál feltünőbb, mert Garázdá, Báthori Miklós és Váradi Péter túlélték a királyt.* Váradi Péter levelei között találunk néhányat Báthori Miklóshoz: nincs ezekben szó transcendens platoni eszmékről, hanem nagyon is konkrét földi dolgokról, anyagi, hatalmi érdekekről, véd és dac-szövetségről a mindent elnyeléssel fenyegető anarchia közepette. A tudományos élet nem szűnt meg a Jagellók alatt sem: a humanizmus tovább élt és fejlődött, de az olasz szellem, az olasz vezetés lassanként háttérbe szorult s II. Lajos udvarának humanista napja, *Erasmus*,⁴⁴ már többé nem Olaszország felől ragyog. S nemsokára az orkánna dagadt a török veszedelem Mátyás hatalmas Magyarországát Mohácsnál másfél évszázadra lesöpörte Európa térképéről.

* * *

Erdélyi János a Mátyás-kori filozófiai törekvésekről szólva tulzásnak minősíti Hetényinek⁴⁵ azt az általánosságban tett szerény

⁴³ Hogy az akadémiai jelleget más hasonló társaságoknál még később is elég bőkezűen osztogatták, arra nézve érdekes párhuzamot találunk a francia irodalomban. V. ö. Lefranc id. m. 19 l. Héroët platonizáló műve, *Parfaicte Amye*, megjelent 1543-ban és 1547-ben. A könyv sikere Héroët-nek nagy tekintélyt biztosított a lyoni költők és tudósok között. „Joachim Du Bellay a indiqué peu après, dans une ode de l' Olive, son rôle dans le milieu lyonnais, en termes qui donnent à penser:

Ta muse, des Graces amie
La mienne à te louer semond
Qui sur le haut du double mont
As erigé l' Académie.“

Faut-il voir dans ce passage quelque allusion à une association fondée à Lyon dans le même but et dans le même esprit que l'Académie de Florence? La chose n'est nullement impossible...., Nous savons que toutes les célébrités du lieu se fréquentaient volontiers, et qu'il s'y donnait de doctes banquets. Nul doute que Platon n'y ait fait l'objet d'entretiens pleins de charme. Les vers de Du Bellay vise-t-il ces réunions? En tout cas, la question vaut le peine d'être posée.“

⁴⁴ A platonizmusban Ficinus követője. V. ö. Saffta id. m. 87 l.

⁴⁵ Tudománytár. Uj folyam. Értekezések II. 131 és 134 lk.

megállapítását, hogy Budán ebben az időben Platon bölcsészete divatozott. Ugyancsak nem hajlandó elismerni azt sem, hogy a tudós kör egyes tagjainak filozófiai irányzata határozottan megállapítható lenne: „Mit a tudós kör egyes férfiairól e részben tudhatunk, körülbelül nem terjed túl az egyetemességen; annyi mindössze is, hogy jártasak voltak a bölcsészet külön ágaiban; de hogy életök, vagy tanáik által szint vetettek volna a tudományra, nem lehet alaposan állítani.”⁴⁶ Szerinte a filozófia általában továbbra is középkori maradt, mert az az új szellem, ami a királyi udvar zárt körét talán még valamennyire áthatotta, nem tudott utat találni az egyetemes magyar műveltséghez. „Nem; Plátó bölcsészete nem volt uralkodó másképp Mátyás udvarában, hanemha mint történelem, mint szobai olvasmány, melyben sok szép van, amit méltó ismerni, de azért nem oly eleven, öntudatos szabályzó gondolat, hogy követni kellene, lehetetlen volna nem követni az életben”⁴⁷

Ha bármely filozófiai rendszer begyökerezett voltának az lenne a kritériuma, amit Erdélyi felállít, hogy mennyire követik azt az életben, akkor mindegyik, de különösen az emberiség gondolatvilágában olyan nagy szerepet játszó platonizmus fölötte rosszul járna, mert ez a magasröptű gondolatrendszer a földön kuszó gyakorlati élet szabályozásában a történelem folyamán csak elvétele juthatott szóhoz. Eddigi fejtegetéseim lényegesen eltérő képet adna Mátyás udvarának platonista törekvéseiről. Igaz, hogy adataim fölötte fogyatékosak, mert csak a *külső történetből, a széttörött héj alig összeilleszthető csonka darabjaiból kell találgatnom, milyen lehetett a tartalom, a szellemi mag!* Azt is el kell ismernem, hogy a platonizmus körül sürgölődő magyarok filozófiai szempontból elmosódó árnyalakok. Még Janus Pannoniusról, aki Vitéz János kimagasló alakja mellett is társtalan nagysága a XV. századi magyar szellemi életnek, aránylag legtöbbet tudunk, hála az elég bőséges olasz forrásoknak és ránk maradt műveinek: ismerjük valamennyire életét, tanítóit, tanulmányainak irányát, utazásait stb. Már Garázda Péter, Ficinus sokszor emlegetett barátja, kít a firenzeiek idegen létére polgárukként tiszteltek és szerettek, alig több pusztá névnél, mert munkái, levelei szinte mind elvesztek és élete folyását is nagyobbreszt homály fedi. Báthori Miklóssal alig állunk jobban: szeretetre méltó egyénisége, nagy tudomány-

⁴⁶ Id m. 30 l.

⁴⁷ U.ott 36.

szomja, áldozatkészsége, a platonizmus iránt való lelkesedése Ficinus és Salvini leveleiből kétségtelenül megállapítható. De hol vannak a sirversében említett munkák, hol vannak levelei, melyek közvetlenül megismertetnék velünk sokat magasztalt tudásának mélységét és világlátásának irányát? Váradi Péter nagyérdékű levelezésének egy töredéke — szempontunkból mind az időt, mind a tárgyalt ügyeket és személyeket tekintve éppen a legcsekélyebb értékű rész — ránk maradt ugyan, ezekből azonban nem tudhatjuk meg, mennyiben érdemelte ki a pythagorasi filozófus jelzöt? A királyról, aki roppant elfoglaltsága mellett filozófiai életet inkább társalgás közben élt, természetesen teljesen hiányzik minden közvetlen, személyes eredetű adalék. Jellemző különben, hogy míg a Ficinustól és barátaitól Magyarországra írt levelek aránylag szép számmal olvashatók ma is, addig a magyarországi levelek, az egyetlen Johannes Pannoniusét kivéve, egytől-egyig elvesztek.

A magyar eredetű közvetlen emlékeknek ez a vigasztalan pusztasága azonban csak balszerencsénket bizonyítja, nem pedig Mátyás udvarának filozófiai iránytalanságát. A ránk maradt olasz eredetű dokumentumokból kétségtelenül megállapítható, hogy Magyarországból először Janus Pannonius, később pedig egy, Bandini körül csoportosuló, jelentős személyekből álló társaság részéről állandó meleg érdeklődés sugárzott a firenzei platonista központ felé s az onnan idetörekvő nagyszámú könyvek, levelek beszédes bizonyosságai annak, hogy a Platon igazságát epedő magyar szomjuság nem maradt egészen kielégítetlen. Ficinus, Salvini idehívása nem sikerült ugyan, Valori is elkésett, de milyen sokat mond maga a pusztaság szándék, hogy a magyar „coetus“ egy minden tekintetben képzett platonistát törekedett vezetőül megnyerni! Az kétségtelen, hogy a magyar platonizmus tartalma teljesen azonos a firenzeivel, egyetemes szempontból újat tehát nem alkotott. Hogy azonban a befogadás még sem volt teljesen kritikátlan, azt Johannes Pannonius leveléből világosan kiolvashatjuk. Azt sem merném állítani, hogy a magyar filozófia továbbra is középkori maradt. Ha mást nem említünk, csak a Katalin-legendának egykoru magyar feldolgozásába beleszótt neoplatonikus részleteket, melyekre a legújabb kutatás a figyelmet ráirányította,⁴⁸ már ezek a gondolatok, a renaissance eszmekörének első magyar nyelvű emlékei bizonyítják, hogy a platonista gondolat az udvari üveg-

⁴⁸ V. ö. Thienemann Tivadar, A szabadgondolkodás első nyomai a magyar középkorban. (Minerva I. 223 s. köv. lk.)

házon túl messzebb elhatott és már nagyon korán mintegy rést vágott középkori műveltségünkön.

Befejezésül még egy, már több ízben érintett szempontra kell felhivnom a figyelmet: meg kell állapítanunk, milyen helyet foglal el a XV. századi magyar platonista mozgalom az egyetemes renaissance-platonizmus történetében. Ha a magyar törekvések időpontját más országok platonista mozgalmainak idejével összehasonlítjuk, az eredmény meglepő.

Lefranc a francia platonizmusról írt értekezésében megállapítja, hogy ez a mozgalom sokáig csak Olaszországra szorítkozott s beletelt vagy *hatvan év*, míg a többi országok komolyabban kezdtek vele foglalkozni. Itt-ott, Németországban, Franciaországban és Angliában akadt ugyan elvétve egy-egy, a platonizmussal rokonszenvező érdeklődő, ezek azonban elszigetelten maradtak.⁴⁹ Ami a nyugati országokat illeti, Lefranc megállapítása nagyjában helyes, Magyarország azonban más lapra tartozik. Ficinus munkái ugyan már életében sokfelé elterjedtek,⁵⁰ némi érdeklődéssel másutt is találkozottak, a szerző hírnevét kétségtelenül gyarapították, *de akkora visszhangra, olyan korán, mint Magyarországon, sehol nem találtak*. Franciaországban pl. Ficinusnak több ismerőse van, kikhez leveleket írt,⁵¹ ugyanott egyes munkáit aránylag korán ujranyomják, sőt fordítják,⁵² de azért a platonizmus, mint termékenyítő, társaságokat összehozó és lelkesítő filozófiai irányzat először csak a XVI. sz. közepén, Marguerite de Navarre irodalmi körében észlelhető.⁵³ A németek már előbbre vannak, de azért őket is megelőztük. Egyik német fejedelem, Eberhard

⁴⁹ 4 l. „Un autre phénomène non moins digne d'attention, c'est que le mouvement d'idées inauguré par Ficin resta longtemps propre à l'Italie. Il s'écoula plus de soixante ans avant que les pays voisins se décidassent à le favoriser sérieusement. Jusque-là, les sympathies que le Platonisme avait pu rencontrer en Allemagne, en France ou en Angleterre, furent tout à fait isolées et demeurèrent sans écho.“

⁵⁰ Opera 926 l. Saïtta i. m. l. „Senonchè, malgrado che non avesse intera coscienza della luce che s'irradiava dalla sua grande anima, la sua fama si spandeva non solo in Italia, ma anche in Francia e segnatamente in Germania, dove la concezione umanistica, superati e contrasti spesso derivanti della rozzezza boriosa e ignorante dei principi, si diffondeva meravigliosamente sotto l'impulso che veniva dall'Italia“. Saïtta első sorban említette volna Magyarországot!

⁵¹ Opera 957, 959, 960, 964 lk.

⁵² Lefranc i. m. felsorolja ezeket.

⁵³ U.-ott 10 l.

im Bart 1482-ben Martinus Uranius, Johannes Reuchlín és Ludovicus Naclerus kíséretében Firenzében járt, hol megismerkedett Ficinus-szal. Ennek a találkozásnak folytatása Ficinus további összeköttetése a fejedelemmel, bőséges levelezése Martinus Uranius-szal és ennek barátaival.⁵⁴ Martinus Uranius körül pl. összeverődött egy társaság, mely Ficinust annyira tisztelte, hogy születése napját lakomával ünnepelte meg.⁵⁵ Minden jel arra vall, hogy Mátyás halála után ez a német kör pótolta Ficinus számára a már szétszóródott budai társaság meleg érdeklődését. Ebből a körből került ki valamivel később Reuchlín is, aki azonban filozófiájában inkább Pico della Mirandola kabbalisztikus irányát, mint Ficinust folytatta. Angliában szintén voltak, bár csak elvétve, Ficinus működése iránt érdeklődő kortársak, mint pl. Thomas Linacre és John Colet; a platonizmus mélyebb begyökereztetése azonban Thomas More, Thomas Starkey, Thomas Eliot, Roger Asham nevéhez fűződik, kiknek működése jóval későbbre esik.⁵⁶ Mikorra nagy későn a nyugati országok a platonizmus fáklyáját a Ficinustól élesztett tüznél meggyújtották, arra a budai fáklyát, amely *Olaszországon kívül elsőknek lobogott fel*, a török lovak patkói már el is taposták...

Husztí József.

⁵⁴ V. ö. Opera 893, 899, 901, 905, 908, 912, 921, 924, 926, 928, 929, 932, 933, 936, 937, 944, 946, 947, 952, 955 lk. — Hasse id. m. 139 l. — Galeotti id. m. X. 8-9 lk.

⁵⁵ Opera 929. M. F. Martino Uranio Praennygero amico unico S. D. Joannes Streler ille vester, ac prope iam noster, legit mihi hodie partem epistolae ad se tuae, amoris erga nos ardentissimi plenam, qua praeterea significabas te natalem nostrum et doctorum coetu et magnifico sumptu celebravisse A levél 1491 nov. 24-én kelt.

⁵⁶ V. ö. Kurt Schroeder: Platonismus in der englischen Renaissance vor und bei Thomas Eliot. Berlin, 1920. (Palaestra 83.)

o-
tt
bi
us
pl.
gy
ra
us
ét.
n-
rá-
ak
no-
ése
ger
k. 56
aját
yát,
vak

~~✗~~

929,
1. —

S. D.
epis-
signi-
cele-
ssance

